

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIM MIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	3A
'Aho	T site, 11 Sune 2019

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafongonga N pele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva

'Eiki Tokoni Pal mia

S misi Lafu Sika

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

'Eiki Minisit F fakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ng ue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisit Polisi & T mate Afi, T naki Pa'anga & Kasitomu

M teni Tapueluelu

'Eiki Minisit Lao & Pil sone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

S misi Taelangi Fakahau

'Eiki Minisit ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisit Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Ma'asi

Hou'eiki Fakafongonga N pele

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafongonga N pele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafongonga Nopele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafongonga N pele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafongonga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafongonga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafongonga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafongonga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafongonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafongonga Kakai

Fakafongonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafongonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafongonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafongonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafongonga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakafongonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafongonga Kakai 17, Ongo Niua

V tau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 03A/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

**‘Aho : Tusite 11 Sune , 2019
Taimi : 10.00 pongipongi.**

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	<p>Lao Ke Fakahu Atu ‘A e Pa’anga Ki he Ngaahi Ng ue ‘a e Pule’anga 2019/2020 – Lao Fika 21/2019</p> <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti ‘A e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune, 2020 • Fakamatala Patiseti 2019/2020 • Palani Ng ue ‘a e Ngaahi Potungauae Fakapule’anga 2019/20 – 2021/22 • Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2019/2020
Fika 05	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga	7
Lotu	7
Ui ‘a e Fale	7
Poaki	7
Me’a ‘Eiki Sea	7
Hoko atu fakamalanga Minisit Pa’anga ki he Patisetí & ‘Esitimetí	8
Ke talatalanoa Pule’anga mo e Kosilio kau Taki Lotu fekau’aki mo e CEDAW	8
Tokoni polokalama n Pule’anga ki he fakalakalaka sekitoa ‘oku ‘ikai lesisita	9
3 kilu 6 mano ke tokonia folau vaka tahi ki he ‘otu Ha’apai	9
Kaveinga ng ue hono tolu Pule’anga ke tau’i lahi ng ue’aki faito’o konatapu	10
A’u ki he toko 150 tupu puke polisi ola feng ue’aki polisi & ngaahi kupu fel ve’i	10
Fokotu’u sino ng ue fakafonua tau’i faito’o konatapu	10
Ngaahi fakaivia ki he Potung ue Polisi he patiseti lolotonga	10
Kaveinga ng ue hono f ki he tauhi ke ma’a mo faka’ofa’ofa fonua	11
Kaveinga ng ue hono 5 Pule’anga ke pou pou’i sekitoa ma’u’anga ivi	12
Polokalama maama ‘uhila ki he tukuikolo.....	12
Kaveinga ng ue hono 6 ki he fa’unga fakakomipiuta ngaahi ng ue kotoa p Pule’anga 13	
Kaveinga ng ue hono 8 Pule’anga ki he ako ‘oku to e lelei ange.....	15
Kaveinga ng ue hono 9 Pule’anga ki he founga pule & ngaahi tu’utu’uni ki he kelekele	17
Ngaahi tafa’aki ke tokangaekina ‘e he Pule’anga	17
Fokotu’u mai Pule’anga Patiseti 2019/20 fakak toa ki he 599.27 miliona.....	20
Fakama’ala’ala ki he Patiseti Fe’amokaki	21
Tu’unga ‘i ai ‘a e patiseti palanisi	22
Peseti ‘e 46 ‘o e Patiseti ko e me’a’ofa pe	22
Fakama’ala’ala ki he patiseti fe’amokaki.....	22
Tu’unga pelepelengesi me’afua fakapotopoto he taimi ni <i>IMF</i>	22
Fakal loa taimi t fakafoki n mei Siaina ‘a ia ko e tu’o ua eni	24
N ‘a Ha’amoia ki he Sipoti Pasifiki Tonga	24
Tokanga ki he tauhi ongoongo ‘a e Fale Alea.....	25
Kole ke to’o fakamalanga Minisita mei he l kooti he na’e ‘osi ‘i ai tu’utu’uni faka- Fakamaau’anga.....	25
Tokanga Tokoni Sea ki he fehu’ia tu’unga fakalao ‘ene fa’a Sea Le’ole’o.....	27

Fakah Pule'anga ta'efakalao hoko Tokoni Sea 'o fa'a Sea Le'ole'o	29
Tokanga ki ha fale'i fakalao he tu'unga lakanga Tokoni Sea mo e Sea Le'ole'o.....	29
Fokotu'u hoko atu ng ue 'a e Fale	30
Tu'utu'uni faka-Kapineti hoko atu fakatonutonu fakalao fekau'aki mo e tu'unga fakalao lakanga Sea Le'ole'o.....	30
Fokotu'u ke hoko atu Tokoni Sea 'i hono me'a'anga.....	31
Tokanga ki he Tu'utu'uni Fika 133 e Fale	32
Hoko atu Fakamatala Patiseti Minisita Pa'anga.....	34
Faingata'a Tonga he totongi fakafoki n tu'unga ai hiki hake tokoni fakalalakaka ki he fonua	35
Uesia 'a e fonua he kaha'u he ngaahi n 'a Tonga mei Siaina	36
A'u mahu'inga n Pule'anga mei muli ki he 470.9 miliona a'u mai ki he 'aho 30 Sune.....	36
Ngaahi ng ue ki he ma'a mo e mo'ui hili 'a <i>Gita</i>	37
Tokoni ki he ako hili 'a <i>Gita</i>	38
Tokoni ki he K miti Me'akai & malu e nofo.....	38
Tokoni ki he K miti ki he malu mo e Hao.....	38
Tokoni ki he K miti Ng ue Tefito	39
Tokoni ki he sekitoa fakaakeake faka'ikonomika mo fakasosiale	39
Polokalama langa 'a e ngaahi 'api hili 'a <i>Gita</i>	39
Tokoni 25 miliona ki he poloseki langa fale af	40
Lipooti tu'unga ng ue tokoni af he Saikolone ko 'Ieni.....	40
Aofangatuku Fakamatala Patiseti.....	41
Kole ke alea'i Patiseti he Fale Alea kae 'ikai ko e K miti Kakato	41
Fokotu'u ko e Tohi Tu'utu'uni pau 'osi lau tu'o 2 Lao & tukuhifo ki he miti Kakato.....	42
K miti Kakato.....	44
i. Me'a e Sea.....	44
Fehu'ia 'uhinga ki he si'isi'i mahu'inga langa fale ako loki 3 'i he fale ako loki 4	44
Fakamahino Minisita Pa'anga mahu'inga ngaahi langa 'apiako af	44
Tokanga hang ngali l mekina fiema'u Lautohi Pule'anga 'a Fasi	44
Tali Pule'anga ki he ngaahi fale ako tokoni'i he Pule'anga hili af <i>Gita</i>	45
Tokanga ki he fakahoa mahu'inga langa fale ako ki he tokosi'i fakahoa ki he 'apiako tokolahi	46
Kole ke 'inasi ongo Niua tokoni me'ang ue lalahi fe'unga mo e 33 miliona mei Siaina.....	47

Fakah Pule'anga si'i e ivi ka 'oku fai hono tokangaekina ongo Niua.....	48
Tokanga ki he tokoni 3 kilu tokoni he folau tahi ki Ha'apai.....	49
Tali Pule'anga ki he'ene tokoni'i folau vaka tahi ki Ha'apai	50
Tokanga lava tofuhia kotoa 'a Tonga ni he tokoni 33 miliona 'Amelika mei Siaina	50
Fakah Pule'anga 'ikai li'ekina 'a Niuatoputapu.....	51
Kau hala pule'anga fika 1 he ng ue Pule'anga ke fakalelei'i mei he 33 miliona	52
Tokanga 'oku 'ikai mo'oni peh 'oku vahevahe taau e 'Esitimeti	53
Kelesi.....	54
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea	55

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: T site, 11 Sune 2019

Taimi: 1000-1005 pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea: M l ho'omou laum lie Hou'eiki kole atu ke mou hiva mai e lotu e 'Eiki.

Lotu

(Na'e kau k toa 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga ki hono hiva'i 'a e Lotu 'a e 'Eiki, pea ko e lava lelei ia 'a e lotu ki he pongipongi ni)

Ui 'a e Fale

'Eiki Sea: Kalake ke ui e Hou'eiki M mipa.

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Minisit 'o e K pineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'o 'Ene 'Afio kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'at ke fakahoko hono ui 'o e Fale ki he pongipongi ni, 'aho T site 11 'o Sune, 2019.

(Na'e lele heni 'a e taliui e Hou'eiki M mipa)

<005>

Taimi: 1005-1010

Poaki

Kalake T pile: ... (*Hoko atu e taliuí.*) Sea kole ke u to e fakaongo mu'a. 'Eiki Pal mia, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki N pele Nuku, Veivosa Taka, 'Akosita Lavulavu. 'Eiki Sea ko e ngata'anga e taliuí. Ko 'Eiki N pele Fusitu'a 'oku 'i ai 'ene tohi poaki tengetange, pea ko e toenga e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali honau uí, 'oku 'i ai e tui 'oku nau me'a t mui mai p . M l 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'afio 'a e Ta'eh mai 'i hotau lotolotonga. Tapu pea mo 'Ene 'Afio, Tama Tu'í, Tupou VI. Tapu pea mo e Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u. Fakatapu atu ki he 'Eiki Tokoni Pal miá, 'Eiki Pal mia Le'ole'o, kae 'uma' e Hou'eiki Minisit . Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau N pelé. Tapu atu ki he kau Fakafofonga e Kakaí. M l ho'omou laum lie lelei he pongipongi ni, Hou'eiki. Ko 'etau 'as nita 'oku 'ikai ke liliu, kei toe p fika 4, ko e Lao Fakah atu e Pa'anga ki he Ngaahi Ng ue e Pule'angá, ki he Ta'u Fakapa'anga 'a e 2019/20. 'Aneaff na'e lau 'uluaki pea tali 'e he Fale ni pea na'e 'osi lau tu'o ua, pea ko eni 'oku lolotonga

fai 'a e fakamalanga mei he 'Eiki Minisit Pa'anga, ne fakamatala ai ki he Patisetí, pea mo e fakamatala ki he 'Esitimetí. 'Eiki Minisit , 'oku kei toe ta'efakangatangata p ho'o taimí. Hoko atu ho'o fakamalanga. M l .

Hoko atu fakamalanga Minisit Pa'anga ki he Patisetí & 'Esitimetí

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea tapu mo e t pile 'a e Hou'eiki N pele e fonuá. Tapu foki ki he 'Eiki Pal mia Le'ole'ó mo e kau Minisit e Kapinetí, fakatapu mo e kau Fakafofonga e Kakaí. Tau fakafeta'i kotoa p ki he 'Otua 'a 'etau to e ma'u 'a e faingam lie e pongipongi faka'ofa'ofa ko eni kuo t mai hotau vai ki he fonua ni. 'E te u hoko atu mei he ngata ko ia 'eku fakamatalá, 'e Sea he 'aneafi, nau ngata he'eku fakamatala ki he ngaahi tal niti 'a e me'a 'oku tokanga ki ai e kongá ko eni he'eku fakamatalá, ki he ngaahi tal niti ke fakaivia, hang ko e hiva, ko e sipoti, p ko ha to e tal niti p . Pea 'oku tokangaekina foki heni 'a e tu'utu'uni kuo hoko ki he taha 'o e kau va'inga 'iloa 'i he mala'e 'akapulu 'iunioní, ko 'Isileli Folau. He 'oku tokoni'i 'etau 'ekon miká 'e he ngaahi tal nita 'oku foaki 'e he 'Otu , ki he'etau f naú, pea mo e tokoni pa'anga meiate kinautolu 'oku va'inga 'i tu'apule'angá.

Sea, 'oku ongo fakamamahi 'aupito 'a e uesia 'o e tal niti, mo e tui fakalotu ho'o f naú, Sea, 'i hono pule'i 'e he ngaahi aleapau sipotí, 'a 'enau tui fakalotú. Hang ko ia, mea'i 'e he Feitu'u na, Sea, 'a e lave ki ai 'a e Konisit tone 'a e 'Uluaki F , Tupou I, 'i he 1875 ki he tau'at ina 'a e tangata taki taha ki he'ene tui fakalotu, pea ke 'oua 'e fa'u ha Lao ke tapui 'a e tau'at ina ko iá. Pea toki poupu mai ki ai kimui ni 'aupito, 'a e tala fakah h 'a e Pule'anga Fakatahataha 'o M maní 'i he 1948, 'i he 'atikolo 18 mo e 19, fekau'aki pea mo e totonu 'a e tangatá, ke tau'at ina ki he'ene tui fakalotú, pea mo e founa kehekehe ke fakah ai 'a 'ene tuí.

<006>

Taimi: 1010-1015

'Eiki Minisit Pa'anga : ... 'o 'ikai fakatangatangata ki hono fonuá p kae fakavaha'apule'anga foki. Sea, 'i he'etau vakai ki ai, ko e langimama'o kilukilua eni 'a e 'Uluaki F , ta'u 'e 73 kimu'a pea toki tali 'a e fakakaukau tatau, 'e he Pule'anga Fakatahataha 'a M maní he 1948. Pea 'oku tui e motu'á ni, totonu ke tau tauhi 'o kumuni Sea, ko 'etau mata'ikoloa ke lauikuonga.

Ke talatalanoa Pule'anga mo e Kosilio kau Taki Lotu fekau'aki mo e CEDAW

'Oku 'amanaki 'a e Pule'angá ke kole ki he Kosilio 'a e kau Taki Lotú, ke nau talatalanoa 'o fakafou 'i he Sekelitalí 'oku 'i he Potung ue ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá 'a e MIA, fel ve'i mo e kaveingá ni. He ko e taha 'a e kaveinga na'e tokanga ki ai 'a e Hou'eiki Taki Lotú, 'i he taimi na'e tal nga'i ai 'a e kaveinga ko ia e CEDAW. Ko e totonu faka-e-tangata ke mali 'a e tangata mo e tangata, mo e mali 'a e fefine mo e fefine, pea na'e fai ai 'a e laka fakah h ki he 'Ene 'Afió, 'o tukuaki'i 'a e Pule'anga lolotongá, ka ko u ou tui ko e tukuaki'i eni na'e 'ikai ke totonu. 'Oku nau fakangofua 'a e t 'onga ko ení ki he fonuá. Ka ko e me'a hang ko e me'a 'oku ke mea'í Sea, ko e fo'i pulu 'eni ia Sea na'e paasi hifo ia mei he ongo Pule'anga 'e ua kimu'á, 'o mau lele mai p 'a e Pule'anga 'o Samuela 'Akilisi P hivá, 'o hapo e fo'i pulú 'oku kei fai p hono alea'i. Ka na'a mau 'osi fakah p 'emau ta'etali kakato 'a e fakakaukau 'o e CEDAW 'o fel ve'i mo e me'a 'e tolu. 'I he tukufakaholo ki he Taloní, Lao Kelekelé, mo e Tui faka-Kalisitiane.

'I he Lao 'o e Sapate 'o fakatatau mo e Konisit toné, na'e fakahoko mai 'e he Kosilio 'o e kau Taki Lotú honau lotó, koe'uhi ke tapu 'a e Sapaté 'o ta'engata 'o hang ko e finangalo 'o Tupou I, pea na'a mau ng ue ki ai Sea, pea neongo 'i he vave taha. Pea neongo 'oku 'i ai p 'a e fanga ki'i me'a 'oku te'eki kakato, ka na'a mau ng ue ki ai. Ka 'i he'ene to e m puna hake 'a e kaveinga 'o e CEDAW fel ve'i mo e aleapau sipoti 'a e f nau Tongá va'inga 'i tu'apule'angá, 'oku kei longo p 'a e kautaha 'a e kau Taki Lotú te'eki ke fai mai ha lau mahino, 'a e feitu'u 'oku nau tu'u aí, ka 'oku uesia 'a e sipoti 'a e tamaiki Tongá 'i tu'apule'anga, pea kei ta'emahino p 'e ngofua ke fai ha hiva himi 'i mala'e va'inga, 'o hang ko ia na'e fai 'i he tau 'akapulu *League* he Mate-Ma'a-Tonga, fakataha mo e to'o e fuka 'o e kolosi 'o S s Kalaisi ki mala'e va'inga. 'Oku 'ikai te mau tui, ke fakakau mai e tui lotu 'a e tokotaha va'ingá ki hono pule'i 'e he aleapau sipoti.

Tokoni polokalama n Pule'anga ki he fakalalakaka sekitoa 'oku 'ikai lesisita

'Oku kau atu 'a e polokalama n 'a e Pule'angá ko e pa'anga 'e 14.05 miliona, 'a ia 'oku fakahoko 'e he Pangik Fakalalakaka 'a Tongá, ki he tokoni ki he sekitoa ko eni 'oku 'ikai l sinitá p ko e *informal sector*, 'a ia 'oku fakataumu'a ke fakalalakaka faka'ekon mika fakal kufua. Mei he Patiseti 2019/20 'oku fakafuofua ko e peseti 'e fitu 'ikai ke kau ai 'a e pa'anga ko ia 'e 14.05 milioná 'oku n atu mei he Pangik Fakalalakaka 'a Tonga. 'Oku fel ve'i ia mo e kaveinga ng ue ko ení, 'o kau ai hono fakapa'anga, pa'anga n pa'anga 'e 5 kilu ki he ngaahi kautaha S saietí mo e *Credit Union*. Hokó, ko e Pa'anga Tal siti ki he *PACER plus* ko e pa'anga 'e 5 kilu, pea mo e pa'anga tal siti ki he mounu ki he kau toutaí ko e 4 mano. Ko e polokalama n fe'unga mo e pa'anga 'e 2.9...

<008>

Taimi: 1015-1020

Eiki Minisit Pa'anga: ... miliona na'e faka-pa'anga mei he ngaahi pa'anga tokoni mei mulí 'o fakataumu'a ke tokonia 'a e ngaahi pisinisi iiki na'e uesia he saikolone fakatalopiki ko *Gita*.

3 kilu 6 mano ke tokonia folau vaka tahi ki he 'otu Ha'apai

Tokoni pa'anga 'e 3 kilu 6 mano, 'oku fokotu'u ke tokonia 'a e folau vaka tahi ki he 'otu Ha'apai. Ko e tokoni eni ke fetukutuku mai e fua 'o e ngoué mo e toutaí mo e ng ue fakamea'á mei he 'otu motú 'o fakatau 'i Tongatapu ni mo uta ki tu'apule'anga. Sea, ko e fakakaukau fo'ou ko eni, fakatatau ki he me'a 'oku fakahoko mai ki he motu'á ni, na'e me'a mai p hou'eiki pule fakavahe, ngaahi fonua vahe Ha'apai mo e kau 'ofisakolo, Fakafofongá, fakahoko mai 'enau fakakaukau. 'Oku anga p hé ni Sea, ko e ki'i fakaikiiki p . 'Ai 'a e fo'i *subsidy* ko eni. Lele p vaká heni he ngaahi 'otu motú, takai, tau p fakahifo, fakaheka 'a e utá. 'Alu ki he motu ko , fakahifo, fakaheka. Takai, 'alu ki he vahe H 'anó, foki mai, mohe mai ki Pangai, ma'a p pongipongi, lele mai ki Tongá ni. 'A ia ko e fo'i lele ia 'e tu'o taha he m hiná, 'i he 'ikai ke u ma'u lelei p ko e tu'o taha p ko e tu'o ua h m hina k ko e fo'i fakakaukau ia. 'E 'osi 'ilo p fanga ki'i 'otu motú ko e 'aho ko eni 'e tau, 'e fai ai ha'u 'a e vaká, 'a ia, tau p fakaheka, tau p fakaheka, 'alu p 'o a'u foki mai ki Pangai, mohe ai, lele mai he pongipongi 'o tau mai ki Tongá ni. Ko e fakakaukau ia, pea 'ikai leva ke to e, tau ongo'i 'oku fiem lie 'a e k ingá pea lava ai mo 'enau fanga ki'i fefakatau'akí. Ko e fakakaukau ia ko ia 'o e kongá ko ia ki he tokonia tafa'aki nautolu 'oku masivesiva angé pé ko e *informal sector*.

Kaveinga ng ue hono tolu Pule'anga ke tau'i lahi ng ue'aki faito'o konatapu

Te u a'u ki he kaveinga hono tolu 'o e faka-f p ki'i hono ng ue'aki 'a e faito'o konatapu. Ko e taha 'a e ngaahi k veinga t lafili lahi ki ai e kakai 'o Tonga he ngaahi 'ahó ni, ko e faito'o konatapu. 'A ia, 'oku esia k toa ai 'a e ngaahi kupu fekau'aki 'o e s saietí kae tautautefito ki he f nau to'utupu. 'Oku hoko 'a e faito'o konatapu ke ne faka-si'isi'i 'a e faingam lie mo e tokoni 'a e to'utupu ki he ngaahi ng ue faka'ekon miká pea to e lahi ange foki mo e fakamole faka-pa'anga mei he Patisetí ki hono tau'i 'o e faito'o konatapu. Ko e 'uhinga ia 'oku hoko ai 'a e k veinga ko ení ko e v sone 'a e Pule'angá ke fakangata 'a e palop lema ko ení pea ke fakafoki mai 'a e to'utupu ke ng ue'i 'a e tupu faka-'ekonomika 'o e fonuá, pea 'ikai leva ke to e 'i ai h pa'anga m kehe vahe'i ki hono tau'i 'o e faito'o konatapu kae ng ue'aki ia ki ha ngaahi ng ue 'oku tokoni ke fakatupulaki 'a e 'ekonomiká 'o e fonuá fakalukufua.

A'u ki he toko 150 tupu puke polisi ola feng ue'aki polisi & ngaahi kupu fel ve'i

Kuo a'u ki he toko 154 faka-k toa kuo puke mai 'i he feng ue'aki 'a e Potung ue P lisi mo e ngaahi kupu fel ve'í, mei 'Epeleli 2018 'o a'u mai ki F pueli 2019, k kuo to e lahi ange 'i he'ene a'u mai ki he 'ahó ní. 'Oku feng ue'aki 'a e Potung ue Polisi Tonga pea mo 'Aositel lia, Nu'usila pea mo e Potung ue P lisi Fisí ki he tau'i 'a e nunu'a kovi 'o e faito'o konatapu, 'a ia 'okú ne uesia 'a e kakai 'o e fonuá.

Fokotu'u sino ng ue fakafonua tau'i faito'o konatapu

Kuo 'osi fokotu'u ha sino ng ue fakafonua 'o fakataumu'a ki he ng ue fakataha ke tau'i 'a e faito'o konatapu. Ko e ngaahi ng ue tokoni ko eni 'a e Pule'angá, 'oku faka-tefito ia he ngaahi taumu'a ko eni ke faka'ai' ai ke lelei ange 'a e ngaahi p lisi faka-koló. Fakaivia 'a e ngaahi ng ue fekau'aki mo e malu 'a e fonuá, ngaahi ng ue fakavavevavé pea peh ki hono pule'i 'a e kau' fonuá. Hiki hake 'a e founa pea mo e 'ilo ki he ng ue 'a e Potung ue P lisí, Potung ue T naki Tukupau mo e Taulangá pea mo e Pil soné.

<000>

Taimi: 1020-1025

'Eiki Minisit Pa'anga: ... pea mo e fokotu'utu'u ha ngaahi ng ue tokoni ki he kau faihia kuo fakafoki mai mei tu'apule'angá kae peh kiate kinautolu 'i Tonga ní.

Ngaahi fakaivia ki he Potung ue Polisi he patiseti lolotonga

Ne tokonia 'a e foki 'a e Potung ue Polisi he ta'u fakapa'anga lolotonga 'o h mai 'a e ngaahi me'alele fo'ou 'e f pea peh foki ki he ng ue ke fakah mai mo 'enau kau ng ue fo'ou 'i he fakaivia 'a e potung ué ki hono fakafepaki'i 'a e faito'o konatapu.

'Oku hokohoko atu 'a e fekumi ki ha founa lelei taha ke fokotu'u ai ha fale sivi fakasaienisi (*laboratory*) 'i Tonga ni ke lava 'o sivi p 'i Tonga ni 'a e ngaahi kemikale fakafaito'o konatapu, kemikale 'o e me'akaí mo e fafanga ngoué mo e monumanú kae peh ki he ngaahi faito'o 'o e falemahakí. Mei he Patiseti 'o e 2019/20 'oku fakafuofua

- ko e peseti 'e 8 'oku fel ve'i hangatonu mo e kaveinga ng ue ko ení
- 'o kau ai 'i hono fakapa'anga 'o e ngaahi lakanga 'e 100
- pea peh ki he ngaahi tokoni fakatekinikale ki he Potung ue Polisi
- pea mo e kongá 'o e Patiseti ki he Potung ue Tukupau mo e Tuté mo e Kasitomú pea mo e Pil soné ke fakahoko 'aki 'a e ng ue tatau.

Kaveinga ng ue hono f ki he tauhi ke ma'a mo faka'ofa'ofa fonua

Ko e Fika 4 ko e polokalama fakalalakala ke to e lelei ange 'a e tu'unga ma'a, masani mo e faka'ofa'ofa 'o e fonuá. 'A ia kau ai e fakalelei'i e hala pule'angá mo e ngaahi ng ue lalahí. Ko e mau taumu'a fika f ia 'a e kongá ko iá ko hono tauhi e fonuá ke masani. Ko e taha 'a e v sone t fito ng ue 'a e Pule'anga ko hono feinga ke h ma'a mo masani ange 'a Tonga ke tokoni ki hono faka'ai'ai e takimamatá pea peh ki he ngaahi sekitoa kehe ke pou pou ki he fakalalakala faka'ekon miká pea mo tokoni ke to e lelei ange 'a e nofo mo e mo'ui 'a e kakai 'o e fonuá. 'E to e fiem lie ange hotau kakaí 'i he fakalalakala 'o e ngaahi hala pule'angá pea peh ki he ' takaí 'oku ma'a mo malu ange. 'Oku tokoni 'a e Pule'anga ki he polokalama ni 'o kau ai 'a e ngaahi me'a ko ení. Polokalama fakalalakala ki hono tanu 'o e ngaahi hala pule'angá 'o kau ai 'a e hala fakakavakava mo e ngaahi hala fakakolo. Fakalalakala ki he ngaahi koloa 'oku fekau'aki tonu mo e mo'ui 'a e kakai. Ko e vai, 'uhila, ngaahi uafu, ngaahi f soa mo e ngaahi me'a fel ve'i ko mo e *climate change* mo e me'a kotoa ko iá. Fakalalakala mo e fen pasi 'a e fakahoko fatongiá 'o fakatatau ki he ngaahi fem hino'aki fakavaha'apule'angá ki he f fononga'akí mo e feinga ke fakakakato mo tauhi 'a e Lao ki he Langa Falé.

Mei he Patiseti 'o e 2019/20 'oku fakafuofua ko e p seti 'e 17 'oku fel ve'i tonu mo e kaveinga ng ue ko ení kau ai 'a e ngaahi ng ue ko ení.

- 3 miliona ki he Potung ue Ng ue Lalahi ke fakahoko'aki 'a e polokalama ke to e ma'a mo faka'ofa'ofa ange 'a e fonuá.
- 10 miliona ke fakapa'anga ke hokohoko atu ai 'a e ngaahi ng ue ke fakalelei 'o e ngaahi halá.
- 10 miliona ke fakalelei 'o e ngaahi hala mei he *project* ki he fononga, fononga'akí 'a ia 'oku 'i he pa'anga 'e 16.8 miliona fakak toa. 'Oku 'i ai e ngaahi hala 'i Tonga ni p , Ha'apai, Vava'u 'oku 'i ai e *project* 'oku 'a ia ko e kongá p ia e hala ko 'oku tau fiema'u 'oku ha'u ia mei he *project*. Ko e 10 miliona ko 'atautolu 'oku kei fai p 'a e ng ue ia ki ai.
- 'Oku 'i ai 'a e me'a'ofa *in-kind* mei Siaina 'oku fakafuofua ke a'u ki he 33 miliona ko e kongá lahi 'e 'omai 'aki 'a e ngaahi me'ang ue lalahi ki he tanu hala.

<002>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Minisit Pa'anga: ... 'oku 'ikai foki ke 'omai ha pa'anga ia ka ko e me'a'ofa. Pea 'oku nau pal mesi mai 'e 'omai e ngaahi me'ang ue ko eni. Pea kapau 'e t mai ko u peh ko e fo'i

‘ofa lahi mo’oni ia. ‘A ia ‘e ‘i ai ‘a e seti me’ang ue lalahi ‘a Tonga ni, mahalo na’a ua. Taha, ‘a ‘Eua, taha ‘a Ha’apai, taha ‘a Vava’u, pea toki ‘ave p ‘a e me’a ko eni ‘a Tonga ni ki Niua he taimi ‘e fiema’u ai pea fakafoki mai. Ka ko e fo’i fakamole lahi ia ka na’e me’a’ofa mai ‘a, pal mesi mai ‘a Siaina ke ‘omai pea ‘oku kei fai ‘a e talatalanoa ko ia.

- Pea mo e me’a’ofa *in-kind* ‘e taha ‘a Siaina. Fakafuofua ia ki he 15 miliona, ke fakaf tunga lelei ‘aki ‘a Mala’ekula. Ke tauhi ‘a e tukufakaholo ko ia, ke faka’ofa’ofa pea tokoni ki he Takimamata. ‘A ia tau lotu p ki he ‘Otua, ke a’u mai ‘a e ongo fo’i me’a’ofa ko ia ‘i he ta’u fo’ou ka tau lele ‘i matangi ‘etau ngaahi ng ue kehekehe, fel ve’i mo hono feinga’i ‘a Tonga ke masani. Mei Nuku’alofa ni, p ‘o a’u ki he ngaahi kolo ki ‘uta, ‘o ‘alu ai p ‘o a’u ki Niua mo Niua.

Kaveinga ng ue hono 5 Pule’anga ke poupu’i sekitoa ma’u’anga ivi

Ko e fika 5. Ko e poupu’i ‘o e Sekitoa Ma’u’anga Ivi. ‘Oku kau ‘a hono tokangaekina ‘a e ma’u’anga ivi, ‘i he v sone mahu’inga ‘a e Pule’anga, koe’uhi, ko e taha eni ‘o e kongas, p ko e *input* mahu’inga ‘oku fiema’u ki he ngaahi ng ue faka’ekonomika. Pea koe’uhi ko e mamafa mo e mafasia fakapa’anga, ‘i hono h mai ‘o e lolo, mei tu’apule’anga ‘oku fakataumu’a ai ‘a e Pule’anga, ke a’u ki he ta’u 2020, kuo ‘osi peseti ‘e 50 hono ng ue’aki ‘a e ma’u’anga ivi fakanatula. Ka a’usia ‘a e taumu’a ko eni ‘e to e lelei ange ‘a e tupu faka’ekonomika fakalukufua ‘o e fonua.

‘I he taumu’a ni ko e ngaahi tefito’i kaveinga ng ue ‘a e Pule’anga, ke poupu ki he sekitoa ma’u’anga ivi, ‘o fakafou mai ia ‘i he ngaahi me’a ko eni.

- To e vakai’i ‘a e Lao lolotonga ki he Ma’u’anga Ivi. ‘Oku fai ‘a e ng ue ki ai ki he Lao.
- Fokotu’u ha Lao mo ha Tu’utu’uni Ng ue ki he Ma’u’anga ‘Uhila, ki he ngaahi kolo ‘uta. Kau mo ia ‘i he fakakaukau ko eni ‘o e Lao.
- Fakahoko ‘a e palani ng ue ki he ma’u’anga ivi, ki Tongatapu mo e ngaahi ‘otu motú. Pea mo to e vakai’i ‘a e tu’unga lolotonga ‘o e totongi ‘uhila. Hang p ko e me’a ‘oku mou mea’i katoa foki e ng ue ni, ‘i he tafa’aki ko eni. Ko ‘etau faka’amu ke vave mai ‘a e holo ‘a e ‘uhila. Pea fai e ng ue ki he ngaahi *projects* kehekehe, a’u ai ki he liliu ke ma’u ai ‘a e ivi faka natula. Ko e fakakaukau ia. ‘Oku vave ni mai ‘a e hoko ke holo ‘a e ‘uhila.

Polokalama maama ‘uhila ki he tukuikolo

Ko e fakalelei’i ‘a e polokalama ki hono fokotu’u e ‘uhila ki he hala pule’anga ‘o e ngaahi kolo, ‘i Tongatapu ni, Vava’u, Ha’apai, ki ‘Eua mo e ongo Niua. ‘Oku lolotonga fai e polokalama ko ia, ‘i he taimi ni. Kuo ‘osi a’u mai ‘a e ngaahi fo’i ‘uhila. Pea ‘oku kamata ‘a Tonga ni, ‘oku ‘osi fakafolau atu ‘a e fo’i ‘uhila ‘a Vava’u, ‘Eua, Ha’apai, ‘e ala ke fokotu’u. Ka ko Tonga ni ‘oku kamata mei Hahake, ‘o ha’u ai h ‘i ... ‘o ‘alu ai ki Hihifo ki h , pea faka’osi mai ki Nuku’alofa ni. Ko e me’a ‘oku ki’i faka’osi mai ai ki Nuku’alofa ni ‘oku ‘i ai foki ‘a e *project* ia ‘oku lolotonga lele ko hono fakalelei’i ‘a e pou ‘a Nuku’alofa ni. Pea ko ia, ai ‘oku nau kole mai ‘a e Potung ue ‘Uhila, ke ki’i taimi ia, kae ‘oleva ke ‘osi ‘a e me’a ko ia kae ‘osi fai e savea ia. ‘Ilo e fu’u pou ia ‘e, mo e tuliki ‘ai ai e fo’i ‘uhila. Ka ‘oku ki’i taimi, kae ‘oua leva kuo maau, ‘a e fo’i *upgrade* ‘o Nuku’alofa ni kae toki fakapipiki ‘a e ngaahi fo’i ‘uhila. Ko ia ko u kole atu ai p , moutolu ko eni ‘i Nuku’alofa ni. Ko e anga ia ‘a e polokalama ki he kongas ko ia kuo pau p ke a’u mai. Ko tahi,

hang ko 'eku lave 'anenai, kuo 'osi 'ave ia. 'Osi 'ave 'a e ngaahi fo'i 'uhila ia. Ko u 'ilo'i p na'e fetu'utaki mai kiate au ...

<004>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Minisit Pa'anga: ...ko e kau Fakafongia ki he lahi e fo'i 'uhila honau feitu'u, ka na'e 'osi lele atu p 'a e savea, 'oku 'ikai ko e savea p 'a Fale Pa'anga fakataha pea mo e 'uhila nau p , nau sio p , ko e me'a p 'oku tokanga ki ai e motu'a ni 'a e me'a ko 'e ala lava 'o totongi pea ko 'enua fefiem lie 'aki p , 'oku fokotu'u 'o maaka'i 'a e fu'u pou ko ia.

Ko e tu'u ko mei he kuohili na'e 'ikai ke ki'i na'e 'i ai ki'i faingata'a na'e hoko, na'e hang ko na'e putuputu 'a e feitu'u 'e ni'ihi kae vahavaha 'a e feitu'u 'e ni'ihi, pea ko e me'a ia na'e to e fekau ai ke 'o lau ke 'osi, ke sio 'o 'ilo p ko e f feitu'u 'oku totonu ke tu'u ai 'a e fo'i 'uhila. Taimi ko na'e fai mai p ki'i tohi pea 'oatu'a e fo'i 'uhila, k kuo 'osi angé ia to e vakai atu ia na'e tohi mai ia ke talamai 'oku 'osi 'ai, nau atu ki ai 'oku 'ikai ke 'i ai ha fo'i 'uhila ia ai 'i he feitu'u ko na'e talamai 'oku 'osi 'ai ai, k 'oku 'osi totongi ia, pea peh ai ke to e ko e ki'i fo'i ng ue ia na'e fakahela 'a e savea, k 'oku pau ke tau fai ia, ka tau lelelele atu ai ki he kaha'u.

'I he p seti 'e, 'i he Patiseti 'o e 2019/20 'oku fakafuofua ko e p seti 'e valu 'oku fel ve'i mo e kaveinga ng ue ko eni.

- 'Oku kau heni 'a e tokoni mei he sino'i pa'anga ki he feliuliuaki 'o e 'ea, 'a ia ne 'osi tali ke fakapa'anga mei he *project* 'e taha 'a e Pule'anga,
- ko e *project* ki he ma'u'anga ivi, fe'unga pea mo e 53 miliona, 'a ia 'oku 'amanaki ke ng ue'aki ha 16 miliona 'i he 2019/20, 'e tokangaekina heni 'a e ngaahi 'otu motu.
- Ko e *project* ki hono fakalelei'i e 'uhila 'o e v henga Nuku'alofa 'a na'a ku lave ki ai 'anenai 'oku lolotonga lele p ia.
- Ko e ngaahi *project* ki he ma'u'anga ivi mei he la' á pea mo e magari, hang ko e me'a 'oku mou mea'i 'oku na, na'a tau lava atu ki hono fakaola 'a e ngaahi ng ue ko ia 'oku lele p mo ia.

Kaveinga ng ue hono 6 ki he fa'unga fakakomipiuta ngaahi ng ue kotoa p Pule'anga

Ko e ono, ko e fa'unga fakakomipiuta 'o e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá. Ko e v sone mahu'inga foki eni 'a e Pule'angá ki hono fakakomipiuta 'a e ngaahi founa ng ue kotoa p 'a e Pule'angá 'o fakataumu'a ke to e vave, faingofua mo lelei ange 'a e fakahoko fatongia 'a e Pule'angá ki he fonua, kae tautaut fito ki he ngaahi sekitoa 'oku nau ng ue'i 'a e tupu faka'ekon mika 'o e fonua, pea 'e tokoni ke to e faingofua ange hono tau'i 'o e palopalema 'o e faito'o konatapu. 'Oku kau heni 'a e ngaahi me'a ko eni,

- tokoni ke fakalakalaka 'o e ngaahi ng ue fakakomipiuta 'a e Pule'angá, fakalakalaka'i 'a e tu'unga fakatekinolosia 'o e tufaki 'o e ngaahi fakamatalá,

- ke a'u ki he feitu'u a'u ki ai 'a e fetu'utaki fel ve'i mo e ako mo e mo'ui lelei, ki he 'otu motu kotoa 'oku nofo'i 'i Tongatapu ní, 'Eua, Ha'apai, Vava'u mo e Ongo Niua, pea 'oua 'e li'ekina ha taha.

'A ia ko e fakakaukau foki ko eni 'a e *connectivity* 'e lava ia 'i he tafa'aki ko eni, kau ia 'i he tafa'aki ko eni fakakomipiuta ke lava ke tau *connect, through* he satelaite mo e *cable* mo e me'a peh , pea lava leva ke tau ke fel ve'i taut fito ongo me'a mahu'inga ko ia 'e ua ko ia ko e ako mo e mo'ui lelei ke a'u ki he feitu'u kotoa p .

- Fakalelei'i hono tufaki 'o e ngaahi *service* ki he kakai, 'a e senit ke tokoni ki he ngaahi fakamatalá,
- fakakaukau'i e makatu'unga ha ngaahi 'ilo fo'ou fakatekinikale ma'a e to'utupu.

Mei he Patiseti fakalukufua 'o e 2019/20, 'oku fakafuofua ko e p seti 'e taha 'oku fel ve'i mo e kaveinga ng ue ko eni. 'E fakautuutu atu ia ki he kaha'u ka ko e anga p eni 'o e fo'i fakamole ko 'e vave 'ene hoko mai.

- Kuo tukup e Pangik 'a M mani 'a e hiva miliona ke tokonia 'a e polokalama, polokalama ni 'a ia 'oku teu atu ke kamata he taimi tatau p
- 'Oku lolotonga ng ue 'a e Pangik Fakalalaka 'o 'Esia ke fakakakato 'a e ng ue ki he *project* ke fakapa'anga 'e he Pangik 'a ia 'oku fakafuofua ia ofi ia he 20 miliona, ke tokonia 'a hono fakakomipiuta 'o e ngaahi ng ue 'a e Potung ue Mo'ui.

Kaveinga ng ue hono 7 Pule'anga ki hono tokangaekina mahaki 'ikai pipihi (*NCD*)

Ko e fika fitu, ko e mo'ui ...

<005>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Minisit Pa'anga: ... 'a ia ngaahi, tokanga 'aupito e ngaahi fokoutua ko 'ikai pipihí, *NCD*, pea mo e ngaahi fokoutua 'oku pipihí mo e mo'ui lelei ki he taha kotoa p , *Universal Health, Health Coverage* e, ke a'u 'a e mo'ui lelei ki he tokotaha kotoa p . Ko e mo'ui lelei, 'oku m tu'aki mahu'inga ia 'i he fakalalaka fakas sialé, mo e faka'ekon mika 'o ha fonua. Mahamahaki 'a e kakaí, 'o ha fonua, 'e uesia 'a e tu'unga faka'ekon mika e fonua ko iá. Ko e 'uhinga ia 'oku taumu'a ai 'a e Pule'angá, ke hokohoko atu 'a e ng ue ke tau'i 'a e *NCD*, mo e ngaahi fokoutua kehé, ke fakasi'isi'i 'a e mole 'a e faingam lie 'o e kakaí, ke nau kau, ka nau kau ki he ng ue faka'ekon miká. 'Ikai ke ngata aí, ka 'oku to e lahi ange foki mo e fakamole fakapa'anga mei he Patiseti ki he ngaahi faito'ó, 'a e ngaahi fokoutua ko ení.

'Oku mahu'inga leva ke fai hono tokangaekina 'a e founa faka'ehi'ehí, *preventative measures*, ke fakasi'isi'i ai 'a e mo'ui mahamahaki, fakamole fakapa'angá, pea mo ako'i ke mahu'inga 'a hono fakafuofua 'o e ma'u me'atokoní, pea mo e pea fai ke lahi e fakamalohisinó, hang ko e T Folofola Huufi 'a 'Ene 'Afió. Ko ia 'oku tukup 'a e Pule'angá ke tokoni he ngaahi me'a ko 'ení.

- Faka'ai'ai e ma'u me'atokoni ki he fakatupu mo'ui lelei, 'a e founa ke faka'ai'ai faka'ehi'ehi mei he ngaahi fokoutua 'ikai pipihí, *NCD*.
- Fakasi'isi'i hono tufaki holo 'o e ngaahi fokoutua 'oku pipihí, fakalelei'i e s vesi mo e ng ue ki hono malu'i e mo'ui lelei ki he tokotaha kotoa,
- fakalelei'i e faingam lie ki hono ngaue'i 'a e ngaahi falemahakí, mo e ngaahi me'ang ué.
- Tokangaekina 'a e ngaahi palopalema fel ve'i mo e mo'ui lelei fakal kufuá.

Mei he Patiseti fakal kufuá, 'a ia 'oku 'uhinga eni ki he angamahení, pea mo e fakalalakaká, *Recurrent* mo e *Development*, 'o e 2019/20,

- 'oku fakafuofua 'oku peseti 'e 10 'oku fel ve'i mo e kaveinga ng ue ko ení.
- Ko e Potung ue Mo'uí, 'oku fika ua he lahi taha 'ene Patiseti fakapa'angá, 'i he Pule'angá, 'a ia ki he tafa'aki ko eni angamahení, *recurrent*, peseti 'e 12.1.
- 'Oku lahi foki mo e ngaahi *project* 'a e potung ue 'oku fakapa'anga mei muli, 'o fakataumu'a ke tokangaekina e ngaahi fokoutua 'ikai pipihí, pea mo e ngaahi fokoutua 'oku pipihí.
- 'Oku lolotonga fakapa'anga 'e he Pangik Fakalalakaka 'Esia, 'a e ng ue fekau'aki mo e huhu malu'i fo'ou 'i he malumalu 'o e Potung ue Mo'uí.

Kaveinga ng ue hono 8 Pule'anga ki he ako 'oku to e lelei ange

Fika 8, ko e akó, *quality education*, ko e ako 'oku lelei angé. Ko e ako 'oku lelei angé, ko e k mahu'inga ia ki he mo'uí, mo e fakalalakaka 'a e tangatá, pea peh ki he tupu faka'ekon mika mo fakas siale 'o e fonuá. 'Oku 'i ai 'a e tokanga makehe 'a e Pule'angá ki he kaveinga ni, ke to e nga'unu ki mu'a 'a e tu'unga 'o e akó, 'oku lelei angé, *quality education*. 'Oku kau heni

- 'a hono tokangaekina 'o e kau faiakó, kau ai p mo e polokalama tokoni pa'anga ki he vahe 'a e kau faiako 'o e ngaahi siasí,
- pea peh ki he fakahoko 'o e ngaahi polokalama ako fakatekinikalé, 'o fakataumu'a ke lava 'a e to'utupú 'o ma'u ng ue 'i Tonga ni, pea mo tu'apule'anga foki.
- Hang ko e t folofola huufi 'a 'Ene 'Afió, 'e malava foki ke nau kau atu ki he ngaahi polokalama ng ue 'i tu'apule'angá, hang ko ko e *labor mobility scheme*, 'a ia kuo faka'at mai 'a e faingam lie ng ue ko ení, ki he ngaahi sekitoa kehe mei he toli fua'i'akaú p , hang ko e sekitoa fel ve'i mo e talitali kakaí, mo e takimamatá, ngaahi ng ue fel ve'i mo e toutaí, pea mo e vao'akaú. Peh ki he tauhi 'o e kau vaivaí, mo e kau faingata'a'ía.
- 'Oku lolotonga fakahoko 'a e ongo *project* lalahi 'e ua fel ve'i mo hono tokangaekina 'o e ako'i fakatekinikale 'o e to'utupú, ...

<006>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisit Pa'anga : ... 'a ia 'oku fakapa'anga 'e he Pule'anga 'Aositel liá 'o fou mai p *project* 'oku ui ko e Taukei Ng ue ma'a e Tongá p ko e *Tonga Skills*. 'Oku 'i ai 'a e pa'anga 'Aositel lia 'e 7.5 miliona,

- pea mo e *project* ‘a e Pangik ‘a M maní ‘oku ui ko e Taukei mo e Ma’u Ng ue ‘a e Tongá, *Skills & Employment for Tonga*. ‘Oku ‘i ai ‘a e pa’anga ‘Amelika ‘e 20.9 miliona. Ko e ngaahi pa’anga foki ko ení, ‘oku ‘ikai ke fakamole’i faka’angataha p , ‘oku ‘i ai p hono ngaahi ta’u ‘oku hokohoko atu ai, ka ko e fakamatala atu p ke mou me’a ki ai, ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi *project* ko ia.
- Pea ‘oku ai ‘a e faka’amu ‘a e Pule’angá, ke ‘osi ange e fakamole pa’anga lahi ko ení, ‘oku hiki ‘a e t kunga ‘o ‘etau *skills* ki ‘olunga. Mou fakakaukau sio mai p ko e fo’i me’a ia ko ení, ‘oku ‘osi laka ia he 30 miliona.

Ka ‘oku fa’a ai foki e fehu’i ‘oku fa’a ‘omai, ‘oku ‘osi ange ‘a e ngaahi *project* ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ‘asi, p ‘oku ai ha me’a ‘oku hoko ‘oku toe hiki hake ‘a e *skill* p ‘ikai. Mahalo ko e me’a ia te tau toki t peiti ki ai. ‘E anga f f hono *implement* ‘a e ngaahi *project* ko ení ‘oku ‘omai ‘e he ngaahi fonua mulí, mo e ngaahi pangik pea ‘osi ange p ‘oku ‘ikai ke tau sio tautolu ki hano ola.

‘Oku fakamahu’inga’i ‘e he Pule’angá, ‘a e taumu’a ke a’usia ‘a e faingam lie ‘e he tokotaha kotoa p , pea ke taau ‘a e tu’unga akó, ‘oku to e lelei ange *quality education* ‘o fakat fito ‘i he ngaahi me’á ni.

- Tokanga’i e v hengá, pea peh ki he tokolahi ‘o e f nau ... ‘o e kau faiako.
- To e langa mo fakalelei’i ‘a e ngaahi ‘apiakó, fakalelei’i e founa ng ué, mo e ako ng ue.
- Fakahoko ha ‘analaiso fakal kufua ‘o e akó,
- langa fo’ou e ‘Apiako Tonga *High School*,
- pailate’i e ako tokamu’á, pea mo e fakalelei’i e silapa ako ki he foomu 1 -3.
- Fakalelei’i ‘a e ako folau tahí, ki he tali ke tali faka-vaha’apule’anga.

Ko e ola fakamuimui taha mei he fakataha ‘a e Kosilio e ‘Univ siti ‘o e Pasifiki Tongá na’e fai ‘i Vanuatu, ‘i he m hina ko M , 2019. Ko e f nau Tongá, ‘i he ‘uluaki ta’ú he ‘Univ sití ‘a e lelei taha ‘i hono fakahoa ki he ola ‘o e ng ue fakaako ‘a e f nau ako ta’u ‘uluakí he fakak toa ‘o e ngaahi fonua kehe ‘o e Pasifiki. H ia he Miniti 1484.2 B- Tali ki he hoha’a mei he Pule’anga Tongá ki he ola fakaako ‘o e ng ue ‘a e f nau Tonga.

Ko ia ko e fo’i faka’ilonga lelei ia, ‘a e konga ko ia. Ko e me’a na’a ku lave ki ai ‘anenaí, mahalo ko ‘etau sio ‘atautolu ko e *project* ko ‘eku fehu’i ‘a’aku ia ko e fehu’i au ia hono *implementation* ‘a e me’a ko e *project finance* mei muli. ‘Oku totonu ke tau talanoa tautolu ki ai. Ka ko e ngaahi fakalelei ko ení ia, ‘oku lolotonga lele p ‘i he Potung ue Akó, ko hono olá ‘o’ona eni, fakamuimui taha ko ia ‘oku ‘omai ko .

‘Oku lolotonga fai ‘a e feng ue’aki pea mo e Pule’anga Nu’usilá, ke tali ke ng ue’aki ‘enau silapá ki he ako folau tahí, ke tali fakavaha’apule’anga ‘a e ola ‘o e ako folau tahi ‘oku fakalele ‘e he *Friendly Island Shipping Agency* ‘e he *FISA*. ‘I he Patiseti fakal kufua *Recurrent p* ko e fakal kufua ki he angamahení mo e fakalalakaká, ‘o e 2019/20,

- ‘oku fakafuofua ko e peseta ‘e 13 ‘oku fel ve’i pea mo e kaveinga ko ia ‘o e ako.
- ‘Oku kei hokohoko atu ai p ‘a e fika ‘uluaki ‘o e Potung ue Akó, ‘i he ma’u Patiseti, Patiseti angamahení eni, ‘atautolu, peseti ‘e 15.5

- ko e lahi taha ia mei he Patiseti fakapa'anga 'a e Pule'anga ko e *Recurrent*. 'A ia 'oku 'i ai ... ko e fanga ki'i me'a p eni pea mei he Patiseti ko u fakahoko atu ko eni .
- 'Oku 'i ai e 5 kilu 4 mano ki he vahe 'a e kau ako fakafaiakó ke tokoni ...

<008>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Minisit Pa'anga: ... koe'uhí ke faka-ivia 'a e kau faiakó 'i he potung ué ke hiki'i hake 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e akó.

- Tokoni ki he ngaahi ako siasí, 'oku fe'unga ia mo e pa'anga 'e 7.8 miliona.
- Ko e langa 'o e ngaahi 'apiako ne u sia he saikolone ko *Gita*, 'oku fakaangaanga ke kamata hono kongá hono uá, kongá hono ua 'o e ta'u 2019, 'a ia 'oku fakafuofua ia ki he pa'anga 28.8 miliona.
- Ko e kongá 2 'o e *project* ki he Ako M 'olunga 'o Tongá, 'oku fakafuofua, 'oku faka-k toa ki he 64 miliona, pa'anga Tonga, oku kei fai hono alea'i ke fakahoko.
- 'Oku kau foki heni pea mo e kongá ki hono langa 'o e ngaahi naunau tokoni ki he fakalalakaka 'o e sipotí.
- 'Oku kau atu ki ai pea mo hono to e langa fo'ou 'o e *Tonga Side School* fakafuofua ki he 4 miliona, 'a ia 'oku lolotonga fakahoko 'a hono to e fakalelei'i 'o e mapé pea p h ki hono fakapapau'i 'o e ngaahi fiema'u faka-kelekelé.

Kaveinga ng ue hono 9 Pule'anga ki he founga pule & ngaahi tu'utu'uni ki he kelekele

Ko e 9, 'a ia ko e taumu'a fika 9 'a e Pule'angá, ko e Founga Pulé mo e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Kelekelé. Ko e ngaahi ng ue ki he kelekelé pea mo e ngaahi tu'utu'uni ng ue fakal kufua ki he 'ekon miká, ko e k ia ki he fakatupulaki mo e lelei ange 'a hono tokanga kina 'etau koloa faka-fonua pea mo e fakalalakaka faka-'ekon mika 'oku tu'uloá. Ko e kelekelé, ko e koloa mahu'inga ia 'a e tangata'i fonua Tongá pea 'oku mahu'inga ai ke fokotu'u há ngaahi tu'utu'uni ng ue mo ha ngaahi founga ng ue 'oku fe'unga ke tokoni ki hono pule'i 'o e kelekelé, hang ko ia mei he T Folofola Huufi 'a 'Ene 'Afió Fale Al á, ke tau t kanga kina ange mo e ng ue'aki 'a e koloa 'a e fonuá ki he lelei fakal kufua 'o e fonuá. Ke fakapapau'i 'a e malu mo e hao kelekelé 'i Tonga 'aki ha to e lelei ange 'a e founga hono pule'i.

Ngaahi tafa'aki ke tokangaekina 'e he Pule'anga

Ko e ngaahi tafa'aki eni 'e tokangaekina 'e he Pule'angá.

- Fokotu'u h tafa'aki ki he fa'u 'o e tu'utu'uni ng ue mo e palani fakalalakaka 'i he potung ué, ke tokanga m kehe ki he ngaahi me'a faka-kelekele fekau'aki mo e *project* f f nonga'akí, h ng ko e hala fakakavakava, tokanga kina 'o e ngaahi feitu'u 'oku ma'ulalo mo t fea ng fua he v henga Nuku'alofá
- pea mo ha fakalelei'i 'a e ngaahi fakamatala.
- Fakalelei'i 'a e founga ng ue ki he kelekelé h ng ko e ngaahi ma'u'anga vaí, mo e mole 'a e mat fonua 'i hono kai 'e he tahí.

Ng ue fekau'aki pea mo e fakangatangata 'i he 'osení pea mo e ngaahi fokotu'utu'u fo'ou ki he keli maka koloa 'i tahí, pea mo to e fakalelei'i ange 'a e feng ue'aki 'a e ngaahi potung ue f l ve'í, 'a e feng ue'aki 'a e ngaahi potung ue f l ve'i 'a e Pule'angá f l ve'i mo e kelekelé. H ng ko e tafa'aki ko ia 'a e PUMA, 'a e Palani ke langa 'o e ngaahi koló, h ng ko e MOI, Potung ue 'a e Ngaahi Ng ue Laláhí pea mo e Potung ue Fonua, S vea, Koloa Faka natulá.

'Oku fakafuofua ko e peseti 'e l 'o e Patiseti fakal kufua 2019/2020 'oku f l ve'i pea mo e k veinga ng ue ko ení. Fika 4, 'a e, ko e Patiseti 'a e Pule'angá pea mo hono faka-pa'anga 'o e ngaahi tefito'i k veinga ng ué. 'Eiki Sea, 'oku kei fakataumu'a p 'a e fokotu'utu'u ng ue faka-pa'anga 'a e Pule'angá ke pukepuke 'a e tu'unga faka-pa'angá 'i ha tu'unga lelei 'oku ala lavá. Sea, 'oku 'i ai p foki 'a e ngaahi me'a m hino ia 'oku 'ikai te tau to e lava 'etautolu 'o e'i p pule ki ai 'a ko 'oku tau fa'a ui ko e ...

<000>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Minisit Pa'anga: ... *constraints*. Te tau fa'u p 'etau palaní *within p* ko e 'i loto he ngaahi fo'i me'a ko iá 'ikai ke tau ala to e lava 'etautolu 'o ue'i hang ko ení. Ko hotau si'isi'i hotau *size* ko e ki'i fonua si'isi'i eni, tu'unga fakasiok lafí 'oku tau fu'u mama'o mei he ngaahi m keti lalahí (*isolation*) pea hala he koloa fakan tula *no mineral resources* pea to e lavea ngofua ki he fakat maki fakaen tula (*disasters, natural disasters*). 'Oku tau fika ua lavea ngofua ki he ha'aha'a 'o n tulá 'Eiki Sea. Ko e tu'unga ia 'oku tau kamata mei aí. Ko 'eku ki'i lave nounou p 'a'aku ki aí ko u tui 'e m hino ange te u hoko atu ki he anga 'o hono fakapa'angá ka ko e fai p ko 'a e fakapa'anga e Patiseti mo e nofo p he'ete fakakaukáu 'a e ngaahi faingata'a ko ení he ka hoko ha faingata'a fakaen tula 'oku 'ikai ke te to e lava kita 'o to e fai ha me'a ki ai. 'A ia 'oku 'i ai e ngaahi pole lahi ia ke te fai ai 'ete fakapotopotó.

Sea te u fai atu e ki'i talanoa fakat t ko eni. Fakamolemole p Feitu'ú na. 'Oku 'i ai e lea 'o e mala'e kilikití 'Eiki Sea ko e lea ia 'o e kau va'inga matu'otu'á ki he kau talavou toki va'ingá. 'Oua 'e hahau he te ke mate vave ai. 'Oku 'i ai e pulu mo hono founa t ka 'oku 'ikai ke taa'i ke ono 'a e fo'i pulu kotoa p . 'Oku 'i ai hono founa t 'o e pulu t t likí pea 'i ai mo e founa t 'o e pulu 'oku ha'u 'i va'é pea kehe 'a e taa'i e pulu to'o mo ho pate mo e pulu ko 'oku t mama'o. Pea 'ilonga ha tokotaha 'oku te'eki poto he kilikití ko e 'oatu p ki ai 'a e paté 'oku t ono p ia he pulu kotoa p pea m vete p kolo he 'uluaki fo'i teká p . Pea 'oku ui ia he papa tohi kai ko kilikití ko e fo'i moa p ko e fo'i pato h fanga he fakatapu Sea.

'I he mala'e pule'i 'o e pa'anga 'oku 'ikai ke ono 'a e fo'i pulu kotoa p . Pea 'oku 'ikai ke fai ha mate tupu'a ai 'o hang ko e me'a 'oku fai he *media* mo e Feisipuká. Kuo pau ke 'analaiso 'a e makatu'unga ke pau *fundamental analysis* ke fakapapau'i 'a e ngaahi me'afua 'oku h he ' takaí *technical analysis* p 'oku falala'anga p 'ikai pea toki fai ha tu'utu'uni Sea. Kuo pau ke te laka faka'ete'ete ma'u p mo kilokilo ma'u p hoto matá h fanga he fakatapu. 'Oku tapu e lea puná p te te fakaulu kuo hala e kolo ni. Tapu mo e Feitu'ú na Sea he na'a mo e kau poto t la'a 'o m mani na'e 'ikai ha taha te ne lava 'o pal fesai'i p vavalo'i 'a e pa'ulu 'a e 'ekon miká 'o m maní he 2008. Tala e folofolá ko e 'Otua tokotaha p 'oku m hino ki ai hono hala. Ko ia 'oku

tau fai p hotau lelei taha pea tuku ki he 'Otua ke ne toki fai hotau fakakakato pea 'oua te tau fakaulu 'oku hala e kolo ni ia. Ko e me'a ia 'a e fanga ki'i tamaiki kei iiki.

'Oku 'i ai hono lea 'o e mala'e ni 'Eiki Sea 'oku peh tokanga'i e fo'i *bubble* na'a p p ko e tokanga'i e fo'i pulá na'a p . Ko hono leá ia h fanga he fakatapu 'Eiki Sea 'o e mala'e ni. Tokanga'i e fo'i pulá 'oku ifi he 'oku ...

<002>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Minisita Pa'anga: ... he 'oku 'i ai p hono ngata'anga, 'ene pupula. Ko 'ene a'u p 'ana ki ai. Ka to e ifi ia 'e ha taha 'a e fo'i pula, ke to e f lahi ange ai, 'e p 'a e fo'i pula ia. Ko hono lao p 'o'ona ia.

Sea! Ko e ta'u eni 'e 40 tupu, fakakaungat maki 'a e motu'a ni 'i he Pule'anga Tonga. Tapu mo e Feitu'u na. Kuo lahi 'a e ngaahi v sone, ko e fanga ki'i pula, na'e ifi ke pupula, ke hang 'oku ma'u ha me'a. 'Osi kotoa kinautolu he p . Ko hono fakatu'ut maki, 'Eiki Sea. Ko e fanga ki'i pula ko eni na'e ifi 'e he fa'ahinga na'e 'ikai te nau 'ilo 'a e *fundamentals*. P na'a nau mea'i p 'a e *fundamentals*, ka nau hangahanga kehe p . Koe'uhi p ko ha fa'ahinga 'uhinga faka kinautolu. Ka na'a nau ma'u e mafai ke ifi 'a e fanga ki'i pula. Pea p ko ia e fanga ki'i pulá. Pea nau hao p kinautolu mei hono nunu'a faka'ikonomika mo fakasosiale. Kae fua p he laauvale mo e kau masiva 'o e fonua hono kanongat maki, 'o a'u mai ki he 'aho ni, Sea. 'Oku kei inu p 'a e naua mo hono kona. Fakamolemole Sea. Ko hota fatongia, 'oku pelepelengesi Sea. Ke ta tokanga ke 'oua te ta kau ki taua he hahau peh ni, Sea. He ko e taimi 'e hala ai 'eta fakafuofua. Ko e kakai ia te nau fua 'a e kanong tamaki. Tau laka fakaalaala p kitautolu Sea, 'i hota taimi, 'i hota kuonga ke 'oua 'e p 'a e ki'i fo'i pula 'oku ta ifi.

Sea! Pea ko u vakai 'oku to e takai mai 'a e ni'ihiki ko eni 'a e fa'ahinga ko eni na'a nau ifi e fanga ki'i pula 'o e kuohili ke to e tala 'enau v sone fo'ou ki hotau Hau. Ka ko e pula ai p tatau ai p Sea. 'Ikai to e kehe 'enau *fundamentals* 'anautolu te'eki ai p liliu ia. Sea! Te u ki'i hualela, 'oku fisi'ia hoku loto. 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na. Pea 'oku 'ikai ko ha talaihangamai p ko e fakaanga, 'i hikumama'o. 'Ikai Sea! Ko e tala fai tu'unga. Ko e f fola 'a e fala, kae fai 'a e talanoa 'a e kainga. Te u toki fakamatala 'amuiange ki he ni'ihiki 'o e ngaahi fo'i pula ko eni, kuo p he hisit lia hotau fonua ni.

Lord Nuku: Sea! Ki'i kole atu p mu'a 'Eiki Minisit ke vahevahe mai ha'amau fanga ki'i fo'i pula, he 'u pula ko ena 'oku puhi. M l Sea.

'Eiki Minisit Pa'anga: M l . Faka'apa'apa 'aupito ki he 'Eiki N pele 'o 'Eua. Kae 'oatu p ho'o fo'i pula 'anai ange.

Lord Tu'ilakepa: Sea! 'Oku 'ikai ke u sai'ia au 'i he fo'i pula f l loa. Sa'ia au he ngaahi fo'i me'a 'oku f lahi. 'Oku ou fiema'u 'e au 'a e fo'ipula f lahi 'a'aku Sea. M l .

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Eiki Sea. Kuo tau ako kotoa p 'a e ngaahi l soni mo e pole e kuohili. Pea ko ia 'oku tau t kuingata p 'Eiki Sea ke leva'i hotau ivi fakapa'anga 'i he taimi ni taimi tatau, 'e malava p ke fakaiivia 'a e kupu kotoa 'o e fonua.

'Eiki Sea: K taki p 'Eiki Minisit . Ko 'etau taimi 'e to e tuku atu p ho faingam lie. Hou'eiki! Mou me'a hake ke tau *break*.

'Eiki Minisit Ako: M l Sea.

(Na'e m l l 'a e Falé.)

<004>

Taimi: 1125-1130

Satini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Hou'eiki, na'a tau m l l , kei me'a p e 'Eiki Minisit Pa'anga. 'Eiki Minisit , kei toe p ho taimi.

Fokotu'u mai Pule'anga Patiseti 2019/20 fakak toa ki he 599.27 miliona

'Eiki Minisit Pa'anga : Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea fakam l atu he 'omai e faingam lie ko ení ke hoko atu 'a e fakamatala fakama'ala'ala ki he Patiseti. Na'a tau tuku foki he houa pongipongi, ko u fai e ki'i fakama'ala'ala ki he ' takai ko ia kimu'a pea toki fa'u 'emau fakakaukau 'a e Pule'angá, ki hono fakapa'anga e patiseti, pea mo hotau tu'unga faingata'a fakasiok lafi mo e ngaahi 'uhinga ko iá, mo e anga e ngata'anga 'o e me'a te tau ala faí, pea tapu p mo e Feitu'ú na, pea u fakat t 'aki e ifi e fo'i pulá. Ka ko e lea p ia 'oku ng ue'aki, koe'uhí ke mahino 'a e me'a ko ia 'oku faí, ke lava ke te 'ilo p hoto ngata'angá. 'Eiki Sea, kuo tau ako kotoa p mei he ngaahi l soni mo e pole 'o e kuohilí, pea ko ia 'oku tukuingata leva 'a e Pule'angá, ke leva'i hotau ivi pa'anga he taimí ní, ke tatau p , ke fakaiivia 'a e kupu kotoa 'o e fonuá, 'o fakafou 'i he Patisetí, pea lava p tali uí, mo kei malava p ke matu'uaki, 'a e ngaahi feliliuaki 'i he tu'unga faka'ekon mika fakalotofonuá, fakafeitu'u, mo fakam mani lahi, pea tauhi pau ki he ngaahi aleapau mo e ngaahi fiema'u na'e fai, 'a e felotoi ki ai, mo e ngaahi hoa ng ue fakalalakaká mei mulí, 'a ia na'e 'uhinga ai, 'a e foaki mai 'a e ngaahi pa'anga tokoni ke tokoni'i 'etau Patiseti.

'Eiki Sea, ko e ta'u 2019/20 'oku fokotu'u mai 'e he Pule'angá 'a e Patiseti 'oku palanisi p ko e *Balance Budget*. 'A ia 'oku fen pasi p 'a e 'esitimeti 'o e pa'anga h maí, pea mo e 'esitimeti 'o e pa'anga h atú p ko e fakamole. 'Oku fe'unga fakak toa 'a e Patiseti 'a e Pule'angá ki he 2019/20 mo e pa'anga Tonga 'e 599.27 miliona. 'A ia ko e pa'anga 'e 363.41 miliona 'i ai, ko e patiseti fakalotofonua ia p ko e peseti 'e 60. Pea ko e pa'anga 'e 235.86 miliona, ko e patiseti mei he ngaahi hoa ng ue mei muli, p pa'anga tokoni ki he fakalalakaká peseti ia 'e 40.

'I he Patiseti 'oku fakapa'anga 'e he Pule'angá, 'a e pa'anga 'e 363.41 milioná, 'oku kau ai 'a e pa'anga ia 'e 38.47 miliona, ko e pa'anga tokoni ia ki he Patisetí mei muli, pea mo e pa'anga 'e 19 miliona ko e p nite.

‘I he Patiseti Tokoni ki he fakalalakaká 235.86 milioná, ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga ia ‘e 131.4 miliona ko e tokoni pa’anga *cash* ko e pa’anga ‘oku ‘omai kia kitautolu, 131.4 miliona. Ko e pa’anga ‘e 104.5 miliona, ko e tokoni loloa ia *in kind* ‘ikai ke ‘omai ha pa’anga ia ki hotau nimá, ‘omai p ‘a e kau tokoni kau ng ue ‘oku mai, ‘o tokoni mai kia tautolu p ko ha koloa. Hang ko e te u langa ko eni ‘o e... hang ko eni ko e ‘ai ko eni.. kole ko ...

<008>

Taimi: 1130-1135

‘Eiki Minisita Pa’anga: ... ko e tokoni mai mei Siaina ki he ‘u me’ang ue ki he langa tanu halá, ko e me’a p h , ‘oku ‘ikai ke ‘omai h pa’anga kia kitautolu, ko e ‘omai p koloa. ‘I hono fakahoa ki he ta’u kuo ‘osí ‘oku holo ‘aki ‘a e pa’anga ‘e 60.02 miliona ‘e he ‘Esitimeti Fakal kufua ki he 2019/20 ‘a ia ko eni ‘oku pa’anga ‘e 599.27 milioná ‘i he ‘Esitimeti kamata ‘o e 2018/19 ‘a ia na’e pa’anga ia ‘e 659.29 miliona. Ko e ‘uhinga tefito ki he holo ko ‘ení ‘oku makatu’unga ia ‘i he feinga ke to e lelei ange mo tonu ange ‘a e fakafuofua ki he mahu’inga ‘o e ngaahi *project* ‘oku faka-pa’anga mei mulí.

‘E Sea, mahino p ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi *project* ‘oku ta’u ia ‘e 4 pe 5. Ko e meimei ko e taimi ko ia ‘oku kamata ai ‘a e *project*, fa’a p h ‘e kita ‘e lava ‘o hoko p h mahina ‘e 12 ka hoko maí, pea to e ‘oatu ia ‘oku to e ki’i tolona ia. Pea ‘osi atu mo e kongalahi ‘o e ngaahi pa’anga tokoni ki he saikolone fakatalopiki ko *Gita* ‘o kau ki ai pea mo e ‘osi ‘a e pa’anga tokoni patisetí. ‘Oku kehe p ‘a e pa’anga...’oku faingata’a foki ki he ‘ai p ké u hanga faka-Tonga’i atu ‘a e *Budget Support* ‘a ia ko e fo’i *cash* ia pea ‘oku ‘i ai p pea mo e tokoni mei muli e. Ko e ‘uhinga ia ‘oku h ng ‘oku ou toe *repeat* atu p ‘e au au h . Ki he tokoni ko ki he saikolone ko *Gita* na’e ‘i ai ‘a e fo’i *Budget Support*, ko e fo’i *cash* na’e ha’u, pea ‘i ai p mo e ngaahi tokoni kehe, ‘o kau ki ai pea mo e ‘osi ‘a e pa’anga tokoni patiseti mei mulí ki he fakatefito ‘i he ngaahi ng ue ke fakaaakeake ‘a e saikolone ko *Gita*.

Fakama’ala’ala ki he Patiseti Fe’amokaki

Patiseti Fe’amokaki p ko e *Deficit Budgeting*. Sea, ko e sapuseki eni kuó u fie lave ki ai, he koe’uhí, ‘a e lahi ‘a e kau fetu’utaki mai, ko e fale’i mo e fakaanga ki he motu’á ni ‘o ‘omi ‘a e fakakaukau ko ení. Pea te u feinga he loto faka’apa’apa mo’oni ké u fakamatala ke m hino ‘a e fakakaukau ‘a e Pule’angá he fo’i tafa’aki ko ‘ení. He ‘oku mau Patiseti palanisi he anga ‘emau fakakaukau.

Patiseti Fe’amokaki p ko e *Deficit Budgeting*. ‘Eiki Sea, ko e fakal kufua ‘o e Patiseti Palanisi ‘a e Pule’angá ki he 2019/20, pea ‘oku ou faka’amup ke fakah ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakakaukau ‘i he lolotonga ni ‘a e P l mia, Samuela ‘Akilisi Pohiva mo e K pineti ‘i ha Patiseti Fe’amokaki, *Budget Deficit* p ko e *Deficit Budgeting*. Neongo ‘a e tokolahi ‘a e kau fale’i mo e kau fakaanga kuo nau fetu’utaki mai ki he Pule’angá ke fokotu’u ‘enau fale’i p fakaanga ‘i he *media* mo e *media* faka-s siale ke afe ‘a e Pule’angá ki he founga ko iá. Faka’apa’apa ‘aupito ki he ngaahi fokotu’u kuo fakahoko maí, k ‘oku mau kole fakamolemole atu. ‘Oku kei tui p ‘a e Pule’angá ko e Patiseti ‘oku mau tuku atu Sea, ko e lelei taha ia te tau kei malu ai ‘i he kaha’ú. ‘Oku ‘i ai hono ‘uhinga faka-hisit lia, faka-s siale pea mo faka-‘ekon mika lelei ‘aupito, pea té u fakaiikiiki atu ‘i he taimí ni.

Tu'unga 'i ai 'a e patiseti palanisi

'Uluaki, ko e tu'unga lolotonga 'o 'etau Patiseti na'á ku lave ki aí, 'e lava p'ia ke tau faka'uHINGA'i 'oku 'ikai ke tau Patiseti Palanisi mo'oni (*Balance Budget Proper*) k'oku tau lolotonga Patiseti Fe'amokaki (*Deficit Budgeting, p Budget Deficit*) p'ete tau ui p'ih fo'ilea p'ih ko e *Budget Palanisi* hafekasi, ki'i konga *deficit* ki'i konga palanisi. Ko hono 'uhingá, ko e pa'anga ko ia 'e 599.27 milioná 'a ia ko e peseti ia 'e 100 'e fiema'u ke fakamole 'a e fonuá ko e pa'anga p' 'e 305.94 miliona...

<000>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Minisit Pa'anga: ... miliona p' ko e peseti 'e 51 'oku ma'u mei he pa'anga h' mai fakalotofonua 'i he ta'u kaha'ú. Ko e toenga 'o e peseti 'e 49 ko 'oku ma'u 'a e p' seti 'a e pa'anga 'e 274.33 miliona mei he peseti 'e 46 'oku fakapa'anga ia mei he ngaahi kole pa'anga tokoni mei muli pea mo e n' p' nite ko e pa'anga 'e 19 miliona ko e peseti 'e 3 t' naki kinaua 'oku peseti 'e 49. Peseti 'e 51 'oku lava 'o ma'u mei he 'etau tukuhau mo 'etau ngaahi me'a kehe. Ko e to e peseti 'e 49 ko 'ko hono angá . 'Oku kole 'a e peseti 'e 46 pea noo'i mai fakap' nite 'o ki'i ma'ama'a angé 'a e peseti 'e 3.

Peseti 'e 46 'o e Patiseti ko e me'a'ofa pe

Ko hotau mon' 'ia'angá ko e kole pa'anga peseti 'e 46 ko eni ki he f' 'amokakí 'oku me'a'ofa mai p' 'a e ngaahi hoa ng'ue fakalalakaka mei mulí ke 'oua to e totongi fakafoki ange ke hang' ha n' ka ko e me'a'ofa p' . Ka 'oku nau talamai hono ngata'anga ke a'u ki ai 'etau fakamolé mo e ngaahi mo'ua n' 'e to e ala fakahoko mo e me'a 'ikai ngofua ke tau faí. Pea kapau te tau maumau'i e ngaahi pal' mesi ko iá kuo pau ke totongi fakafoki 'a e ngaahi kole f' 'amokaki peh' ní 'i he kaha'ú. Pea 'e faingata'a ke to e 'omi ha pa'anga tokoni 'ata'at' peh' .

Fakama'ala'ala ki he patiseti fe'amokaki

Ua, ko e Patiseti f' 'amokakí 'e malava ke tau fakahoko kapau te tau to e fai ha ngaahi n' fakalotofonua pea mei tu'apule'anga ke fakapa'anga 'aki 'a e ngaahi ng'ue 'a e Pule'anga te tau fokotu'u ke faí. Hang' ko ia kapau na'e fai mai ki Tonga ni 'a e S' poti Pasifikí 'a ia kuo 'ave ia ki Ha'amoá ka 'i he lolotonga ní 'oku 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni n' fakapule'anga ko e *debt management strategy* 'oku ne fakamamafa'i mai ke 'oua 'e fakahoko ha n' fo'ou ki he ngaahi totongi tupu 'i ha ngaahi totongi 'oku ma'olunga *non concessional loans p' terms*. 'E malava ke tau ta'etokanga 'o lahi 'etau fiema'u pea tau n' 'o fu'u ma'olunga 'o lahi 'a e n' 'i he me'afua 'o e fakapotopoto fakapa'anga p' ko e *physical anchor* p' ko e *capital structure* kuo fokotu'u ke fai ki ai e tulifuá 'i hono fakahoa 'a e Patiseti ki he mahu'inga fakak' toa 'o e koloa mo e ngaahi ng'ue fakalotofonua *GDP*.

Tu'unga pelepelengesi me'afua fakapotopoto he taimi ni IMF

'Oku lolotonga tu'u 'i he tu'unga pelepelengesi 'a e me'afua 'a e fakapotopoto he taimi ni 'a ia ko e 42.7 'o e *GDP* ma'olunga ange ia he peseti 'e 40 mei he me'afua fakam' mani lahi 'a e Kautaha Fakavaha'apule'anga *IMF*. Ko e palopalema 'e hoko 'i he ta'etokanga ki he me'afua 'o e

fakapotopoto'i 'o e n he ka fu'u lahi 'a e n pea kuo pau ke lahi 'a e totongi fakafoki 'o e tefito'i n ko e *principal* mo hono totongi t loi *interest* 'o hili hifo ia mei 'olunga he ngaahi fakamole kehe angam heni 'o e pisinisi hang ko e vahe, 'uhila, telefoni, f fononga'aki mo e ngaahi fakamole angam heni. 'E to e hili hifo mei 'olunga 'a e totongi 'o e n pea kapau 'e 'ikai l loa fe'unga 'a e taimi totongi fakafoki pea ma'olunga mo e totongi t loi 'e faingata'a 'aupito 'a e Pule'anga ke totongi fakafoki 'a e n 'o kapau 'e hoko ha ki'i fakat maki 'o u sia 'a e halanga pa'anga m heni 'a e Pule'anga na'e 'amanaki ke totongi mei ai 'a e n 'a ia ko e tukuhau. Hang ko e fakatamaki ko ia fakaen tula ko *Gita*. Ko e taimi ko 'e t peh ai 'a e fanga ki'i fakatamaki peh ní te ne, hang ko e me'a na'a tau vakai ki ai he 2018 na'e maumau'i e ngaahi pisinisi fakatupu koloa mo e ngoue mo e toutai, takimamatá mo e ngaahi ...

<002>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisit Pa'anga: me'a peh . Pea ka ki'i fuoloa 'a e taimi 'o e fakaakeake mei he fakatamaki 'o 'ikai lava ke fai ha fefakatau'aki ke ma'u ha pa'anga 'a e pisinisi. He 'ikai ke ma'u ha totongi tukuhau ia ki he Pule'anga. Pea iku ia 'o 'ikai lava 'o ma'u ha pa'anga ia ke totongi fakafoki 'o e n . Pea 'ikai lava 'o totongi atu 'a e n . 'E malava leva ki he pangik mo e ngaahi kahoa fakalalakaka meitTu'apule'anga, ke puke 'etau koloa, na'e malu'i 'aki 'a e n . Ko e me'a tatau 'oku lolotonga fai 'e he ngaahi pangik , ki he'enu kau n pal palema 'i he 'aho ni. He kuo mate foki 'a e fanga ki'i pisinisi ko ia. Pea 'ikai lava ke totongi fakafoki 'a e pa'anga 'a e Pangik .

Ko e me'a p ia 'e hoko ki he Pule'anga. Kapau te tau ta'e tokanga ke tauhi ke pau 'a e lahi 'o e n mo hono fakafuofua 'e malava ke totongi mei he pa'anga h mai mei he Tukuhau 'o e kakai. Ko e fakat t ko u lave ki ai 'i 'olunga. 'E Sea ko e taimi ia 'a e p ko 'a e f'o'i pula, (Tapu mo Hou'eiki). Na'a ku lave ki ai 'i 'olunga, 'i he mala'e hono pule'i 'o e ng ue fakapa'anga. Kapau 'oku 'ikai ke lava 'a e n 'o totongi 'i hono taimi totonu. 'E 'alu hifo p ia 'o 'ikai lava totongi 'a e vahe 'a e kau ng ue he taimi vahe. Ka ko 'ene a'u ki he ngaahi tu'unga peh . Ko e me'a ki he fanga ki'i pisinisi 'e tu'u ia. Koe'uhi he 'ikai ke to e ha'u ha taha ia, 'e tatau p mo e Pule'anga. He 'ikai ke toe ha'u ha taha ia, 'o ng ue he 'oku 'ikai ke ma'u ha vahe ia.

Kuo toki hoko ni 'a e fanga ki'i ta'e tokanga p 'i he ni'ihi 'o e ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga. Pea 'oku 'i ai 'a e faingata'a 'oku kamata ke 'asi mai 'i he ni'ihi. Ko e totongi fakafoki 'o e ngaahi N ko ia. Ko hono maumau. He na'e hanga 'e he ngaahi kautaha pisinisi 'e ni'ihi 'a e Pule'anga ko eni, 'o malu'i 'aki 'enu ngaahi n 'oku 'ikai lava ke totongi fakafoki ki he pangik , 'aki 'a e koloa 'a e Pule'anga. Na'e 'oatu p 'e he Pule'anga, ke nau tauhi, ta'e'ilo ki ai 'a e Pule'anga. Ka na'e tupu ia mei he ta'etokanga ki he ngaahi maka tuliki (*fundamentals*). 'o e pule'i 'o e pa'anga kuo fai ki ai 'a e lau 'i 'olunga. Pea tapu mo Hou'eiki. Ka te ifi pula p kita ki he pupula ke f lahi (h fanga he fakatapu) koe'uhi ko e sio 'a e kakai tokua, 'oku 'i ai ha koloa ke ma'u, ka ko e n . 'Oku 'ikai ko ha koloa totonu, na'e t ai ha pupuha.

Ko e me'a fakatu'ut maki 'aupito eni Hou'eiki 'i he ng ue fakapa'anga. Hang p ko 'etau nofo 'i 'api. Ko e vala fo'ou p hoto kaung 'api Sea pea te fie vala fo'ou ai p mo kita. 'Oku 'ikai ha'ate ng ue pa'anga.

Fakal loa taimi t fakafoki n mei Siaina ‘a ia ko e tu’o ua eni

Ko e ngaahi n ‘a e Pule’anga mei Siaina. Kuo to e fakal loa ‘a e taimi totongi fakafoki. Ko hono tu’o ua eni hono tali ‘e Siaina ‘a e kole fakal loa ko ia. ‘E toki kamata totongi fakafoki ‘o e tefito’i N ., ‘i he 2023. ‘Oku lolotonga lele ‘a e totongi t loi ia ‘i he taimi ni, (*interest*). Ko e n ko eni ‘oku ‘i he fetongi pa’anga ko eni he taimi ni ‘oku ‘i he 254 (uangeau nimaf) miliona, ‘i he fo’i *convert* ko ia, ‘i he taimi ni. ‘Oku pal palema ‘a e totongi fakafoki ki he Pule’anga ‘e he ni’ihi ‘a e lau miliona kuo nau ma’u mei he Pule’anga ‘i he n ko eni. Ka ‘oku totongi fakafoki ‘e he kau totongi tukuhau ‘a e n ki Siaina.

‘I he taimi ni. Ko e totongi ‘o e totongi t loi p *interest* ‘oku lolotonga fakahoko ia. Kae ‘i he a’u ki he 2023 ‘i he t naki mai ‘a e sino’i pa’anga n ki he totongi t loi p ko e *interest* ke totongi k toa. Ko e kavenga lahi ia ‘oku hanga mai mei he 2023. Ko e ‘uhinga ia na’e ta’ofi ai ‘a e fai mai ‘a e Sipoti ‘o e Pasifiki Tonga ki Tonga.ni. ‘A e Sipoti ‘a e Pasifiki ki Tonga ni. Koe’uhi ko e tu’unga faingata’a ‘o e lahi ‘etau n .

N ‘a Ha’amoā ki he Sipoti Pasifiki Tonga

‘Oku fai foki ki Ha’amoā ‘a e Sipoti ‘a e Pasifiki ki Siulai ‘o e ta’u ni. Pea kuo fakah ‘e he Pule’anga Ha’amoā ‘a e Patiseti fe’amokaki ko e pa’anga ‘e 64 miliona Tal ke ne fai ha n ke tokoni hono fakapa’anga ‘o e fakalele ‘o e S poti. Fakafuofua ko e tupu, ‘i he pa’anga h mai ‘a e fonua ...

<004>

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Minisit Pa’anga: ...Ko e 14 miliona tal ki he ta’u fo’ou, 2019/20 ‘e t naki mei he hiki ‘a e tukuhau ki ‘olunga mo e pa’anga h mai mei he ngaahi ng ue fakapisinisi ‘e ala hoko koe’uhi ko e fai ange ‘a e sipoti ki Ha’amoā. Ko e me’a ‘oku hoko ‘i Ha’amoā ko e me’a p ia na’e mei hoko ‘i Tonga ni, pea tui ‘a e Pule’angá ke fakapotopoto ange ki’i ta’ofi ‘a e fai mai ‘o e sipoti ki Tonga ni, kae ta’ofi ha’atau to e n ‘o fakatatau mo e ngaahi makatu’unga *fundamentals* kuo fai ‘a e lave ki ai ‘i ‘olunga. ‘Oku ‘i ai ‘a e tui ‘e to e lahi ange p ‘a e n ia ‘a Ha’amoā ke lava lelei ‘a e sipoti.

‘I he vakai ko ‘etau hisit lia ofi mai Sea, ‘oku mahu’inga ke fakamanatu ki he’etau fakakaukau ‘a e ngaahi v sone ko e fanga ki’i pula na’e ifi, h fanga ‘i he fakatapu, pea kuo nau p hono kotoa. Te tau ako ha l soni mei ai ki he kaha’u, ko e ni’ihi eni ke tau fakakaukau ki ai, h fanga ‘i he fakatapu. Ko e pa’anga ‘e 90 miliona ‘i he *Tongasat*, ko e pa’anga tal siti fakatau paasipooti meimei 50 miliona. Ko e vaka ko e Ashika na’e mole pa’anga lahi ‘aupito he vaka ko ia pea ngoto mole ai ‘a e mo’ui ‘e 74. Pea fai mo e ngaahi totongi huhu’i. Ko e vaka na’e fakatatau, fakatau mai ko e Niuv kai ko e ...

Lord Nuku: K taki p Sea ko ‘eku ki’i kole p ‘aku ia ki he ‘Eiki Minisit Pa’anga ke ‘oua mu’a ‘e ...

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e N pele ‘Eua.

Lord Nuku: ...hang ko e lave ko eni ko ke tau fakaanga'i 'a Ha'amoia he'enu n ki he sipotí, ko e me'a p ia 'a Ha'amoia, pea 'oua te tau to e hanga 'o 'omai 'a e ' me'a ko na'e 'osi fai ki ai 'a e tu'utu'uni 'a e Fakamaau ke to e ng ue'aki 'a e Fakamatala Patiseti ko eni, ke ne fakatonuhia'i 'a e Patiseti Sea. Ko 'eku kole p ki he 'Eiki Minisit mu'a 'Eiki Minisit , k taki 'o ki'i *focus* mai p 'i he'etau Patiseti koe'uhí katau vavevave, 'a eni 19/20 m l 'Eiki Sea, ko e kole p ia.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea faka'apa'apa atu p au ki he me'a 'oku tokanga ki ai 'a e 'Eiki N pele 'Eua, k ko e puipuitu'a ko e me'a eni 'oku fai ai, 'e fa'u 'a e tu'utu'uni 'osi 'ete siosio takai holo ki he me'a 'oku hoko 'i he tafatafa'aki pea te sio ki he kuo hilí pea fa'u ai 'a e tu'utu'uni ki he kaha'ú, 'ikai ko e peh eni ia 'oku fakaanga'i, ko 'eku tala p 'a'aku 'a e ko 'eku to e ki'i fakahoko atu p mu'a Sea p 'oku kei hoko atu ko eni 'oku kei totonu ke ne fai 'a e me'a ko eni 'i he taimi ko eni p 'ikai, k tau hoko atu ke vave, foki fai 'ene me'a.

Tokanga ki he tauhi ongoongo 'a e Fale Alea

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu p 'Eiki Sea, ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu ki ai 'Eiki Sea, 'ikai 'oku 'uhinga 'eku tokanga ki ai 'Eiki Sea he 'oku 'i ai 'a e ongoongo 'o e Fale ko eni, ke h ki tu'apule'angá, ke tau fakaanga'i ha fonua 'i he'enu ng ue 'oku fai. Kapau leva 'oku peh 'Eiki Sea, ko e n ko eni kapau te tau lave ki he n ko eni 'o Nuku'alofa, tau lave ki he tutu, he ko hono natula ia.

Ko e 'uhinga ia ko 'eku kole atu 'Eiki Sea koe'uhí ke tau ki'i fakatokanga p mu'a ki he'etau Patiseti kae tukuange 'a e ngaahi fakaanga. Ko e kole p ia 'Eiki Sea 'oku ou lave'i p 'e au ho'o tu'utu'uni, k koe'uhí 'oku ou tokanga ki he ongoongo 'o e Fale ni Sea. M l .

'Eiki Sea: Kole atu p 'Eiki Minisit 'oku 'osi mahino ho'o poini ho'o me'a mai ' issue ko ena kimu'a, ka ke me'a mai p ki ho'o Patiseti.

'Eiki Minisit Pa'anga: M l Sea. Ko e te u hoko atu k ko 'eku fakahoko atu p 'oku 'ikai te u tui 'oku fai ha fakaangaanga ki Ha'amoia. Ko e fo'i me'a ko ia 'oku lolotonga ma'u p ia 'i he *Facebook*, pea 'oku ma'u p ia 'i he neti, pea ko 'eku fakahoko p 'e au ia 'a e me'a 'oku hoko, koe'uhí na'e 'ikai ke tau fai 'etautolu 'o tali 'a e fo'i founga ko ia, pea 'oku tau tau'at ina p tautolu, tau'at ina p 'a Ha'amoia ia ki he'enu me'a 'anautolu. Kaekehe, Sea te u hoko atu.

Ko e ni'ihini eni ke tau fakakaukau ki ai, ko e 90 miliona ki he *Tongasat* ko e pa'anga Tal siti fakatau paasipooti mei he na'e pa'anga 'e 50 miliona, ko e vaka ko e 'Asika na'e mole pea mole ai 'a e mo'ui 'e 74, ko e alea 'a e kautaha *cable* mo hono *redundancy* ko e Kautaha *Shoreline* ko e *Royal Tongan Airlines*, 'oku lahi 'a e fanga ki'i v sone k te u ngata h ...

<005>

Taimi: 1150-1155

Kole ke to'o fakamalanga Minisita mei he l kooti he na'e 'osi 'i ai tu'utu'uni faka-Fakamaau'anga

Lord Nuku: Ko 'eku kole atu p mu'a, 'Eiki Sea, ke to'o mu'a e ngaahi fakamatala ko ení. He na'e 'osi fai ki ai e tu'utu'uni, pea na'e 'osi fai ki ai e tu'utu'uni Faka-Fakamaau'anga. Ko 'eku kole p 'a'aku ia ki ai, pea kapau 'oku ne peh 'e ia ke hoko atu p ia, pea 'oku tonu ke faka'at mai leva ke tau hanga 'etautolu 'o fehu'i, 'a e anga 'o e fononga 'a e fakamalanga ko ení, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit , 'oku faingam lie ke fakafoki ho'o me'a?

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e 'uhingá, 'e Sea, he 'ikai ke u to e hoko atu au 'a e fakamatala ki he, hang ko ení, ko e *Royal Tongan Airlines*, pea mo 'ene *affect* ko ia 'etau *reserve*. Ko 'eku 'uhingá ia, he ko e me'a ko na'e hoko foki 'i aí, 'oku 'i ai e fo'i l soni ia, he ko e motu'a ni na'a ne fai e ' tita 'o e *Royal Tongan Airlines*, pea mo e *Public Accounts*. Pea ko e taimi ko na'e fai ai ko ia 'a e ' tita ko 'a e ongo fo'i me'á 'e u. Ko e *balance sheet* foki 'oku 'i ai e *asset* pea mo e *liability*, pea 'oku 'i ai pea mo e tupu.

Tevita Lavemaau: Sea, ki'i fakamolemole atu p Sea, kae 'omai haku ki'i faingam lie.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eua 11.

T vita Lavemaau : Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea mo e Falé, 'Eiki Sea, ko e ' me'a k toa ko ení 'Eiki Sea ko e fu'u hisit lia ia. 'Oku 'ikai ke tau to e poupu'u ho'o tufa mai ko ia 'Euá, m l p 'ene fakamatala mai 'ene 'atitá, 'oku 'ikai ke tau fiema'u ia 'etautolu. Tau nofo he 'etau Patisetí 'oku 'api'api e taimi. M l Sea.

'Eiki Minisit Pa'anga : Sea, ko u tui p 'e 'aonga, 'a e me'a na'e sio ai 'a e motu'á ni ta'u 'e 40 kuo 'osí, ke 'oua te tau to e *repeat* 'a e me'a ko iá. Pea ko e 'uhingá ia 'eku fakakau mai 'a e me'a ko iá hení, he 'e 'alu ai ki he founga ko ia 'oku mau..

Lord Tu'ivakan : Sea ..

'Eiki Sea : N pele Tongatapu.

Lord Tu'ivakan : Tapu p mo e Feitu'ú na Sea, pea tapu p mo e Hou'eiki 'o e Falé. 'Eiki Minisit , 'oku ou tui kapau 'oku fai atu ha kole ki he Feitu'ú na, koe'uhi ko e ngaahi me'a ko ena 'oku ke me'a ki aí, he 'oku 'ikai ke mau fakamatala 'emautolu 'a e ngaahi me'á. Ko e fatongia 'o e Pule'angá, ha'u 'o fakalelei'i 'a e me'a ko iá, 'oku 'ikai ke tau to e tu'u... he ko e talu ho'omou h , tukuaki'i e Pule'anga ko , tukuaki'i e Pule'anga ko . Ko e h ho'omou ng ue 'oku fai? He ka na'a ku peh atu 'e au na'e h mai homau Pule'anga, 7 miliona na'e fakalele'aki 'a e Pule'angá, 'osi tukuatu 'a e 35 miliona, ke mou mai 'o fakalele'aki 'a e Pule'anga. 'Ave 'o 50, 50 fakangofua mai 'e he *World Bank* mo e *IMF*. Ko e ng ué ia, na'e 'ikai ke mau to e tukuaki'i ha taha. Fakamatala mai ho'o Patisetí, hono fekau'aki mo e pa'angá 'oku mou ng ue'akí. Ka ke ha'u 'o fakamatala holo 'a hai mo hai 'a e kovi 'a hai, he 'oku ke sio ki ho'o kovi, he 'e fakamatala ho'o kovi? M l Sea.

Veivosa Taka : Sea, ki'i fakatonutonu atu.

Eiki Sea : Ha'apai 13.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e 'Eiki Seá, tapu pea mo e Fale 'eikí ni. Sea, ko 'eku ki'i kolé ke tau ng ue'aki p ha lea 'oku faka'apa'apa, pea mo ... 'oku *personal* e tukuaki'i 'oku fai 'e he N pele Fika 1 'o Tongatapu, ka 'oku ou tui Sea ko e me'a ia 'oku tauhi p 'etau melinó. M l Sea.

Lord Tu'ivakan : Sea Fakatonutonu atu. Ko e lea p ki he kakai ko ia 'oku ta'emahinó pea fai e lea ko ia. Ka ke me'a koe ki lalo.

Eiki Minisit Pa'anga : 'E Sea, tapu mo e Feitu'ú na, 'ikai foki ke 'i ai ha taha ia 'e haohaoa Sea, pea na'e te'eki ke fakahoko atu 'e he motu'á ni ia 'oku haohaoa, 'ikai ke 'i ai ha'aku hia, 'ikai ke 'i ai ha'ate kovi 'e fai. Ko 'eku fakamatala p 'a'aku ia e me'a na'e hoko, pea kapau 'oku hanga 'e ha taha ia 'o 'ilo 'oku ai ha me'a 'iate au 'ave 'o faka'ilo, pea 'ave 'o faka'ilo. Kae'oua 'e 'ai ke tau femamahi'aki peh 'o ngali ... lolotonga 'oku ou feinga 'i he'eku ongo'i ke u hanga 'o 'omai 'a e ngaahi *example*, ke 'oua te tau to e fou ai. Ko e lolotonga foki ko ení 'oku lolotonga fakaanga'i e motu'á ni, 'i he anga 'ene fakalele, 'ene hoko ko e Minisit Pa'angá, pea mo 'ene fa'u ... na'a mo e 'osi p 'a e fo'i Patiseti ko ení kuo ha'u 'a e ' fakaanga. Ka ko 'eku hanga 'o t t atu, 'a e 'uhinga 'oku 'ai ai 'a e fo'i f tunga ko , 'osi 'a e sio ki he ' me'a k toa. Kai kehe, te u..'e 'ikai ke u toe lave ki ai, ko u tui ko e ngaahi... na'e meimei, ko e anga 'eku fakakaukaú na'e mei m lie, 'a 'etau sio ki he fo'i hoko 'a e fo'i me'a mo e anga 'ene *impact*. He te tau kau lelei ia ki he anga 'etau sio maama ki he kaha'u. Ka neongo ia, tali si'i ke u ki'i sio hifo angé ki he palakalafi, p ko e f me'a te u hiki ki ai. Ke u hiki ki ai, koe'uhi ko e .. Me'á pea tau ki'i m l l Sea, kau toki hoko atu kae 'oleva ke u hanga 'o ki'i fakafel ve'i 'o to'o 'a e me'a 'oku to'o...

Eiki Sea : 'Oku sai p 'Eiki Minisit ka tau toloi ai p ki he 2:00.

Eiki Minisit Pa'anga : M l Sea. M l Sea.

(Toloi 'a e Fale ki he 2pm)

<006>

Taimi: 1400-1405

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Aleá. (*Lord Tu'ilakepa*)

Tokanga Tokoni Sea ki he fehu'ia tu'unga fakalao 'ene fa'a Sea Le'ole'o

Eiki Tokoni Sea: Me'a hifo Hou'eiki. Tapu atu ki he Hou'eiki Kapinetí, Tapu atu ki he Hou'eiki N pelé kae'uma' 'a e Fakafofonga 'o e Kakaí. Tapu ki he kau ngáue. Fakatapu atu ki he Kakai 'o e fonuó 'oku nau me'a mai he ngaluopé. Hou'eiki, 'ikai ké u to e fakal l a ko e 'uhí ko e Minisita Pa'anga, 'io ko eni 'oku me'a mai. K kimu'a ké u hoko atu ki he Minisita Pa'angá, 'oku 'i ai e ki'i me'a 'oku ou tokanga ki ai. Ko e 'uhí, ko e fatongia 'o e motuá ni, kuo 'i ai e ni'ihi he Falé ni 'oku nau talaki 'oku ta'efakalao 'a 'eku hoko ko e Sea Le'ole'ó. H ho'omou ongo'i Hou'eiki Pule'angá. 'Oku fakalao p 'oku ta'efakalao 'a e fatongiá ni. Kapau 'oku ta'efakalao te

tau toloi ‘a e Falé ke toki me’a mai ‘a e Seá h taimi, ‘o kapau ‘e faingam lie. ‘Io, me’a mai ‘e Minisita Polisi.

‘Eiki Minisita Polisi: Tapu mo e Feitu’á na ‘Eiki Sea pea p h ki he Hou’eiki M mipa ‘o e Fale Alea ‘o Tongá. ‘Eiki Sea, ko e *issue* ia ko eni ke fakatonutonu fakalao, ko e lolotonga ko ‘a e faka’uhinga ‘a e Falé...

‘Eiki Tokoni Sea: Ki’i fakamolemole, ‘oku ‘ikai ké u to e tokanga au ki he fakatonutonu fakalao H ho’omou ongo’i he taimí ni, ‘oku fakalao ‘eku fai fatongia? ‘O h ng ko e tu’unga he taimi ni? P ‘oku totonu ke tau toloi ‘a e Falé.

‘Eiki Minisita Polisi: Sea, ko e me’a ia ‘oku ou ‘uhinga atu ki aí. Ko ‘emau fakakaukau ‘amautolu ia ko e me’a kehe. ‘E toki *confirm* ia ha fakatonutonu, k ko e faka’uhinga ko , ko e tu’u ko ‘i he lolotonga ni, ko e faka’uhinga ko ‘oku ‘omai ko ‘e he Falé...

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Eiki Minisita, kapau té ke me’a mai p ko e ‘e he Feitu’ú na ‘oku ta’efakalao, te tau toloi tautolu, ‘ikai ke tau lele ‘a e Falé ia. Koe‘uhí, ko homou Patiseti ‘a moutolu ‘e tali ke ‘o leva ke me’a mai ‘a e Sea, he ‘okú ke ‘osi *brief* e ni’ihi he Pule’angá, ko e motu’á ni ia, ko e to e p ke pekia e Sea kae toki hoko e fatongia, k ko e ui au he Sea he ho’at ni, ko e ‘uhí ‘oku ‘i ai hono ngafa fatongia. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai h kehekehe ‘a e Tokoni Seá mei he Tokoni P l miá. Me’a mai ange ‘a e ‘Eiki Minisita Leipa, ko e h ho’o me’a?

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Sea, m l ‘aupito e faka-kouna’i ‘a e motu’á ni ke ‘oatu ha’aku ki’i fakakaukau ki he me’a ‘oku me’a mai ki ai ‘a e Feitu’ú na. Tapu mo e Feitu’ú na kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki M mipa. ‘Oku ou p h p ‘e au ia ko e me’a ‘oku mahu’inga ke lele hotau Falé he ko e me’a ia ‘oku tau anga ki ai, k ‘i ai h ngaahi fakakaukau ia h ni’ihi kehe. ‘Oku ‘i ai e ngaahi feitu’u, ‘oku fa’a me’a p ki ai ‘a e P l mia, ‘oku ‘i ai e ngaahi feitu’u ‘oku ‘ave ki ai. Ko e toki fai mai h tu’utu’uni ‘a e ngaahi feitu’u ko iá pea tau toki... k tau hoko atu tautolu he’etau ng ue, he ‘oku ‘i ai e ki’i me’a ia ‘oku ou fie fakamalanga atu ai ki he feme’a’aki na’e toki hokó, pea kapau ‘oku p h ké u ki’i fakamalanga atu ai p au, peá u ki’i hoko atu ai p au kataki.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko e ui au ko e ‘e he Seá ké u ha’ú, ‘aneafi na’á ku ongo’i p au ‘aneafi ‘oku ‘ikai ké u tonu ké u ha’u ‘aneafi. ‘Ahó ni, fiema’u ‘e he ‘Eiki Seá ké u lele mai, pea ko e me’a ia ‘oku ou lele mai ai ke fai e fatongia. K ko e ‘uhí ko ‘eku ‘eke atu ka moutolu Hou’eiki Pule’angá he ‘oku mou hanga ‘o *public* te mou ‘ave ki he kakai ‘o e fonuá, ko e Tokoni Seá ‘oku ‘ikai fakalao ia h taimi, ‘oleva p k toki p kia ‘a e Seá pea toki ‘i ai e ng fua ke toki h mai e Tokoni Seá ‘o ng ue ‘i Fale Aleá ni. Pea ko e me’a ia ‘oku ou ‘ai atu ai kiamoutolu Hou’eiki Pule’anga, ko e h ho’omou me’a? Kapau ‘oku mou p h ‘oku ‘ikai ke totonu ké u to e Tokoni Sea? ‘Io, té u toloi ‘a e Falé, he ‘oku mo’ua e Seá, toki me’a mai p ‘a e Seá pea toki ‘ai ‘a e Patiseti ‘i ha taimi ‘o ka faingam lie.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Sea, k taki mu’a ko ‘eku ki’i tokoni atu p Sea. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai h taha ia ‘oku p h atu ‘oku ta’efakalao ho’o me’a ko e Tokoni Sea ‘i he Fale Aleá. Ko e me’a ko ‘oku faka-fehu’ia ho’o faitu’utu’uni na’e fai ki he fo’i Lao ‘e 6. Ko e me’a ia ‘oku mau fehu’ia, k ‘oku ‘ikai ke uesia ai ‘a e taimí ni ia, kuó u fokotu’u atu ‘e au ia ke tau lele tautolu.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Io, mou fakamolemole, kehe ‘aupito ‘aupito e me’a ia ki he *consultation*. Ko e ‘uhinga p ko hoku fatongia, ‘oku p h ‘e he ni’ihi ‘ia moutolu he Pule’angá ‘oku ‘ikai p totonu ké u fai fatongia au ko e Tokoni Sea, koe’uhí he ‘oku ‘ikai p fakalao ia. Ko e tu’utu’uni ko e me’a kehe ia, ko e *issue* kehekehe pe ia.

Fakah Pule’anga ta’efakalao hoko Tokoni Sea ‘o fa’a Sea Le’ole’o

‘Eiki Minisita Polisi: Kapau ko e ‘uhinga ia ke ‘oatu e *opinion* totonu ‘a e Pule’angá, ko e *opinion* totonu ia ‘a e Pule’angá pea ‘oku ‘ave ki he loea pea ‘oku ‘amanaki ke fai ‘a e fakatonutonu fakalao. Ko e *opinion* totonu p ia ‘a e Pule’angá he taimí.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko e h ‘a e *opinion* ‘a e Pule’angá ki he h ?

‘Eiki Minisita Polisi: ‘Oku ‘ikai ke fakalao.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘A e Tokoni Sea?

‘Eiki Minisita Polisi: Ko ia.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘A ia ‘oku tatau p ‘a e Tokoni Sea ia pea mo e Tokoni P l mia?

‘Eiki Minisita Polisi: Kehe ia Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Tatau l ua p .

‘Eiki Minisita Polisi: ‘Oku *clear* ia he’ene ‘asi he Konisit toné.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko e h leva ha’o tokoni kia au he taimí ni, koe’uhí, kiate au té u toloi e Falé koe’uhí ka e fai ho’omou ng ue, ka e toki fai ho’omou me’a Minisita Pa’anga, kae ‘oleva ke me’a mai ‘a e Seá he ko e Minisita P lisi ‘okú ne ‘ave ia ‘a e Falé ni ki he Fakamaau’anga.

Lord Nuku: Sea, lava p ké u ki’i tokoni atu.

‘Eiki Tokoni Sea: Ki’i me’a mai ange ‘Eiki N pele peá ke toki me’a mai.

Tokanga ki ha fale’i fakalao he tu’unga lakanga Tokoni Sea mo e Sea Le’ole’o

Lord Nuku: Ko ‘eku ki’i tokoni atu p Sea, he ‘oku fai e fet ’aki kehekehe ...

<000>

Taimi: 1405-1410

Lord Nuku: ... kumi mai mu’a ha fale’i fakalao he koe’uhí ko e Pule’anga ‘oku nau talamai ‘enautolu ‘oku ‘ikai ke fakalao e Feitu’ú na he anga ‘enau fakakaukaú pea tau toki foki mai. Koe’uhí ke ‘omai ha fale’i totonu ke fakalao e Falé.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia.

Lord Nuku: He ko e, ko 'oku 'omai mei he Pule'anga 'oku 'ikai ke totonu ke ta'efakalao e Feitu'ú na pea ko ia 'oku peh ke tau kumi mu'a ha, 'omai ha fale'i fakalao p ko f feitu'u te ke ma'u mei ai ho fale'i fakalao koe'uhí ko e fet 'aki kehekehe Sea pea tau toki foki mai ki he Falé ke 'uhí ke m hino e tu'utu'uní. M 1 .

'Eiki Tokoni Sea: M 1 . Me'a mai Fakafofonga 'Eua 11.

Fokotu'u hoko atu ng ue 'a e Fale

T vita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou'eiki M mipa 'o e Falé 'Eiki Sea. Sea ko u tu'u p au ia 'o kole atu p ki he Feitu'ú na 'oku pea 'oku 'asi p ia he'etau Tohi Tu'utu'uni 'oku 'i he, 'a e f ng ue'aki ko 'a e Tokoni Seá pea mo e Sea ko 'a e Falé. 'Oku faingat maki e Sea 'oku 'i ai e ngaahi, h e 'uhinga ki aí ka ko eni 'oku ke me'a mai. Ko u kole atu mu'a Sea ke tau hoko atu ki he'etau ng ué tau 'oange e faingam lie e 'Eiki Minisit Pa'anga na'a lava ai leva ia he efiafi ni ka tau hoko atu ki hono malanga'i 'apongipongi. M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Ko hono mo'oní Hou'eiki fakamolemole p koe'uhí p 'oku 'osi *public* ia pea 'oku ma'u hala e kakai e fonuá koe'uhí ko e fatongia 'o e motu'a ni kehe *consultation* ia 'oku 'osi 'i ai e *impeach* e motu'a ni ia pea 'oku lolotonga fai hono fokotu'utu'u e ng ue ko iá ke hoko atu e hopo faka-Fale Aleá. Koe'uhí ko e fatongia ko ko 'eku h mai ko 'o Tokoni Sea 'i he ho'at ni kuo 'osi 'i ai e ni'ihi e kau Minisit 'oku nau faka'ikai'i 'oku 'ikai totonu ke h mai e Tokoni Sea 'o fai ha fatongia 'o e Sea hili 'a e kei mo'ui 'a e Sea e Fale Alea p ko e kei laum lie 'a e Sea Fale Alea. Pea ko e me'a ko u fehu'i atu ai kia moutolu Hou'eiki Pule'angá koe'uhí kapau 'oku mou peh 'oku tau fakatonutonu pea t loi e Falé ki he mo'ua he 'oku mo'ua e Sea 'oku lolotonga nau f me'a'aki ki he ngaahi me'a lahi 'aupito he fonua ni kae taut fito ki he'etau ng ué kae toki foki mai e Fale p ko e uike kaha'u ke 'ai homou Patiseti p ko f ha taimi koe'uhí ka u faka'ata'at koe'uhí ke mou laum lie lelei ke fai e ng ue. Me'a mai angé 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: M 1 'aupito 'Eiki Sea. 'E Sea faka'apa'apa lahi ki he Feitu'ú na pea mo e Fale Alea 'o Tonga. Ko hono 'uhinga p kuo fehu'i m hino mai 'e he Feitu'ú na 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Pule'anga pea ko u fie fakahoko p Sea ke m hino 'oku 'ikai ko ha tu'unga fakafo'ituitui eni ia 'a e motu'a ni p ko e *position* fakafo'ituitui 'a e motu'a ni. Ko e me'a ko eni ko u fakahoko atu na'e paasi ia he Kapineti pea na'e 'ave e tu'utu'uni Kapineti ia ki he loea ko 'a e Pule'anga pea 'oku hoko atu e ng ue fakalao ia. Ko e *position* ia 'o e Pule'anga ka ko e me'a ko he taimi ni ko e 'ave ia ke toki fai e ng ue fakalao 'amui ...

'Eiki Tokoni Sea: Ko ho'omou tu'utu'uni, ko e tu'utu'uni p ia 'a e Kapineti. Me'a p ia 'amoutolu 'i tu'a ?

Tu'utu'uni faka-Kapineti hoko atu fakatonutonu fakalao fekau'aki mo e tu'unga fakalao lakanga Sea Le'ole'o

'Eiki Minisit Polisi: Ko e tu'utu'uni ia 'a e Kapineti 'oku 'osi 'ave to e fai e fakatonutonu ko iá pea 'oku ng ue ki ai e loea ia. Ko e me'a ia na'a ne fiema'u mai ke 'oange ka 'oku me'a mai foki e Feitu'ú na ke 'eke mai 'a e *position* 'a e Pule'anga ko e h 'emau tui totonu pea ko u hanga 'o fakahoko atu 'i he loto faitotonu Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia.

‘Eiki Minisit Polisi: M l ‘aupito.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Oku ou fakafeta’i p ‘a’aku ‘Eiki Minisit ho’o me’a haké ‘oku ke me’a totonu p koe he Fale ‘eiki ni ho’omou tu’utu’uni h ho ongo’í ‘oku ke kei sai’ia ke u hoko atu he fatongiá p te u m l l au mei he fatongiá ?

Veivosa Taka: Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: He ko ‘eku vakai ko eni ko u vakai ki ho’omou ngaahi fofongá kapau ‘oku ‘ikai ke mou to e sai’ia ke u me’a pea u fakafisi au kae h mai ha taha.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea kapau ko e me’a mai ‘a e Feitu’ú na ko e motu’a ni tokolahi e Fale ni ia ‘ikai ke lava ‘o fai hoku loto tokotaha. Ko e motu’a ni ia ‘oku tokotaha p . Kapau ‘e ‘ai mai p ki he Falé ko e h ‘enau fakakaukau Sea ko e me’a lelei ia, tu’utu’uni e Falé.

‘Eiki Tokoni Sea: Tokolahi e Falé ko u vakai atu p au ko e Feitu’ú na p ko u tokanga ki ai he ko e Feitu’ú na p ko u tokanga lahi taha ki aí? H ho ongo’i?

Veivosa Taka: Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Io me’a mai.

Fokotu’u ke hoko atu Tokoni Sea ‘i hono me’a’anga

Veivosa Taka: Ki’i fakatonutonu Sea. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. ‘Eiki Sea ko u fokotu’u atu me’a p Feitu’ú na ho me’a’angá ko e Fakamaau’anga te ne toki fakahoko mai ‘a e fakakaukau ko eni kuo ‘oatu ka ko ‘eku kole atu Sea na’a ‘oku ‘omai faka’akapulu ‘etau me’a ni ke ‘ai ha’atau ki’i tangi p ko ha’atau *decoy* ka tau lava ‘o h ka ko ‘eku kole atu ‘Eiki Sea ‘i he ‘aho ni ‘i he ‘uhinga e motu’a ni ‘oku kei Tokoni Sea p Feitu’ú na kae tuku kehe ke toki fai e fakahoko he Fakamaau’anga ...

<002>

Taimi: 1410-1415

Veivosa Taka: ... ‘a e me’a ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’a pea toki fai leva ‘a e ng ue ko ia. Ko u kole atu ke laum lie lelei p ‘a e Feitu’u na, ka tau hoko atu ‘etau ng ue. M l ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Hou’eiki! Ko u fakam l atu p au ia, koe’uhi ‘oku ou fiema’u p ke u ‘eke atu kia moutolu Hou’eiki. Ko hono ‘uhinga, ‘oku mahu’inga ange ‘etau feme’a’aki ‘i Fale ni, ‘i he ‘ave kitu’a. Kae hili ko ia ‘oku ‘ikai ha’aku tali kia kimoutolu Hou’eiki ‘i he me’a ko ‘oku mou me’a ‘aki ‘i tu’a Hou’eiki Pule’anga. Te u hanga p ‘o talaatu kia kimoutolu. Hou’eiki Pule’anga ‘oku fakalao p ‘a e fatongia ‘o e motu’a ni, ‘i he hoko ko e Tokoni Sea. Koe’uhi he na’e fai p hono fili. Pea neongo na’e ‘ikai ‘i heni ‘a e ni’ihi ‘o moutolu na’e ‘ikai ke loto ki ai. Kae fai ‘aki p ‘a e Tu’utu’uni ‘o e Sea ‘o e ‘aho ko ia, ‘o fakatatau mo e laum lie na’e me’a ‘aki

'e he Hou'eiki 'i he 'aho ko ia; Kuo fe'unga p ia ke fakahoko 'aki hotau fatongia. Kapau 'oku 'i ai ha'amou Tu'utu'uni Kapineti. 'Oku ou fakam l atu p Minisit Polisi. Sai 'aupito, 'aupito, fai p ho'omou Tu'utu'uni 'amoutolu 'o ngata p ia 'i he ngaahi 'elia ko ia. Ko e Fale Alea ni, kuo tu'utu'uni mai 'e he Sea, ke u ha'u 'o fai 'a e fatongia. Pea ko 'eku ki'i fehu'i p kia kimoutolu koe'uhi he 'oku 'ikai ke mou mea'i Hou'eiki Pule'anga. 'Oku 'ulu'akaua si'oku fatongia. Pea 'ikai ngata ai 'oku lave ai si'oku f mili. Lave ai si'oku k inga. 'Oku lave ai 'a e tapa kotoa 'oku mau fepikitaki fakatoto ai ki he motu'a ni. Ka 'i he 'aho ni. Ko u tuku atu ke hoko atu ho'omou ng ue p 'i tu'a. Ka ki he Fale Alea ni. 'Io! 'Oku tonu pasika 'aupito,'aupito p ke 'i ai 'a e Tokoni Sea, 'o hang 'oku 'i ai 'a e Tokoni Pal mia 'i he 'aho ni. Kapau na'e 'ikai ha ongo tangata pehe ni he 'aho ni. 'Ikai 'ilo'i p ...mahalo te mou h h fano p Hou'eiki Kapineti, tatau p mo e Fale Alea. Ka ki he taimi 'oku ou puke mai ko eni fakamolemole p . 'Oku ou loto p au ke fakapapau'i 'a e anga 'o e tu'unga 'oku tau 'i he Fale ni. Ka tau foki atu mei he 'Eiki Minisit Pa'anga! Hoko atu ho'o me'a.

Fakatatau mo 'etau Tohi Tu'utu'uni. Tau'at ina ho'o kakato ho taimi. H 'a e l loa taha ko ho'o me'á. Hoko atu 'a e Feitu'u na.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Sea, 'e faingam lie p ke 'oatu 'a e ki'i fakakaukau ko eni pea Ka tau toki hoko atu.

'Eiki Tokoni Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit Polisi:

'Eiki Minisit Polisi:(mate maika)...

'Eiki Tokoni Sea: Kau ng ue! Mou mai 'o vakai'i 'etau 'u me'ang ue ke a'u ki he ngaluope 'oku fanongo lelei p 'a e kakai 'o e fonua.

Tokanga ki he Tu'utu'uni Fika 133 e Fale

'Eiki Minisit Polisi: Ko e 'uhinga p Sea ko e hoko atu 'a e feme'a'aki ki he me'a ko eni 'a e Minisit Pa'anga fekau'aki mo e Patiseti, Sea. Pea 'oku ou fie taki p 'a e tokanga 'a e Fale Alea fekau'aki pea mo e Tu'utu'uni kau ki he taimi 'oku me'a ai ha taha fekau'aki mo e Lao 'i he 'etau Tu'utu'uni Fika 133. Lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga kupu si'i (iii). **He 'ikai ke ng fua 'i he taimi ko eni ke fai ha fakatonutonu pe alea.** Pea ko e kole p Sea, na'a lava ke fakatokanga'i mai ia ka tau nounou. Kae hoko atu 'etau ...ko e anga p ia 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga, fekau'aki mo e ngaahi ' takai. Na'e hoko ai 'a e uesia fakapa'anga. 'Oku 'ikai ke tukuaki'i ha ngaahi hingoa ia. Ka ko e lave p ia ke fakapapau'i 'e 'ikai ke toe hoko atu, ha me'a peh . Ko e kole atu p Sea, fekau'aki mo'etau Tu'utu'uni. M l 'aupito.

'Eiki Tokoni Sea: Ko e me'a ko 'oku ke me'a ki ai. Na'a ku lave'i p 'anenai 'a e anga ko ho'o me'a 'Eiki Minisit . Ka ko u kole p 'Eiki Minisit ... Koe'uhi ko e taimi ko 'o e Minsit . 'Oku 'ikai ke to e 'i ai ha totonu 'o ha m mipa, ke ne fakatonutonu p ko 'ene to e to'o 'a e taimi 'o e 'Eiki Minisit ko eni. Ko e Minisit 'i he tu'u 'i he'etau Tu'utu'uni. 'Oku taimi ta'efakangatangata koe'uhi ke ne me'a mai ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Patiseti. Ka ko u kole atu p 'Eiki Minisit . Me'a p 'i he Patiseti. Ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku ke ongo'i fakalaum lie 'e lavea ai 'i ha kupu ha ni'ihi 'i he Fale 'eiki ni. Fakamolemole atu ki he

Feitu'u na, 'oku ke poto p 'a e Feitu'u na, 'o tukuange he ko e taimi 'e fai 'a e tipeiti ai 'a e Fale ni. Mou toki mea'i ki he me'a ko ia, 'o fel ve'i mo ho'omou, ha me'a p ha m mipa. Ka 'i he taimi ni, 'Oku ou tuku atu 'Eiki Minisit . Minisit Leipa! Ko e h e me'a 'oku ke toe hikinima ai? Fakamolemole!

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: M l Sea! Ko e ki'i miniti p 'e ua kimu'a pea toki tukuange ki he 'Eiki Minisita Pa'anga, ko u fie fokoutua hake pe au 'o ki'i vahevahe atu pe 'a e mahu'inga ko ia ko ke 'i ai ha ngaahi makatu'unga 'oku fai ha ngaahi faitu'utu'uni pea 'oku mahu'inga 'aupito ...

<004>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: ...ki he motu'a ni ia ke tau fanongoa 'a e ngaahi *fundamental principle* 'oku ne hanga 'o fa'u 'aki ...

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Minisit , ko e h 'a e fo'i lea fakatonga ki he *fundamental principle*, te ke kamakamata ke ke ng ue'aki 'a e lea faka-Tonga 'i he Fale ni he 'ikai te ke to e ng ue'aki 'a e lea fakap langi.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Ko ia, k taki ko e **ngaahi makatu'unga** 'a ia 'oku makatu'unga ai 'ete 'analaiso fakatekinikale ke makatu'unga ai 'ete fa'u ha *Budget Statement*, pea makatu'unga ai 'a e *detail* 'o Patiseti, he ko e ko hono 'uhingá eni Sea. 'Oku 'i ai 'a e me'a kuo hoko hotau fonua ni 'o fekau'aki ...

Siaosi Sovaleni: Sea te tau tipeiti ai leva p 'e tuku ki he Minisit Pa'anga fakatatau ki he'etau tu'utu'uni ke 'osi 'ene me'a ...

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Sea, ki'i faka'osi atu p 'e au eni p au ...

Siaosi Sovaleni: Sea na'e toki me'a mai p 'a e Minisit Polisi 'o kole mai ke 'oua te tau ...

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: ...'oku te'eki ai ke foki ai ki he pea na'a ne foaki mai 'a e ...ka u faka'osi atu ai leva...

'Eiki Tokoni Sea: 'Oku ke mea'i, ki'i 'oleva p Minisit Leipa. 'Oua te ke faka'osi , ke mea'i p , fatongia Sea 'o e Fale Alea mo e motu'a ni ke pukepuke p ma'uma'uluta hotau Fale ni. K 'i ai ha ngaahi me'a 'oku mou me'a 'aki 'e lavea ha kupu 'o e kau m mipa 'oku ou tui 'oku ou tui ta'eto e veiveiua 'oku totonu ke fakatahataha'i kimoutolu ke mou feme'a'aki p 'i he tu'unga tatau. Pea 'oku ou peh ki he Feitu'u na, fakamolemole mu'a laum lie lelei me'a hifo kae tukuange e Minisit ...

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: 'Io, m l , m l .

'Eiki Tokoni Sea:..ke hoko atu 'ene me'a kae tuku p ke tau fakatokanga'i p 'a e me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e Minisit , 'Eiki Minisit Pa'anga ko ho taimi eni.

Hoko atu Fakamatala Patiseti Minisita Pa'anga

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea tapu mo e toenga 'o e Hou'eiki N pele peh ki he Hou'eiki Minisit, 'Eiki Pal mia Le'ole'o, pea peh ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. Ko e fakam l 'aupito Sea ki he to e 'omai 'a e faingam lie ko eni, na'a tau tuku foki 'anenai na'e fai foki 'a e ngaahi feme'a'aki 'i he hang ko e me'a ko ia 'oku ke me'a mai ki ai, 'i he anga 'o e fakakaukau 'a e motu'a na 'oku hang 'oku ou hanga 'o lolotonga 'eku fai 'a e fakamalanga ke lavea ai ha ni'ihi. Kole fakamolemole atu 'oku 'ikai 'aupito ke 'i ai ha fakakaukau peh 'i he motu'a ni, ko e hang p ko e me'a ko eni na'e lave ki ai 'a e 'Eiki Minisit ko ia Fefakatau'aki, ko 'eku feinga p na'a ku lave atu foki kimu'a ko e fa'u 'o e Patiseti kuo pau ke te tokanga ki he ngaahi makatuliki, *fundamental analysis* pea mo e *technical analysis*, me'a fakatekinikale. Te u ki'i afe ki ai he 'oku ou tui p 'oku 'i ai p ni'ihi 'oku te'eki ai ke fu'u mahino lelei kia kinautolu 'a e fakakaukau ko ia na'a tokoni ki he'etau fononga atu ko eni he hoko atu 'eku...

'Oku kapau te u 'alu 'o sio mat tahi 'o Talafo'ou tapu mo e Feitu'u na, 'oku lahi 'a e fua 'oku 'asi ai, p a u peh, ' 'oku kai ika 'a homau kolo, ko e fo'i tekinikale ia, fo'i tekinikale ia. K 'e lava ia 'o hala, te'eki ai ke a'u 'a e mata'iika ia ki he t pile ko ia 'a e ngaahi 'api. He 'oku pau ke fiema'u 'a e ki'i vaka ia mo e tao mo e tama 'oku poto 'i he toutai. 'A ia ka te 'alu p kita ki m keti 'o sio ai ' 'oku ngali lahi 'a e fua 'o e ngoue pea te talamai sai 'a e 'ikon mika, he t ko ko e fua ia ko 'o m keti 'oku pule'i p ia 'e he toko ua, 'oku 'ikai ke a'u ia ki he tokolahi 'o e fale ko ia ki he ngaahi 'api.

Ko ia ai kuo pau ke te tokanga kita ki he *fundamentals*, pau ia pea toki fai ha tu'utu'uni neongo 'e kei 'i ai p fehalaaki ia. Ko 'eku 'uhingá ia Sea 'i he 'oua te tau fa'a p 'o sio p ha me'a, tapu p fa'a 'i ai 'a e me'a 'oku lau mai, lau mai talamai 'oku h mo h mo h. 'Oku 'i ai 'a e me'a 'e ua ko eni 'oku fai, pea 'oku fakamole taimi k 'oku pau p ke te tokanga ki ai. Ko ia Sea, 'oku lolotonga 'eku laulau peh kuo 'i ai 'a e ni'ihi kuo nau hanga 'o peh 'oku ou feinga au ke fakamamahi'i ha taha, 'ikai. Sea, 'oku ou feinga p ke ma'u 'a e ngaahi me'a ...

<005>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisit Pa'anga: ...me'a na'e hoko, pea fai e faka'amu. Ko e ki'i palani ko eni 'oku fokotu'utu'u atu 'e he motu'a ni, Sea, ke 'oua na'a ku toe 'alu 'o fai p e me'a tatau na'e hoko 'i he kuo hili, 'i he'etau lele maí, ka u feinga au mo e Sea na, 'i ho taimi, ke 'oua 'e hoko ha ki'i faingata'a peh. Ko ia, 'e Sea, 'a e me'a na'a ku feinga p ke fai, 'ai p ha ngaahi fakat t, ka ko e me'a na'a ku tokanga ki ai, na'e 'i ai, na'e hoko. Ko 'eku feinga eni, he 'ikai ke u to e lave ki ha ngaahi hingoa ha kautaha, p ko ha h. Na'e 'i ai e taimi na'e tu'u 'etau *cash position*, p ko 'etau *investment*, tau peh p te u l peh atu hoku nimá, pea hoko e ngaahi me'a ko iá, pea tau t hifo ki lalo ki h, ki he funga t pilé. P ko e t hifo ki he falikí. Mei he 'aho ko ia 'o a'u ki he 'aho ni, 'oku te'eki ai ke fu'u mahiki hake ia mei he falikí. 'Oku ou tui p 'oku fe'unga ia, Sea. Pea na'e 'i ai 'a e me'a. Ko e feinga p ke fakatonutonu e me'a ko eni, Sea, he 'oku tu'o fiha 'ene fa'a hoko hake heni. Na'e 'i ai e me'a 'a e Fakafofonga N pele Fika 1 'o Tongatapu, na'a ne peh. Na'e toe mai e 35 miliona, haohaoa, mei hono Pule'angá. Kole p ki he 'Eiki N pele ke fakahoko mai e peesi ko 'oku tu'u ai, *Public Accounts*, 'a e me'a ko iá. Pea kapau ko ha'ane

fanongo talanoa, na'e fakahoko ange 'e ha taha ki ai, pea fakamolemole p , me'a 'oku ui ko e *hear say*.

Ko e me'a ko eni fekau'aki pea mo e, na'a ne to e me'a p ki ai, he tutu 'o Nuku'alofá. Kuo 'osi t folofola ki ai e Tama Tu'í, pea na'a ku 'osi fakahoko atu 'anenai, 'oku 'ai e Komisoni, *Royal Commission* ki ai, hono pa'anga. Pea 'ikai ke ngata aí, 'oku to e 'ai mo e *Royal Commission*, he ko e me'a ia na'e folofola ki ai e Tu'í, ki he me'a ki he paasipooti, ua e. Ka 'oku ou hanga 'o lave'i 'a e motu'a ni, ko e me'a ko iá na'e tolonga mai mei he Pule'anga kimu'á, ka 'oku fakahoko ia, 'o talangofua ki he tu'utu'uni mei Fale lahi.

Sea, te u hoko atu. Na'a ku pal mesi te u hiki au ki mui, 'ikai ke u toe fakaikiiki au. Sea, na'a ku talanoa foki 'i he Patiseti Fe'amokakí, ko 'eku ngaahi fakat t ko na'e fai 'anenai, ko e feinga ke mahino e fo'i fakakaukau ko iá, pea te u hoko atu 'i mui ai. Sea, ka fakakaukau e Pule'angá ke tau tafuli 'o folau he hala 'o e patiseti fe'amokakí, p *deficit budgeting*, 'e fakahoko atu p ki he Feitu'una, Sea, pea ke feinga ke mahino ki he kakai e fonuá, ko e hala eni kuo fakakaukau 'a e Pule'angá ke tau fou aí. Pea mo e kaveinga kuo fokotu'u, p ko e ng ue ko ia 'oku 'uhinga ai ke tau n 'o fai e ng ue ko iá, pea mo e ngaahi faingata'a te tau ala fou aí, ka 'oku mahu'inga ke tau fou 'i he hala ko iá, koe'uhí ko e kaveinga ng ue ko ia kuo fokotu'ú, 'oku fu'u mahu'inga. Pea kuo pau p ke fakahoko atu, ki he Feitu'u na pe te ke laum lie lelei ki ai, mo fakahoko ki he kakai. Ka 'i he taimi ni, 'Eiki Sea, 'oku te'eki ai ke 'i ai ha fatongia lahi 'e h mai ke tau fai peh . 'E 'ikai ke fai ha n , koe'uhí ko ha fiema'u p ia ke hiki hotau v henga, pea ko e hiki 'etau me'a'iló, p kumi ha ngaahi me'alele ke taki taha e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke Minisit , p ko kinautolu ko na'e toki ...

<006>

Taimi: 1425-1430

'Eiki Minisit Pa'anga : .. nofo mai mei he Minisit , koe'uhí kuo nau anga p kinautolu he me'a holo he ngaahi fu'u me'alele faka-Minisit . He 'ikai ke tau fai peh Sea, ..

'Eiki Tokoni Sea : M lie Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tau ki'i lele lelei atu p h 'oku te'eki ai ke fiekaia ia taha. Na'a tau fai ha me'a, 'o tau t ai ki ha faingata'a.

Faingata'a Tonga he totongi fakafoki n tu'unga ai hiki hake tokoni fakalakalaka ki he fonua

Ko e polokalama *IMF* ki hono vakai'i 'o e tu'unga 'o e leva'i lelei 'o e totongi n , 'oku ui ko e *Debts Sustainability Analysis* p ko e *DSA*, 'oku ne fakah mai ai 'oku a'u 'a Tongá ni ki he tu'unga 'oku fu'u faingata'a ange, he'ene ngaahi mo'uá n , 'a ia 'oku ui faka-Pilit nia ko e *high debt distress* ke ne malava 'o to e totongi fakafoki. 'I he'ene peh , na'e to e fai 'a e ngaahi fetalatalanoa'aki mo e kole, pea 'oku liliu leva 'a e faingam lie tokoní, mei he ngaahi pangik hang ko e Pangik Langa Fakalakaka 'Esiá, pea mo e Pangik 'a M maní *World Bank*, ki he peseti 'e 100 ko e tokoni 'ata'at p 'o 'ikai ke kei tokoni peseti 'e 50, pea n peseti 'e 50, 'o hang ko 'ene fononga mai mei mu'a. Na'e kaunga foki 'a e tu'unga faingata'a ko eni 'o 'etau tu'u lavea

ngofua ki he ngaahi fakatamaki fakaenatulá, pea mo e kaveinga he kaveinga mamafa, na'e fai ki ai e fetalatalanoa'akí, p ko e *negotiation*.

Ko e ngaahi tokoni fakalalakaka ki Tongá mei he ngaahi fonua mulí 'oku 'ikai fiema'u ko ia ke to e totongi fakafokí, 'oku to e hiki hake ki he tu'unga ma'olunga ange pea mo lelei, 'oku ui p ko e *scaled up*. Pea ko ia ai, 'oku ou faka'amu p ke tau feng ue'aki fakataha, 'a e ngaahi kupu fel l ve'i kotoa p , ke fakahoko 'a e ng ue ki he ngaahi polokalama tokoni ko eni 'i hono taimi totonu, pea maau pea 'osi angé 'oku ma'u 'a e ngaahi taumu'a na'e fai mai ki ai 'a e tokoní, 'ikai he to e pa'anga 'e to e fakafoki. 'I he taimi tatau, 'oku 'i ai e faka'amu, ke to e fakalelei'i 'a e ngaahi founga ng ue 'a e Pule'angá, ke malava 'o ng ue'i 'a e pa'anga kuo 'osi patiseti mo fokotu'ú, 'o 'ikai ke malava 'o fakahoko hono taimi totonu.

Uesia 'a e fonua he kaha'u he ngaahi n 'a Tonga mei Siaina

Te u ki'i afe ki he tu'unga n 'a e Pule'anga. Ko 'eku fakamatala 'anenaí ko e anga ia hono fakapa'anga 'o e Patiseti. Ko e tu'unga mo'ua eni p ko e n 'a e Pule'angá. 'Oku mahino 'a e tu'u lavea ngofua 'a e tu'unga mo'ua 'a e Pule'angá, mei he ngaahi n mei tu'apule'anga. Pea 'oku mahu'inga ke fai ha tokanga ki hono ngaahi ola. Ko e kongalahi 'o e n 'a e Pule'angá, ko e mo'ua ki tu'apule'anga. Pea 'oku mahino 'e uesia 'a e fonuá, 'i he tu'u ki he kaha'ú 'o ka felililiuaki 'a e tu'unga fetongi pa'angá tautautefito ki he ngaahi n mei Siaina. 'A ia 'oku totongi ia 'i he pa'anga 'Ameliká, pea 'oku lolotonga hoko ia 'o hang ko 'ene h 'i he Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga (*Public Accounts*). Pea na'e fai e fel uaki holo ai he ta'u kuo 'osí, 'o tukuaki'i kuo mau, 'e kimaautolu 'a e pa'anga 'e 74 miliona kae tautautefito ki he motu'á ni Sea. Mou me'a lelei p ki he Fakamatala Pa'anga 2018/20 'oku kei 'i ai p 'a e palopalema ko ia 'o e *exposure* ki he felililiuaki ko ia pa'anga mulí koe'uhi ko e totongi n .

A'u mahu'inga n Pule'anga mei muli ki he 470.9 miliona a'u mai ki he 'aho 30 Sune

Ko e fakafuofua ki he mo'ua n 'a e Pule'angá ki he 'aho 30 'o Sune, 2019 'oku fakafuofua, ko e pa'anga 'e 470.9 miliona p ko e peseti ia 'e 42.7 'o e mahu'inga fakal kufua 'o e koloa mo e ng ue fakalotofonuá, p ko e *GDP*. 'A ia ko e holo hifo ia 'aki 'a e peseti 'e 4.3 mei he peseti 'e 46.4 'o e mahu'inga fakal kufua 'o e koloa mo e ng ue fakalotofonua mei Sune 2018. Ka ko hono faka...

<008>

Taimi: 1430-1435

'Eiki Minisita Pa'anga: ... 'oku hoa mo e Patiseti fakata'ú, 'oku ofi p 'i he k toa 'o e Patiseti fakata'ú 2019/20. 'Oku pa'anga 'e 599.27 miliona 'a e Patiseti ko 'oku 'amanaki ke tau fakamol ki he 2019/20. Toe p 'a e pa'anga 'e 128.37 miliona pea laka 'a e mo'uá, 'oku pa'anga 'e 470.9 miliona. Ka e taimi tatau 'oku laka 'aki 'e ia he mo'ua ia 'a e pa'anga 'e 164.29 miliona p peseti ia 'e 53.92 'i he pa'anga 'e 305.94 miliona, pa'anga h mai faka-lotofonua 'oku fakafuofua 'e ma'u he 2019/20 'a e Fale Pa'angá. 'A ia ko hono to e 'ai 'e tahá, 'oku lahi ange 'a e mo'ua ia, meimei laka 'aki ia 'a e vaeua 'o e pa'anga ko ia 'oku h maí.

Ko e peseti ko ia 'e 42.7 ko ení, 'oku m 'olunga ange ia he peseti 'e 42 me'afua faka-mamani lahi h ng ko ia né u lave atu ki ai 'i 'olungá 'i he'eku fakamatala 'anenaí. Na'e to e tala'ofa 'a e Pule'anga Siaina 'o fakafou mai 'I he Pangike *Exim* 'a Siaina ke toloi 'a hono ta 'o sino'i pa'anga n fakal kufua ki he ta'u 'e 5 mei he 2018. 'A ia ko 'ene 'alu ko ia ki he 2018 pea 'e toki hoko atu 'a e totongi, k 'oku lolotonga totongi p 'a e totongi toloi he taimí ni kae toki a'u ki he 2023. 'A ia, ko e fakafuofua foki 'o e pa'anga n he taimí ni ki he totongi ko ki Siaina 'oku Uangeau Nimang fulu tupu miliona. Na'a tau n 'i he teau, manatu'i p eni 'i he anga 'eku manatú he taimi ko , ko e 119 miliona he fo'i 'aho ko na'e K ko e toenga ko ke tau totongi 'osi *double* ia, ko e 254 miliona. Ko hono 'uhingá, k totongi 'a e mo'ua ia, kuo 'osi *double* 'a e silini me'á ia, 'a e s niti 'Ameliká ia. Pea kapau 'e fononga p h ai p ia, kuo pau ke tau fua 'e tautolu 'a e fo'i vaha'a ko ia. Ko e taimi ko 'e totongi ai ko 'a e n , 'e totongi ia he fo'i pa'anga fetongi pa'anga 'o e 'aho ko 'e totongi ai. K 'alu p foki e taimi foki ia 'oku 'alu ki 'olunga 'a e pa'anga 'Amelika ia k ko tautolu 'oku to e vaivai ange ia. 'A ia té mou fakakaukau p ki he pa'anga 'e 74 miliona he fo'i fika ko ia he 'aho 30 'o Sune ko ia 2017. Ko e fo'i *account* foki ko eni te tau sio ki ai ko e 2018 ia, 'e ki'i hiki hake ia ki 'olunga.

Ngaahi ng ue ki he ma'a mo e mo'ui hili 'a Gita

'Eiki Sea, na'e foki 'a e tokanga mei he T Folofola T puni 'o e Fale Alea 'i F pueli, 2019 f l ve'i mo e tu'unga 'o e ngaahi ng ue fakaakeake mei he Saikolone ko *Gita* pea mo *Ian*. Pea té u feinga ké u lavelave atu he taimí ni ki he tu'unga ko ia mei he fakaakeake mei he ongo Saikolone ko ení. Saikolone faka-talopiki ko *Gita*. 'E kakato 'a e polokalama fakaakeake taimi nounou ki Sune 'o e 2019. 'A ia, ko e 'osi p 'a e mahiná ni, kuo 'osi 'a e *recover* ko ia ki he polokalama ko ia ki he *recover* na'e fakahoko aí.

'A ia, ko e ngaahi me'a eni kuo 'osi fakahoko aí. Tokoni pa'anga fe'unga mo e pa'anga 'e 6.5 miliona ki he ngaahi 'api 8,217 na'e uesia honau 'api nofo'anga 'i he *Gita*. Ko e tokoni ko ení, ko e fakakaukau ki ha palepale faka-taimi ke nofo ki ai 'a e k inga na'e uesia honau ngaahi 'apí, k na'e 'oange p 'a e pa'anga ia ki he nima 'o e kakaí. Na'e 'osi mahino p ia kia kinautolu mahalo na'e sai ange ke 'oange h ki'i me'a kia kinautolu he 'oku 'i ai ...

<000>

Taimi: 1435-1440

'Eiki Minisit Pa'anga: ... fa'ahinga kuo nau lava p 'o 'ai honau palepale pea, kae kehe 'oku 'i ai e fa'ahinga 'e fiema'u ha ki'i tokoni ia kae toki lava 'o fokotu'utu'u hake ki'i palepalé. Kae kehe na'e 'oange fo'i pa'anga ko íá na'e 'osi, mahalo mou 'osi mea'i p na'e fakakalalalasi ki he kau maumau 'aupito mo e maumau lahi mo e maumau iiki ka na'e kehekehe p anga honau mahu'ingá. Na'e 3000 'a kinautolu ko na'e holo 'aupito honau falé.

Ko hono uá ko e tokoni pa'anga fe'unga 'e 8 kilu ki he kau faingata'a'ia mo e kau toulekeleká ke tokangaekina 'enau ngaahi fiema'u vivili lolotonga e fakaakeake. Tokanga eni ki he kau ta'u motu'a mo kinautolu 'oku faingata'a 'oku faingata'a'ia.

Tolu, ko e tokoni ki he vaí, ma'a mo e mo'ui leleí p ko e *Wash Cluster* fe'unga mo e pa'anga 'e

2.88 miliona ko e tokangaekina eni ki he vaí mo e ma'a e ngaahi ako'angá, ngaahi t naki'anga filita vaí kau ai mo e tokoni ki he ma'a mo e mo'ui lelei 'a e ki'i kolo ko eni ko Veitongo koe'uhí na'e 'i ai e, kimu'a p ko taimi si'i kimu'a atu p he t ko 'a e me'a ne 'i ai 'a e t e taifotí 'i he ki'i kolo ko eni pea na'e fiema'u ia ke fai ha tokoni ki ai. Na'e kau 'i heni pea mo e falem l l pap langi (h fanga he fakatapu) fakapule'anga 'a 'Eua, monomono ki he uafu Naf nuá pea peh ki he ngaahi naunau faka-falemahaki ko e *blood centrifuse intensifier*. Pea ki he Falemahaki Vaiolá pea peh ki hono Fakamaau 'o e ngaahi 'ato *asbestos* ngaahi fale ko na'e 'ato *asbestos* na'e fai e ng ue ki ai. Kau ia he ng ue ko 'a e *cluster* ko ia ki he ma'á mo e mo'uí.

'I he tokoni ki he ngaahi fale fakapule'anga na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 3.42 miliona. Kuo kakato ai hono monomono 'o e 'ato 'o e mala'e Teufaiva, mala'e tenisi Kolisi Tongá pea peh ki he fale ako'anga 'o e kau polisi. Fakalelei'i e Senit F 'oneluá. 'Oku kau atu heni pea mo e fale h fanga 'o e v henga Hihifó.

Tokoni ki he ako hili 'a Gita

Nima, ko e tokoni ki he akó fe'unga mo e pa'anga 'e 4.08 miliona ki hono fetukutuku 'o e ngaahi polokalama akó, f tongi 'o e ngaahi me'ang ue na'e maumaú, vakai'i mo e ngaahi 'apiako ne maumau, tokoni ki he totongi 'o e pa'anga 'e 3.4 miliona ki he fakaakeake 'o e ngaahi 'apiako 'e hiva 'a e ngaahi siasí 'a ia na'e fu'u u sia lahi 'i he saikolone ko *Gita*.

Tokoni ki he K miti Me'akai & malu e nofo

Ono, 'i he tokoni ki he K miti Me'akai mo e malu 'o e nofo fe'unga mo e pa'anga 'e 2.11 miliona 'a ia 'oku 'i ai 'a e pa'anga tokoni ki hono palau 'o e hekit 'e 4000 tupu 'i he ngaahi konga kelekele ke ngoue'i 'i Tongatapu ni pea peh foki ki 'Eua. Ngaahi me'ang ue ki t kanga mo e ngaahi pulopula vesit polo mo e ng ue. Na'e 'i ai foki mo e ngaahi m sini tutu'u 'akau mo e ongo m sini fahi papa ki hono fakamaau mo faka'ata'at 'o e ngaahi 'api 'utá na'e kumi ke tokoni ki he sekitoa ko eni. Na'e kau foki heni 'a e tokoni ki he monumanú *livestock* hang ko hono tufa atu e fanga ki'i moa iiki ki he tukui koló. Ko e tokoni ki he toutaí na'e fakafou 'i hono monomono 'o e ngaahi vaka toutaí ne maumau pea peh ki he ngaahi p iká.

Tokoni ki he K miti ki he malu mo e Hao

Fitu, 'i he tafa'aki 'o e malu mo e haó ko e *safety and protection* ne 'i ai e tokoni fe'unga mo e pa'anga 'e 3 kilu ki he poloseki 'oku nau tokangaekina 'akinautolu 'oku faingata'a'ia mo tu'u lavea ngofua 'i he taimi 'o e fakat maki fakaen tulá kau ai 'a e Ma'a Fafiné mo e Senit ki he Kakai Fefiné pea tokoni tangik vai ma'a e kakai fefine 'o 'Eua pea mo e *NATA*. Me'alele ki he va'a pule fakakolo pea mo e langa fakalalakala 'o e tukuikoló pea mo e ngaahi ako makehe ki hono tokangaekina 'a e kau faingata'a ...

<002>

Taimi: 1440 1445

'Eiki Minisit Pa'anga: 'I he tafa'aki Fetu'utaki, Na'e 'i ai 'a e tokoni fe'unga mo e 2 kilu 3 mano ki hono monomono 'o e Komisoni Fakamafola Lea Tonga.

Tokoni ki he K miti Ng ue Tefito

(9) Tokoni ki he K miti ki he Ng ue Tefito fe'unga mo e pa'anga 'e 7 mo e 68 miliona. Kau ai 'a e tokoni ki he Poate 'Uhila 'a Tonga, ki hono ngaahi mo fakalelei'i 'a e ngaahi pou 'uhila mo 'enau ngaahi me'ang ue. Tokangaekina 'a e ma'u mafai ki he Veve. Mo e fakalelei'i 'a e ma'u'anga ivi mei he la' .

Tokoni ki he sekitoa fakaakeake faka'ikonomika mo fakasosiale

(10) 'I he tokoni ki he sekitoa ki he fakaakeake faka'ikonomika mo e fakasosiale. Fe'unga mo e pa'anga 'e 5.08 miliona. 'Oku kau ai 'a e tokoni n ki he ngaahi kautaha pisinisi iiki, na'e uesia 'e he Saikolone. Pea peh ki he ngaahi fiema'u 'a e ng ue. Tokoni n ki he Komisoni Fakamafola Lea 'a Tonga. Pea mo e tokoni pa'anga ki he Langa Fakalalakala 'a Tonga. 'Oku 'i ai 'a e ki'i konga 'e taha 'o e N ko eni 'oku te'eki ke *sign* ke fai 'a e aleaalea pea mo e Pangik Fakalalakala 'o Tonga. Na'e peh 'e lava ...ki he n ko eni ki he fanga ki'i Pisinisi. 'E lava 'o tuku atu ia 'i he uike ni. Ka 'oku te'eki lava 'a e fo'i sign ko ia. Ko u tui p 'e vave ni ke lava p 'i he uike ni.

(11) Tokoni ki he Kautaha hang ko e Poate Vai 'a Tonga. Poate 'Uhila 'a Tonga, mo e Komisoni Fakamafola Lea 'a Tonga. Ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi maumau ki he 'enau me'ang ue mo e 'Ofisi. Ko e polokalama ki he taimi l loa. Ko 'eku me'a ko eni 'oku ou lave atu ai. Ko e taimi nounou ia. 'A ia 'e ngata ia ko ki Sune. Ka toki 'i ai ha toenga s niti ai. 'A ia 'e ngata ko ia ki Sune. Ka toki 'i ai ha toenga seniti ai. 'E toe lau ia ki he me'a taimi l loa. Ko e polokalama fakaakeake taimi l loa p ko e *long term reconstruction*. 'Oku palani 'a e Pule'anga ke fakakakato 'a e ngaahi me'a ko eni.

Polokalama langa 'a e ngaahi 'api hili 'a Gita

(a) **Langa 'o e ngaahi 'apiako:** Ko e ngaahi 'apiako fakakatoa 'e 28 'a e Pule'anga na'e uesia .Pea 'oku 'amanaki ke toe langa. 'Oku lolotonga fakakakato 'a e ngaahi fiema'u fakalanga ke fakapapau'i 'e malava ke matu'uaki 'a e ngaahi fakatamaki fakanatula. Pea 'oku fakafuofua ke fakahoko 'i he konga hono ua 'o e ta'u 2019. 'A ia ko e 'osi ko eni 'a Sune, 'a e ng ue ni. 'A ia 'e kamata 'aki 'a e ngaahi 'Apiako Lautohi 'e tolu na'e fu'u m tu'aki uesia. 'A ia ko e 'Apiako Lautohi 'o Navutoka, ko e fale ia 'e 3. Fe'unga ia mo e pa'anga 'e 1 miliona 2 kilu 2 mano 5 afe 4ngeau nimenima. Ko e fo'i fale 'e tolu ko ia.

Fasi mo e Afi: Loki ako 'e 4. Fe'unga ia mo e pa'anga 'e 6 kilu 8 mano 5afe uangeau ua hiva. Pea mo Vaini. Ko e fale ia 'e 4. Fe'unga ia mo e 1 miliona 8 kilu 8 mano 7afe 9ngeau fituf . Te'eki ke kau ki ai 'i he fo'i fakafuofua ko eni 'a e pa'anga ki hono fakama'a 'a e feitu'ung ue p ko e *site* ng ue. Ngaahi tangik vai. Ngaahi Falem l l , (h fanga he fakatapu). Fakatafenga Vai pea mo hono *Landscaping* hili 'a e langa. Pea hokohoko atu ai p 'i he toenga 'o e ngaahi 'Apiako. 'Oku fe'unga 'a e ng ue mo e pa'anga 'e 28.8 miliona 'a e k toa 'o e pa'anga tokoni ki he langa fale ako.

e) **Langa 'o e ngaahi fale nofo'anga:** Na'e m tu'aki holo 'aupito. Na'e tali foki 'e he Kapineti 'i he 'aho 29 'o M 2019. 'A e polokalama langa fale af . Mo hono ngaahi Tu'utu'uni Ng ue. Ki

he ngaahi ‘api nofo’anga na’e holo ‘aupito, ‘i he t ‘a e Saikolone Fakatalupiki ko *Gita* ‘i Fepueli 2018.

Na’e fe’unga mo e ngaahi ‘api nofo’anga ‘e 561. Na’e holo ‘aupito, ‘i he savea na’e fakahoko ‘e he Potung ue Sitesitika ‘i he ta’u kuo ‘osi. ‘E to e fakahoko leva ha Savea. ‘A ia ‘e

<004>

Taimi: 1445-1450

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ta u ‘oatu ki ai ‘a e Potung ue Sitetisitika, Potung ue Ngaahi Ng ue Lalahi, *MOI*, pea mo e Potung ue Fonua mo e Koloa Faka natula. Ke fakapapau’i p ko e ‘api ‘e fiha ‘oku te’eki ai ke langa, pea ko e ngaahi ‘api eni ‘e fiema’u ke vakai’i pea ke a’u tonu ‘a e tokoni ‘e fai ‘e he Pule’anga kiate kinautolu. Ko e mahino ki he motu’a ni ‘oku ‘osi lava ‘a e savea ko eni, pea ‘e fai ki ai ‘a e sio ki hono ola.

Tokoni 25 miliona ki he poloseki langa fale af

Kuo vahe’i ‘e he Pule’angá ‘a e tokoni pa’anga ko e pa’anga ‘e 25 miliona ki he pol seki langa fale nofo’anga ko eni, pea ‘e tokanga’i ‘e he Potung ue Ngaahi Ng ue Lalahi (*MOI*) ‘a hono fakahoko ‘o e ng ue mamafa ko ení. Ko e fa’unga ‘o e fale af ‘oku fokotu’u ke muimui ki ai ‘a e langa ko e fale ‘e holisi papa fakava’e sima, faka’uhila pea mo hono fokotu’u ‘o e ma’u’anga vai mo e fale m l l pap langi h fanga ‘i he fakatapu. Ko e ‘osi ia hono na’e ‘i ai p ‘a e kau *consultant* na’e ‘i heni ‘i hono ‘ai holo, mape holo mahalo na’e ‘omai ‘a e *option* mahalo na’e tolu p f , pea ko e fale eni ne loto ki ai ‘a e K pineti ke fai ‘aki ‘a e langa, ‘a ko ‘ene hanga ‘o matu’uaki ‘a e *category* 5 ‘o e t ha saikolone.

‘Oku fiema’u ‘a e tip siti p seti ‘e 10 ‘a e tokotaha ha’ana ‘a e ‘api nofo’anga, pea ‘e ‘at ke ne fili ‘a e tokotaha p kautaha ke ne fai ‘a e langa, pea na felotoi ki ai mo e Potung ue Ng ue Lalahi (*MOI*). ‘E fakahoko foki ‘e he *MOI* hono vakai’i ‘o e ngaahi ng ue langa, ng ue langa ni ‘a ia ko hono *supervision* ‘i he fakapapau’i ‘oku fakahoko ‘a e ng ue ‘o fakatatau mo e ngaahi tu’utu’uni langa, *building code*, ‘o fakataumu’a ki he matu’uaki ‘a e ngaahi fakatamaki faka natula ‘i he kaha’u. ‘E kamata ‘a e ng ue ko ení ‘i he vave taha pea ‘oku fakafuofua ‘e kakato ia ‘i loto ‘i he ta’u ‘e taha.

Lipooti tu’unga ng ue tokoni afa he Saikolone ko ‘Ieni

Saikolone fakatalopiki ko ‘Ieni. ‘i he a’u mai ki Suna 2018, ‘oku ou ki’i lave nounou p eni na’e ‘i ai ‘a e lahi ‘aupito ‘a e palopalema heni, ‘i he fo’i saikolone ko eni, k ‘oku mau faka’amu ke ‘oua te mau to e fou ‘i he me’a ko ia, ‘i he me’a ko eni ‘oku ‘i he fo’i palani ko ia ‘oku lave atu ai ko ‘anenai ke langa ‘a e fale ko . K te u hanga p ‘o fakahoko atu ‘a e ki’i lipooti ko eni fel ve’i pea mo e saikolone fakatalopiki ko eni ko Ieni.

‘I he a’u mai ki Sune 2018, na’e ‘osi kakato kotoa ‘a e ngaahi langa ‘a e ngaahi ‘api nofo’anga ‘e tahaafe tolutaha (1031), na’e mon ‘ia ‘i he tokoni ‘a e Pangik ‘a M mani na’e fe’unga ‘a e poloseki ko ení mo e pa’anga ‘e 27.6 miliona. Na’e kau foki heni ‘a e ngaahi tokoni fakatekinikale ke tokonia hono fakahoko ‘o e ng ue ni. Na’e fakafou mai ‘i he tokoni Patiseti mei he Pangik ‘a M mani hono fakapa’anga ‘a e ngaahi tangik vai ki he ngaahi ‘api nofo’anga ‘e 552 (nimangeau

nimaua) na'e uesia 'e he af , pea mo e ngaahi holo fakakolo 'e 18. 'Oku lolotonga fakahoko fakakakato 'a e ng ue ko eni pea 'oku tokanga'i ia 'e he Potung ue 'o e Ngaahi Ng ue Lalahi.

'Eiki Sea, fakam l 'ia ai 'e he Pule'angá 'a e tokoni kotoa mei hotau ngaahi hoa ng ue ki he fakalalakaká pea peh ki hotau ngaahi f mili mo e k inga nofo 'i tu'apule'anga 'i he tokoni lahi kuo nau fai mai 'i he taimi 'oku t ai 'a e ngaahi fakatamaki faka natula peh ni. 'Oku 'oatu 'a e fakam l lahi mei he Pule'anga, tangata'eiki Pal mia, 'uma' 'a e 'Eiki Pal mia Le'ole'o 'a e fakam l ko ia 'a e mo e ongo'i hounga'ia 'aupito ki he ngaahi tokoni kuo fai mai mei he ngaahi Pule'anga muli, ngaahi pangik kae 'uma' hotau k inga ko ia pea mei nau nofo 'i tu'apule'anga. Peh ki he ngaahi kautaha, ngaahi siasi, mo e k inga 'ofa kotoa p 'i he ngaahi tokoni vave ne tapa mai 'o 'ikai ngata p 'i he taimi...

<005>

Taimi: 1450-1455

'Eiki Minisit Pa'anga: ...'e hoko e fakatamaki fakaenatula, ka 'i he taimi kotokotoa p .

Aofangatuku Fakamatala Patiseti

Aofangatukú, Sea. 'Eiki Sea, ko e kaveinga kuo fokotu'u ki he Patiseti 2019/20, Ko e **Fonua p e Tangatá**. Pea hang ko e me'a kuo ke mea'í, Sea, ko e lea Tonga motu'a, 'oku 'uhinga. 'Oku 'eiki lahi ha 'eiki, ko e 'i ai hono kakai, ke tali 'ene tu'utu'uni. Pea 'oku toki ngali 'eiki ha 'eiki, ko e tokolahi hono kakai, pea ka kuo hala ha tangata, ka ko e toki 'eiki 'i he fonua faka'ofa ia. Ko e faka'amú ia, Sea, ki he tangata mo e fefine Tonga kotoa p , ke tau 'ofa 'i hotau fonuá, pea ke t kanga 'etau fohé, 'o ng ue'i, fakatatau ki he fakahinohino 'a e folofolá. Te ta toki kai e m , 'i he kakava hota matá Mo'oni 'a e punaké. Tama Tonga tu'u 'o ng ue, hota koloá ke fakamon . Lotu ki he 'Eiki ma'u p , ke ne pou pou ki he lotu. 'O malu'i. 'O malu'i 'a Tupou. Ta ne'ine'i tonu e v sone, mo e langi mama'o 'a e 'Uluaki F , Ko e 'Otua mo Tonga, ko hoku tofi'a.

Ko e makatu'unga , Sea, kuo 'osi fokotu'u pea fakatoka 'e he 'Uluaki F . 'I kai ke tau to e fokotu'u mo ha tu'unga kehe, ka ko ia p kuo toka 'ai, ko S s Kalaisi. Leveleva e Malanga, ka u tatau atu.

'Eiki Tokoni Sea: Fakam l atu, 'Eiki Minisit Pa'anga, fakam l atu koe'uhí ko e lava lelei 'a 'etau ng ué, Hou'eiki. Hou'eiki, ko e taimi leva e tipeití, 'oku ou fokotu'u atu ke tuku hifo ki he K miti Kakató, ke mou feme'a'aki ai, 'i he K miti Kakató, koe'uhí ke 'ata'at ho'omou feme'a'akí. Ngaahi me'a kotoa p na'e me'a ki ai e Minisit , nouti ia, pea 'oku ou lave'i p kuo 'osi mateuteu e taha kotoa p he Kau M mipa. 'I ai ha me'a 'oku ke fie fehu'i, 'at ke ke fehu'i. Me'a mai e Fakafofonga 'Eua.

Kole ke alea'i Patiseti he Fale Alea kae 'ikai ko e K miti Kakato

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e Seá, pea mo e Fale 'eiki ni. Sea, 'oku ou 'uluaki fakam l ki he 'Eiki Minisit Pa'angá, he tukumai e ngaahi poutuliki, puipuitu'a ki hono vahevahe e koloa 'a e fonuá. Tau fakam l ki he Potungaué, he ng ue lahi. Sea, ko e tu'u ko 'oku ou kole atú, 'Eiki Sea, ko e fokotu'u atu p eni ia p 'e laum lie lelei ho Falé, ke liliu 'a 'etau Tu'utu'uni Ng ue,

ki hono tuku hifo ko ki he K miti Kakató, ka tau alea'i p he Falé, 'Eiki Sea, 'a e 'Esitimeti mo e. Ko 'ene 'osi p ko iá pea lava ai. 'Oku ou tui ko hono to e tuku hifo ko ki he K miti Kakató, 'e to e fu'u l loa ange ai. Toe p 'etau uike 'e ua, 'Eiki Sea, 'a e anga ko e fakafuofua atú. Ko e kolé p ia ke laum lie e Hou'eikí, ke tau ki'i fakatatafe 'etau Tu'utu'uni Ng ue hono tuku hifo ki he K miti Kakató, ka tau malanga mo alea'i p 'i he Fale Alea. M l , 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: M l , me'a mai ange, 'Eiki Minisit Polisi, ko ena 'oku faka'ilonga maama mai.

Fokotu'u ko e Tohi Tu'utu'uni pau 'osi lau tu'o 2 Lao & tuku hifo ki he miti Kakato

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'una, 'Eiki Sea, pea peh ki he Hou'eiki M mipa e Fale Alea 'o Tongá. Sea, faka'apa'apa lahi 'aupito ki he fokotu'u kuo fai mai mei he kaung Fakafofonga mei 'Euá. Ka ko e me'á, Sea, ko e anga e tu'u 'etau Tu'utu'uni, ko e hili ko hono lau tu'o 2 'a e Lao Fakaangaanga, 'i he Kupu 133. Kapau 'e kole ha M mipa ke alea'i ha kupu 'o e Lao Fakaangaangá, hili hono lau tu'o ua, 'e tuku hifo ia 'i he K miti Kakato ke alea'i ai. Pea 'i he'ene tu'u peh 'etau Tu'utu'uni, Sea, 'oku 'ikai ke fai ha alea, mahalo kuo mea'i p 'e he Feitu'una, ke fuoloa ange 'i he fakatahá. M l Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Koe'uhí kuo 'osi lau tu'o ua, 'i ai ha M mipa 'oku tokanga mai. Ko e anga maheni e ng ue p e 'aho 'aneafí ia, Fale Alea ia, 'ohovale p kuo me'a hake ha M mipa 'o fokotu'u atu. Tau tali kotoa e Patisetí, peh . Pea 'i ai leva e M mipa 'oku me'a hake. Fokotu'u atu ke tuku hifo ki he K miti Kakató. Ko e fatongia leva 'o mautolu, 'oku 'i he Seá, ke fakafatongia e founga ko 'etau Tohi Tu'utu'uni.

Mo'ale Finau: Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Kapau ko ha me'a fo'ou.

Mo'ale Finau: 'Io, Sea, m l .

'Eiki Tokoni Sea: 'Io, me'a mai.

Mo'ale Finau: Tapu mo e Feitu'una, 'Eiki Sea. 'Ikai ko 'eku to e fakamamafa atu p 'e au ki he me'a ko ena 'oku ke me'a maí, koe'uhí foki ko e Laó ia ke fokotu'u 'e ha taha ke tuku hifo. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e fokotu'u atu, pea ko 'ene lavá ia. Taumai , 'Eiki Sea, 'e lava 'e he Feitu'una ke ke hanga 'o fakam lohia ha taha ke ne hanga 'o fai ha fokotu'u he 'oku 'asi p ia he Laó, ko 'ene 'osi p e lau tu'o ua, 'osi pea mo e me'a ko na'e fakahokó, ko e fo'i sitepu hokó p , ko e fokotu'u 'e ha taha, ke tuku hifo ki he K miti Kakato, pea ko 'ene ngatá ia. Ko ia p , Sea, e ki'i fokotu'u atu.

'Eiki Tokoni Sea: Mou fakatokanga'i e me'a 'oku me'a ki ai e Fakafofonga Ha'apai Fika 12. Hou'eiki, tau ki'i m l l , pea mou me'a mai ko iá pea tau faka'osi. M l l .

(Na'e ki'i m l l heni 'a e Fale)

Taimi: 1520-1525

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Tokoni Sea e Fale Aleá. (*Lord Tu'ilakepa*)

'Eiki Tokoni Sea: Mou me'a hifo Hou'eiki. M l homou laum lie. H fanga atu p he fakatapu kuo 'osi hono aofaki he fakataha 'eiki ni. 'E fakamolemole p Fakafofonga 'Euá Fika 11 koe'uhí ko u to e vakai ki he Tohi Tu'utu'uni 'a e kole 'a e Feitu'ú na 'oku 'ikai ke 'i ai ha mafai ia ki he Seá ke tuku 'i 'olunga. Ko u peh p mu'a ke u fokotu'u atu p ke tau fou p he founa hang p ko e Lao. 'A ia ko 'eku ui atu p ko ia 'oku loto ki hono lau tu'o uá fakatatau mo 'etau Tohi Tu'utu'uni pea ke me'a hake leva kapau 'oku mou loto ke tukuhifo pea kapau 'e 'ikai ke tukuhifo ko 'etau p loti ai p ia. Ki'i me'a mai angé Fakafofonga.

T vita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Fika 11.

T vita Lavemaau: Pea mo e Hou'eiki M mipa 'o e Falé. Sea m l 'aupito e fakama'ama'a pea ko u kole atu ke tukuhifo.

'Eiki Tokoni Sea: 'I ai ha pou pou ki he fokotu'u 'oku 'omai he Fakafofonga Kakai 'o 'Eua ke tukuhifo ? M l . 'Oku pou pou tukuhifo ia ki he K miti Kakato ke hoko atu e f me'a'akí ki ai. Hou'eiki kole p 'e ...

Siaosi Sovaleni: Sea k taki ki'i fakama'ala'ala. 'A ia ko e tukuhifo k toa ia e *Budget Statement*, 'Esitimetri mo e *corporate plan* p ko e *Budget Statement* ko e 'ai p ke ki'i fakama'ala'ala p ke ...

'Eiki Tokoni Sea: Tukuhifo kotoa me'a 'oku fel ve'i pea mo e, he 'oku 'asi p hetau Tohi Tu'utu'uni kapau 'oku 'i ai ha tohi tangi fekau'aki mo e Patiseti ka 'oku 'ikai foki ke 'i ai ha tohi tangi ia. 'A ia 'oku 'i ai p ha me'a 'oku fel ve'i pea mo e Patiseti *Budget Statement* pea mo e Palani Ng ue 'a e Pule'anga tukuhifo he 'oku tokoni 'aupito ia ki homou f me'a'aki pea ko u peh ke tukuhifo ia ki he K miti Kakató. Kole atu p ki he Sea K miti Kakato e ...

Lord Tu'i' fitu: Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Ngaahi taimi e kau M mipa ke nau, 'i ai ha me'a 'oku nau tokanga ki ai pea tukuange p .

Lord Tu'i' fitu: ...

'Eiki Tokoni Sea: 'Io me'a mai.

Lord Tu'i' fitu: 'Oku te'eki ai ke lau tu'o ua 'a e Lao ko ení. M l .

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Eiki N pele ko e si’i tu’unga m tu’a pea mo e kau fefine ‘oku nau ng ue ‘oku nau faka’ilonga mai ...

<002>

Taimi: 1525-1530

‘Eiki Sea: ... Na’e ‘osi lau tu’o ua ki he Feitu’u na ... (ne ‘i ai ‘a e pou pou)Tau liliu ‘o K miti Kakato.

K miti Kakato

i. Me’a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu mo e ‘Eiki Pal mia Le’ole’o. Fakatapu atu ki he Hou’eiki N pele ‘o e fonua. Fakatapu atu ki he Hou’eiki Minisit . Peh foki kihe kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Hou’eiki! M l ho’omou kei laum lie lelei. Fakahoko hotau fatongia mamafa ko eni, kuo hilifaki ki hotau uma. Kimu’a ia, te u ‘oatu p ‘a e me’atokoni ko eni. **‘Ofa ke ‘ai ‘a e melino ‘i ho loto. Puke p ‘i ho’o ngaahi palasi ‘a e tu’um lie.** Ko ‘etau ‘Asenita ena, Hou’eiki ‘oku fie me’a ki he fakamatala ko eni kuo ‘omai ‘e he Minisit Pa’anga. Peh foki ki he Fakamatala Patiseti. Pea mou me’a mai. Me’a mai Fakafofonga Tongatapu 3.

Fehu’ia ‘uhinga ki he si’isi’i mahu’inga langa fale ako loki 3 ‘i he fale ako loki 4

Siaosi Sovaleni: M l Sea. Tapu mo e Feitu’u na Sea. Pea tapu mo e Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato. Ko e ki’i ‘ai p eni ia ‘i he ‘etau kei manatu lelei p ki ai Sea. Ka tau toki ‘unu’unu atu ki he loloto. Na’e ‘i ai ‘a e me’a ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’anga ki he langa ko eni ‘o e ngaahi ‘apiako. Na’e peh ko Navutoka na’e 1.2 miliona ki he loki ‘e 3. Pea ko Fasi, na’e noa poini ono p ‘a ia ko e 6 kilu p . Ka ko e loki ia ‘e 4. Pea ko Vain , na’e 1.8 miliona loki mo ia ‘e 3. Ko e fie ‘ilo p ‘a e motu’a ni Sea. Ko e ‘uhinga ko e ki’i ‘Apiako ko eni ‘i Fasi. P ‘oku anga f f ‘a e loki ‘e 4, kae 6 kilu. Kae loki ‘e 3 kae 1.2 miliona mo 1.8 miliona. Ko e ki’i ‘eke p ia na’a ko ha ki’i fehalaaki p ia na’a ko ha 1.6 ‘Eiki Minisit . Ka ko e ‘uhinga p ia ke ki’i fakama’ala’ala mai p ka tau toki talanoa ki he ngaahi me’a kehe. M l Sea.

Fakamahino Minisita Pa’anga mahu’inga ngaahi langa ‘apiako af

‘Eiki Minisit Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e Hou’eiki M mipa. Kole fakamolemole atu p , kapau na’e ki’i ongo hala atu pea na’e anga ia ‘eku lau. Ka ko Fasi ko e loki ia. Ko Navutoka pea mo Vain , ko e fale ia. Fale ‘e 3 mahalo ‘e taha pea fale 4 e taha. ‘A e loki ‘e 3 mahalo ‘a Fasi p ‘oku loki ‘e 4.

Tokanga hang ngali l mekina fiema’u Lautohi Pule’anga ‘a Fasi

Siaosi Sovaleni: Fakam l ki he ‘Eiki Minisit Sea, hono tali mai ‘a e fehu’i. ‘A ia ko Fasi ia, ko e fo’i loki ako ‘e 4. ‘A ia kapau hang ko e me’a ‘a e Minisit . Na’a ko e fo’i fale ia ‘e 3, ‘a ia ko e loki ako ‘anautolu ‘e 9 ko e meimei fo’i ‘apiako kakato p ia. ‘Ai p ko e ‘uhinga ke mahino p

ke fanongo mai 'a e k inga 'o Fasi ia hang 'oku ngali lom kina 'enau fiema'u. Ka ko e loki ako 'e 4 'Eiki Minisit 'a Fasi na'e ...

'Eiki Minisit Pa'anga: Te u₂to e lau'i atu kapau p he ko e me'a ko e fale. Na'e 'ikai ko e loki. 'A e fo'i me'a ko kimui. He 'oku meimei 'asi p ia 'i he L pooti.

Sea K miti Kakato: Peesi fiha ena Fika 3?

'Eiki Miknisit Pa'anga: 'Ikai! Ko 'eku fakamatala ki he me'a na'a ku peh atu. 'A ia ko e 'Api Lautohi 'o Navutoka ko e fale ia 'e 3. Pea 1 miliona 225. 1 miliona 2 kilu 25, 455. Fasi mo e Afi. Loki ako 'e 4. 6 kilu 8 mano 6 afe uangeau ua hiva. Pea mo Vaini ko e fale ia 'e 4, 1 miliona 8 kilu 8 mano 7afe 974 (hiva ngeau fitu-fa).

<004>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Minisit Pa'anga: K taki p kapau na'e fehalaaki 'eku lau k ko 'ene tonu eni.

Siaosi Sovaleni: Sea 'oku ou fakam 1 ki he 'Eiki Minisit . Ko e 'uhinga ko e fale 'e tolu 'a ia 'oku lokiako lahi ange ia, he ko e 'uhinga p 'a'aku ia hang ko Fasi he 'oku kau 'a Fasi 'i he ako tokolahi taha, toko 500 tupu. 'A ia pea ko e feinga eni na'e talamai ke feinga'i p ke loki p 'e 4. Pea na'e fai ko eni 'a e feinga pea 'oku ou ki'i 'ohovale p au 'i hono talamai 'oku ono kilu p ia kae 'osi ange ko ia 'oku 1.2 miliona 'a e ngaahi 'apiako ia 'oku mahalo 'oku 'ikai ke a'u ia ki he vaeua ko eni 'o Fasi mo e Afi, 'apiako ko ia. Ko e 'uhinga p 'aku ia p 'oku loki ako 'e fiha 'a e ongo 'api ako ko eni Sea m 1 .

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisita Ako.

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e Sea 'o e K miti Kakato, tapu ki he Pal mia Le'ole'o kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e K pineti, tapu mo e Hou'eiki N pele 'o e fonua, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Tau fakafeta'i ki he 'Otua 'i he faingam lie ko eni tau kamata 'i hono alea'i 'o e pa'anga ke ng ue'aki 'e he fonua.

Tali Pule'anga ki he ngaahi fale ako tokoni'i he Pule'anga hili af *Gita*

'E Sea 'oku ou fie fakamahino atu p ko e maumau ko eni 'a e magari na'e 'i ai 'a e ngaahi fale ako ia na'e faka'auha 'aupito. 'I ai 'a e ngaahi 'apiako na'e faka'auha p kae toe p 'a e fo'i fa'unga faliki. Pea na'e 'osi 'alu 'eku kau ng ue 'o sio ki ai, 'o feng ue'aki pea mo e kau tangata ko na'e mai mei he Pangik 'a M mani. Pea ko e anga eni 'o e t kunga, ko e ngali faikehekehe p 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'apiako ia 'oku holoki 'aupito kae langa fo'ou k toa. Pea 'oku 'i ai p 'a e ngaahi 'apiako 'oku kei toe p fa'unga, 'a ia 'oku nau peh ke ng ue'aki p ia 'a e fo'i fa'unga sima ko ia. Pea ko e 'uhinga ia 'oku kehekehe ai. K na'e 'osi fai p savea 'e Tongatapu 3 na'a faifai kake peh 'oku filifilim nako 'ave lahi ki h kae si'isi'i , 'ikai, na'e 'osi fai p 'a e ngaahi savea mo e ngaahi fakataha'anga ki hono fokotu'utu'u 'o e ng ue ko eni, pea ko e tu'unga ia 'oku 'i ai, m 1 .,

Siaosi Sovaleni: Sea k taki p kau ki'i lava p ke u to e ki'i muimui atu p 'i he tali ko eni.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Tokanga ki he fakahoa mahu'inga langa fale ako ki he tokosi'i fakahoa ki he 'apiako tokolahi

Siaosi Sovaleni: M I Sea, k 'oku ou fakam l atu ki he 'Eiki Minisit Ako, mo'oni 'aupito p ia na'e 'osi fai p talanoa na'e lava ange p 'a e Tokoni *CEO* 'a e Potung ue ko eni 'a e 'Eiki Minisit Ako, kae 'uma' 'a e kau *World Bank* 'o mau talanoa. Ko e loki ako 'e ua, ko e fale 'e ua taki loki ako 'e ua 'i Fasi na'e holo, holo 'aupito, fakata'e'aonga'i 'osi to'o 'aupito 'a e ongo fale ko eni. K na'e feinga leva ko e 'uhinga p ko e fiema'u 'a e 'apiako k ko e tau peh p 'oku fakangatangata 'i he ki'i kelekele 'oku ma'u, pea mo e ki'i s niti 'oku ma'u ke langa p 'a e fo'i loki ako p ko eni 'e f 'a ia na'e holo. K ko e 'uhinga p ia hono faka'eke ko eni ki he 'Eiki Minisit Pa'anga 'a e fakamatala na'e 'omai, mole ke mama'o 'o peh na'e 'ikai ke fai ha talanoa mo nautolu. Lava lelei 'a e talanoa ia mo e *World Bank* kae 'uma' 'a e Potung ue Ako, k ko e fiema'u p ke 'ilo'i ke fakafehoanaki p ko e fale ko eni 'e tolu 'a ia ko e loki ako ia 'e ono p ko e loki ako 'e hiva p ko e loki ako p 'e tolu. Ko e 'uhinga p eni ia ko e 'uhinga ko hono fakafehoanaki Sea, ki he fale ko eni loki ako 'e f , loki ako lalahi eni 'e f , ko e *standardise* p eni ia 'a e Potung ue Ako 'oku mahino p ia ki he 'Eiki Minisit , 'oku 'omai p 'enautolu 'o lava ai ko eni ko eni 'a e fokotu'utu'u ko eni ki he 'api ako lautohi 'i Fasi.

'A ia kapau p 'oku loki ako 'e hiva na'e langa ia ki N vutoka tau peh tolu 'i he fale 'e taha, 'e 'oku ou tui 'e ngali fakafiem lie 'oku tau sio atu 'oku liunga ua, 'a hono mahu'inga 'oku 1.2 ia kae 6 kilu p 'a Fasi, k ko e 'uhinga p ia hono 'eke Sea, p ko e h 'a e tu'unga he 'oku ngali me'a 'a e peh mai p ko tolu, pea kapau ko e fale 'e tolu 'oku taki loki ako 'e ua p taki loki ako 'e tolu, mahalo na'a 'oku, tukukehe 'a e tokolahi ange foki ia 'a e f nau ako ko eni 'oku nau faka'aonga'i 'a e ngaahi loki ni. M I Sea.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea.

'Eiki Sea K miti Kakato: Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Kole fakamolemole atu p ki he fakafofonga mei he Tongatapu 3, ko e fo'i teknikale ko eni 'oku me'a to e si'i kau 'alu 'o taki mai 'a e kau tama ko ia pea mei he *World Bank* ke nau talanoa, t ko 'oku nau talanoa p ko e me'a, kapau te ke me'a ange ki Navutoka 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha faleako ia ai, 'oku nau lolotonga nofo p he t niti 'a Navutoka. Pea ko e 'uhinga ia 'ikai keu ma'u 'e au p na'e anga f f 'a e ' fale ako kimu'a, k ko e anga p eni 'a e lipooti na'e 'omai kiate au 'oku 'i ai 'a e k miti ia, pea ko Penisimani 'oku Minisit Ako 'oku ne tokanga'i. Kae pango 'oku 'ikai ko e nounou 'eku sio ke u to e 'alu ki he loki, ko e peh mai p fale mo e loki ...

<005>

Taimi: 1535-1540

Eiki Minisit Pa'anga: ... pea u peh , 'o, ko e me'a ia 'oku nounou ai, 'oku si'isi'i ai e, kae fale 'a e ongo tama ko .

Siaosi Sovaleni: Fakam 1 atu Sea, kae fakaongoongo atu ki ha ki'i lipooti mei he *World Bank*. Ka ko 'eku 'uhinga 'a'aku ia, Minisit Pa'anga, Minisit Ako, na'a 'oku ki'i feh laaki, na'a ko ha 1.6 kilu ia, 1 miliona 6 kilu ki Fasi. Ko e 'uhingá, 'oku 'ikai ko 'eku 'uhinga 'a'aku ke to e fakasi'isi'i hifo 'a Navutoka mo Vain , na'a ko ha faka'amu p ia ko e 'uhinga p ke fakatokanga'i p 'a e fiema'u ko eni 'a e ngaahi 'apiako tautautefito ki he ngaahi 'apiako lalahi ko eni na'e uesia lahi 'e he me'á. Ko ia 'oku talitali atu p ke toki 'omai ha fakamatala mei he Pangik 'a M maní. M 1 Sea e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai, Fakafofonga 17.

Kole ke 'inasi ongo Niua tokoni me'ang ue lalahi fe'unga mo e 33 miliona mei Siaina

V tau Hui: Tapu pea mo e 'Eiki Sea K miti Kakató. Tapu pea mo e Hou'eiki M mipa e Fale ni. Sea, ko e fokoutua hake 'a e motu'a ni, koe'uhí ko 'eku fakam 1 'ia e ng ue lahi kuo fakahoko 'e he 'Eiki Minisit , pea mo 'ene Potungaué. M 1 e ng ue lahi. 'I ai p e ki'i me'a na'a ku tokanga ki ai, Sea, 'i he lipooti ko na'e 'omai 'e he 'Eiki Minisit Pa'angá. Ka ko 'eku hanga p 'e au 'o fakamanatu, Sea, mo to e fokotu'u ke mahu'ingam lie p . 'Oku 'i ai 'a e me'a'ofa, *in-kind*, mei Siaina, 'oku fakafuofua ke a'u ki he pa'anga e 33 miliona. Ko e kongalalahi 'oku fai'aki 'a e ngaahi me'ang ue lalahi. Sea, fokoutua e motu'a ni, pea u fanongo ki he fakahoha'a, p ko e me'a ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá, 'e vahevahe p 'a e ngaahi me'angaue 'i Tonga 'eiki ni, Ha'apai, Vava'u. 'Oku ki'i ongo kovi kiate au he 'oku 'ikai ke kau a Niua ia. Na'e 'ikai ke kau 'a Niua ia 'i he me'a mai 'a e 'Eiki Minisit , ka 'oku ou hoha'á, Sea, ke fakamanatu p mu'a. Ko Niuatoputapu mo Niuafou, ko e ongo fonua ia 'oku kau ki he konga 'o Tonga 'eiki. Ko ia, pea 'ange ha me'angaue 'o tuku 'aupito 'i Niua, kapau te na fetongitongi p kinaua mo Niuafou, ko 'ene kovi p e hala 'i Niuatoputapu, peh hake ki Niuatoputapu. Na fetongitongi peh holo, kae 'i ai e me'ang ue 'oku nofo p ia ai.

Hang ko e taimi ni, Sea, 'oku lolotonga lele e ngaahi halá 'i Niua, pea 'oku 'oatu ai p mo e kole ko eni ia ki he 'Eiki Minisit , ko ia e MOI. 'Oku mau fakapa'anga p he ki'i pa'anga 'a e v hengá, he taimi ni, leipa ko ia, ngaahi e hala sima. 'Oku ou fokotu'u atu pea 'oku ou fakaafe'i atu, Hou'eiki Minisit , kae 'uma' e kau M mipa e Fale 'eiki ni. Mou me'a ange ke tau me'a ki he *show* 'a Niua. Ke mou me'a ange, koe'uhí ko e ngaahi ng ue eni mo e me'a na'a ku kole mo fakahoha'a ki aí, ko ia eni 'oku mau vekeveke ke fakahoko mei motu. Mou me'a ange ke mou me'a ki he faingata'a 'oku mau tofanga ai mei motú. Sea ko e ki'i me'a p ia 'oku ou ki'i fakatokanga hake ki he fekau'aki pea mo e lipooti. Pea 'oku ou fakam 1 atu, 'Eiki Minisit , ki he lipooti lelei kuo mau fanongoa. M 1 .

Sea K miti Kakato: Fakafofonga, na'e me'a e Minisit Pa'anga, ko e 2 ko 'i Tonga ni, 'oku kau ai a Niua. Ka 'oku ou tui 'e 'oatu e taha ia ki Niua, hang ko ko ho'o me'á.

V tau Hui: Sea, fakamolemole p . 'Oua 'e to e 'ai ke pipiki mai 'a Niua ki Tonga ni. 'Ai p mu'a ke kehe p 'a Niua, kae kehe p 'a Tonga. Ko ia p . M 1 .

Sea K miti Kakato: Ke toki me'a atu, Fakafofonga ki he Palamia Le'ole'o, ko e tangata angalelei. Me'a mai. Minisit Polisi.

Fakah Pule'anga si'i e ivi ka 'oku fai hono tokangaekina ongo Niua

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea peh ki he Hou'eiki M mipa e K miti Kakato, Sea. Mau 'osi 'amanaki p'e hoko e ngaahi me'a ko eni 'i he tokanga 'a e vahefonua. Ka ko e fie tokoni atu p'eni ia, 'Eiki Sea. Ko e ngaahi seti me'angue ko eni, 'oku 'uhinga eni ki he kalasi me'angue kehekehe, ko e lola, ko e louta, 'u misini *excavator*, ko e ngaahi loli uta maka. Pea ko e ngaahi seti peh 'oku fai ki ai e 'uhinga, ko e 'omai e ni'ihiki Tongatapu ni, pea 'ave 'a e seti e taha ki Vava'u pea mo Ha'apai, pea 'oku toe ai e Ongoniua, pea mo 'Eua. Sea, ko e anga ko e vahevahe 'o Tonga ni, 'oku toko 1 kilu 1 mano. Ko e p' seti e 74 'oku nofo 'i Tongatapu. Ko e p' seti e 14 'oku nofo i Vava'u. Ko e p' seti e 6 'oku nofo i Ha'apai, pea 5 i 'Eua. Ko e peseti e 1 homa k'inga ko eni ko mei Niua. Ka ko e me'a foki, Sea, 'oku mahu'inga ai e tu'u 'a e ongo motu ni, he 'oku na hanga 'e naua 'o fai 'a e tofi konga 'apifakatahi. Ko e mama'o ange ko 'ena tu'u ko mei he ...

<006>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisit Polisi : .. 'i Tongatapu, 'oku na hanga 'e naua 'o tofi'i mai 'a e konga tapu *EEZ* lahi ma'a e fonua ni 'o lava ai ko 'a e toutai, pea mo fai ai ko 'a e fekumi ki he vili lolo ko ia 'i lalo fonua. Ko ia ko e tokoni p' ki he k'inga Niua na'a peh 'oku ta'etokanga'i, ka ko e ngata'anga p'eni e ivi, ka na'e fai e tipeiti lahi heni 'a e Pule'anga ke fakapapau'i, 'e tokanga'i 'aupito e ongo Niua, ko e 'uhinga ko e hala pule'anga Sea. Ko u tui au mahalo 'oku kau 'a Niua 'i hono tokangaekina lahi 'e he Pule'anga, pea he ikai ke tukunoi. 'Oku mou mea'i, ko e tama ko 'oku pule ki he lola, ko e tama foki ia mei ai, pea tapu mo e 'Eiki Palamia Le'ole'o, ka 'oku ne tukuloto'i p'ia Sea. Ko e ki'i tokoni atu p' ki he Fakafofonga ke fiem lie p' . M 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 . Me'a mai Minisit *Trade*.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Sea m 1 'aupito pea tapu mo e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa. Ko u pou pou lahi ki he Fakafofonga mei Niua. Ko e ngaahi tu'utu'uni p'ia kuo talamai 'e hotau 'Eiki Palamia ke tau kamata mei he feitu'u 'oku faka'ofa. Ka ko e 'uhinga ia 'o e me'a, ko e 33 milion foki, ko e silini 'Amelika ia, ko hono *convert* faka-Tonga 'e meimei ofi ia ki he 100 miliona. Pea ko e k' toa 'o e fokotu'utu'u ko eni 'o e Pule'anga, na'e tatali kotoa ia ki he'enua seti me'angue 'i he toki ma'u mai e silini ko eni. Ko Niua p'taha kuo 'osi 'ave 'enua loli, 'enua *crusher*, ka 'oku *mobile* ka 'oku mahalo 'oku feinga e siana ke fakafoki mai kae toki 'oatu ... ko e

V tau Hui : Sea, ka u ki'i fakatonutonu atu mu'a Sea.

Sea K miti Kakato : Ko e loli p

V tau Hui: ‘Oku te’eki ai ke ‘i ai ha *crusher* ‘i Niua. Ko e ki’i loli p ‘a e *MOI* p na’e ‘ave ange ka ‘oku te’eki ke ‘i ai ha *crusher* ai Sea. Sea, ka u ki’i fakahoha’a atu ai p au ia Sea he ki’i faingam lie ko ení, koe’uhí ko e me’a kuo me’a ‘aki ‘e he ‘Eiki Minisit Polisi, koe’uhi ko e ki’i peseti ‘e 1. Na’e h ‘ele mai ko ia ‘a S s ki m maní na’e tupu hake ia ‘i N saleti, pea ko N saleti ko e kolo tuku’uta ia. Pea ko e ki’i lea ko ia na’e fai ki aí, ‘e ma’u ko ha lelei mei N saleti? Ko e ki’i fo’i lea ia na’e fai ko ‘e ma’u ha lelei mei N saleti? Ko e Fakamo’uí ia na’e tupu ia mei ai. Sea, ki’i peseti ‘e 1 ko ení. ko e laum lie toto mo kakano, pea na’a mau tupu hake p , pea ‘oku mau ‘ofa u’uu’u p ai, p ‘e ‘ikai to e hanga ‘e taha ‘o veteki mautolu. Ko ia Sea ko e ‘uhinga ia e fakahoha’a ‘a e motu’á ni, neongo ‘ene peseti lahi ‘a Tongá, ka ‘oku me’a holo ‘a Tonga he fu’u hala lelei, hala valit , hala faka’ofa’ofa. Ko e me’a ko ia na’a ku toutou fakahoha’a ki aí, ko e *main road* eni ‘a Niuafo’ou, ko ia eni ‘oku mau si’i kei feinga ki ai. Hala lahí ia, ‘uhinga ia ‘eku kolé, ‘ange p ha ki’i *backhoe* p ko e h ‘a e me’ang ue ke nofo ‘aupito ai pea ne ueue’i holo p ‘a e maka ko ‘e si’i tokat makí, kae lava e k inga ‘o fakalelei ‘enau fetu’utakí mo ‘enau fefononga’aki. Ko ia Sea m l .

Sea K miti Kakato : M l .

M ‘ale F nau : Sea ki’i fakahoha’a atu.

Sea K miti Kakato : M l . Me’a mai Fakafofonga 12.

Tokanga ki he tokoni 3 kilu tokoni he folau tahi ki Ha’apai

M ‘ale F nau : Tapu ki he Feitu’ú na ‘Eiki Sea tapu ki he Hou’eiki. Sea ‘oku ou tui au ko e fo’i malanga ko ia na’e fakahoko ‘e he ‘Eiki Minisit ‘anenaí, pea mo ‘ene tukumai ‘a e anga ‘ene v sone e Pule’angá, kiate au ki he motu’á ni kuo fe’unga ‘ noa ‘a e *Statement*. Kae tukumu’a ke u ‘oatu e ki’i fakahoha’a ko eni ‘Eiki Sea, koe’uhi ko e **Fonua foki e tangatá** ‘Eiki Sea. ‘A ia ‘Eiki Sea ko e fonua p ‘a tangata, pea kapau ‘e to’o ‘a e ..’a.. kae peh **fonua p tangatá**. Sea, sai p ‘etau lave ki h , he ‘oku ‘ikai foki ko ha fo’i Lao ‘a e *Statement* ia. Ko e Lao ia ‘a e fiká. Ko e *Statement* ‘oku hang ha fo’i fakaifofo nai, ke ne hanga ‘o fakahaa’i mai, ko e anga ‘o e fiká, ko e siliní . Hanga ‘e he Minisit ‘o ‘omi ‘a e fakaikiiki fanongo e kakai ‘o e fonua, mei he hala ki he uafu, ki he f soa, ko e falemahaki, ko e me’ang ue. K toa ‘a e ngaahi ‘ me’a ko iá, ‘oku fa’o kotoa ia he 500 tupu miliona. Pea ‘oku peh leva ‘Eiki Sea ‘a e fakakaukau kiate au, ko e anga ia ‘o e me’a ‘amanaki mai ki ai e kakai ‘o e fonua. Pea ‘i he’ene peh ‘Eiki Sea ‘oku ou tukuatu ‘a e ki’i me’a ko ení he’eku manatu’i p ‘e au ‘a e fanga ki’i me’a ke toki tukuatu he faingam lie. Na’e me’a ‘a e Minisit ‘anenaí ‘Eiki Sea ki he pa’anga ‘e 3 kilu, ke *subsidize* e ngaahi vaka ki Ha’apai. Sea, na’e hanga ‘e he Minisit ‘o pu’aki mai ‘a e ngaahi ... ‘e afe ‘i Mu’omu’a, afe ‘i Lulunga, pea hiki ia ki Ha’ano. Fehu’i ki he Minisit , f f nai ‘a Lofanga pea mo Felemea mo ‘Uiha...

<008>

Taimi: 1545-1550

Mo’ale Finau: ... ‘Uiha, ‘a ‘e fonu ai ‘a e vaká. Sea, ko Kotu ia mo Mango, mahalo ko ha ki’i fo’i kape na’a ua he m hina ko iá ke fakaheka. Ko ‘Uiha mo Felemea mo L fanga, fonu, fonu e vaká. Ko e ‘uhingá foki ‘Eiki Sea, ‘oku tau hanga foki ‘o tu’uaki ‘a e fo’i fakakaukau ko eni ‘oku ui ko e palani fakapotopotó. Ko f ‘a e fa’ahinga feitu’u ko ‘e ‘aonga pea ‘e lahi hono

faka'aonga'i, 'oku 'ikai ke p h ke hala ke ta'etokanga'i 'a Mango mo Fonoi, 'ikai, 'e afe p 'a e vaká k 'oku ou hoha'a atu 'Eiki Sea he fo'i fakaleá. Hiki p mei Mu'omu'a mo Lulunga, 'alu ia ki H 'ano ka e 'ikai ke pu'aki mai 'a e feitu'u ko 'a ko 'oku 'i ai 'a e feleoko ko 'o Ha'apai. Ko ia 'oku ou fehu'i atu 'Eiki Minisita, ko e fehu'i atu ke ke hanga mu'a 'o talamai p 'oku kau ai 'a Felemea mo 'Uiha, Mo'unga'one mo L fanga, ká u toki hoko atu.

Sea Komiti Kakato: Minisita Pa'anga?

Tali Pule'anga ki he'ene tokoni'i folau vaka tahi ki Ha'apai

'Eiki Minisita Pa'anga: Sea, m l e ma'u 'a e faingam lie pea kuó u to e kole fakamolemole atu p ki he Fakafofonga mei Ha'apai 12. Mahalo ko e anga p ia 'eku feinga ke vave 'a e leá, 'o tafoki atu p au ia 'o p h kuó u hiki atu p au ia mei Lulunga 'o 'alu ia ki H 'ano, k 'oku 'ikai, ko e fo'i motu k toa 'e afe ai, kau ai 'a L fanga, 'Uiha, Felemea, Mo'unga'one. Katokatoa e ngaahi 'otu motu, ko e fakakaukau ia ko e 'alu k toa ai, he ko honau hala fakakavakava eni na'e fa'a me'a 'aki p 'e he Fakafofongá, 'a e fo'i tokoni ko ení, 'alu p 'o lele takai p 'alu p 'o a'u ki H 'ano pea foki mai 'o mohe mai ki Pangai pea lele mai ki Tongá ni 'i he pongipongi 'e tahá. Ko e anga ia, k taki p e k inga e 'otu motu ko eni na'e 'ikai ke p h 'oku mou ngalo, ko e anga p ia e ...m l 'aupito Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: M l .

Mo'ale Finau: Sea, h ng ko e lau ko 'oku p h , fakafeta'i. Sea, kuó u hoha'a, ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e Minisita P lisi kuó u ki'i tokanga ki ai, he 'oku mo'oni 'a e anga ko 'a e 'ofa he fonuá mo e vahevahé. Mole ke mama'o 'e Hou'eiki ko 'eku 'ohake e me'a ko ení ke p h 'oku ngalo he motu'á ni 'a e fanga ki'i motu kehé mo e fonua kehé.

Ko e 'ohake p me'a ko ení 'Eiki Sea ko e 'uhí he 'oku fetaulaki ki ai 'a e v soné. Pea neongo hono 'ohake e me'a ko ení, k kuó u tui 'Eiki Sea 'oku fanongo mai foki 'a e fanga ki'i feitu'u kehé. He te nau hanga 'enautolu 'o siofi 'a e Patiseti pea nau p h , ko f ha'amautolu? He 'oku 'ikai ke to e kehekehe 'a e me'a ko 'ení 'Eiki Sea na'e me'a ki ai 'a e Minisita mo e anga ko natula 'a e tufa 'a e tamai 'i 'apí. 'E hanu p 'a e ki'i tamasi'i ko k 'oange p 'a e peleti ia ke kiki 'a e ki'i tamasi'i ko . Hanga 'e he fo'i Patiseti ko na'e fakamalanga'i mai he 'ahó ni 'i he'eku fanongó, 'oku ou tui p 'e lava p ké u p h 'Eiki Sea, 'oku taau p 'a e vahevahé. Hei'ilo ki he ni'ihi ia ko , h ng ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga mei Niua 'anenai 'Eiki Sea.

Tokanga lava tofuhia kotoa 'a Tonga ni he tokoni 33 miliona 'Amelika mei Siaina

Kae tuku ké u talaatu 'a e me'a ko ení 'Eiki Sea, ko e pa'anga 'e 33 miliona US 'a ia na'e me'a ki ai 'a e Minisita. Lava ai 'a e excavator ia 'e 17. He 'oku 'i ai h excavator 'e taha miliona? 33 miliona ka ma'u e 66 miliona. Sea, ko 'eku 'ohake e me'a ko ení, he 'oku ou fie 'oatu e ki'i tokoni ko eni 'Eiki Sea, ka tau siofi ange mu'a 'a e pa'anga project. He 'oku 'i ai e taimi lahi 'Eiki Sea, 'oku tau hanga p 'e tautolu 'o pu'aki mai, 33 miliona, excavator p ia 'e 4. Kuó u nofo au 'o ki'i fikefika ko e 33 miliona, 66 miliona, ko e excavator ia 'e f -ng fulu, p ko e loli ia 'e tolung fulu. Ko ia 'oku p h 'e au Fakafofonga Niua, ki'i l mai p ho'o calculator peá ke fika'i, 'osi tofu p tautolu ia 'i he me'a ko eni 'oku 'omai ko eni mei taumu'á. 'E 'ikai ke lava 'e ha taha 'o faka'ikai'i

‘a e me’a ko eni ‘oku ou tala atu ‘Eiki Sea, pea to e hoko ‘a e me’a ko eni ko e *reform* ki he fonua ko eni ‘Eiki Sea, ke tau hanga mu’a ‘o fika’i lelei ‘etau *project fund* ‘a tautolu he kuo ‘osi fe’unga p ia. Ko ‘ene fe’ungá, ‘i he hangatonu hono ‘asenita ki he me’a ko ia na’e ‘omai ko ia ki aí. Ko e taimi p ‘Eiki Sea ‘oku to e h h mai mo ha ki’i me’a kehe, he’ikai ke fe’unga ia. K ko e 33 miliona, lava lelei e ngaahi m sini ‘o e ngaahi v henga fili ‘e 17. Lava e *excavator* ‘e 17, loli ‘e 17 pea mo e louta ‘e 17, lava ia ‘i he 33 miliona Sea.

Ko ia ai ‘Eiki Sea ‘oku ou ‘oatu e me’a ko eni, pea ‘oku ou fakam l ki he me’a na’e ‘ohake ‘e he ‘Eiki Minisita pea ‘oku ou tui ‘i he taimi ni, ‘oku tau lava taimi ni ‘o sio ki he’etau Patiseti. Ko e fonua ko eni ‘Eiki Sea ‘e lava p ‘o tofu ‘o kapau ‘e hangatonu ...

<000>

Taimi: 1550-1555

Mo’ale Finau: ... ‘asenitá pea ko u falala ki he me’a kuo pu’aki mai he Minisit tapu mo ia na’a ne foaki mai ‘a e ngaahi lea kia tautolu he ‘aho ní ke tau foki ‘o fakatu’amelie ki ha ola ‘oku totonu ke fakafiem lie ke hoa Sea pea mo e me’a na’e folofola ki ai ‘Ene ‘Afi ke h mai ‘a e v sione. Ko e v sione ‘oku lahi pea tau ‘ai ke ‘asi mai ke tau ‘alu atu p ‘o sio ko e silini , ‘Eiki Sea ‘oku totonu ke tau lava ‘o tala. Ko ‘etau hopo p ‘i Ha’apaí ko e pa’angá na’e ‘oange ki he Fakafofonga. Ko ‘oku ‘asi mai ko . Tau ha’u p ki Tongatapu p ko Vava’u ko e silini . Kapau te tau atu tautolu ‘Eiki Sea ‘o fii fakasio ke peh ko f siliní kae ‘ikai ke ‘asi ‘oku ‘i ai e feitu’u kehe ‘Eiki Sea ‘oku h ai e siliní. Ko ia Sea ko ‘eku malanga p ‘aku fakalukufua ki he Patiseti ko eni *Statement* faka’ofa’ofa tau ngaohi ai e olá ke ‘asi mai pea tau ha’u ko he hokó pea tau peh ko e olá . Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l me’a mai Minisit Akó.

Fakah Pule’anga ‘ikai li’ekina ‘a Niuatoputapu

‘Eiki Minisit Ako: Tapu mo e Sea kae ‘uma’ e Hou’eiki ‘o e fakataha ‘eiki ni. ‘E Sea ‘oku ongo ‘aupito kiate au e me’a ‘oku fai ‘e he Fakafofonga mei Niuá. Hang ‘oku nau li’ekiná ka ‘oku ‘ikai. ‘Oku tokanga ‘a e Pule’anga ki he kakai ‘o e fonuá. ‘Oku lolotonga ‘i Niuatoputapu ‘a e kau ng ue ‘a e Pule’anga. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e kau tangata ai mei he Va’a ko eni ‘o e Fetu’utakí ‘oku nau fokotu’u e ‘init neti ‘i he *high school* koe’uhí ko e ngaahi, ko e kau faiako ko ‘oku nounou lava p ‘o faiako atu mei he Tonga *High School* ki Niuatoputapu. ‘Oku ‘ikai ke nau li’ekina. ‘Oku ‘i ai mo e kau ng ue ke fokotu’u ‘a e maama sola. Ko ‘enau ‘aisi ko ‘enau haiane mo ‘enau feime’atokoni ‘e ngaue’aki ‘a e maama sola ko iá. ‘Oku ‘i ai pea mo e kau ng ue mei he Savea ke tofitofi lelei ‘a e kelekelé mo vahevahe lelei telia ‘a e kaha’ú ‘a e lolotonga mo e kaha’ú. Ko ia ‘oku ongo kiate au ‘a e me’a ko eni ‘oku fai he Fakafofonga, Fakafofonga ‘oku ‘ikai ke li’ekina ‘a e kaingá. ‘Oku tokanga ‘aupito ‘a e Pule’anga ki ai. M l .

Sea K miti Kakato: M l . M l Minisit . Ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku mou feme’a’aki ki aí ko e fakamanatu atu p kia kimoutolu kau Fakafofonga ko e ngaahi me’ang ue ‘oku toe fo’i maka mo e valit mo e leipá ka ko u tui ko e ngaahi me’a p ke mou me’a mai p ki he ngaahi me’a ko eni ko u ‘oatú ‘e toki *detail* atu ke mou me’a ki ai. Me’a mai e Minisit Leipa.

Kau hala pule'anga fika 1 he ng ue Pule'anga ke fakalelei'i mei he 33 miliona

Eiki Minisit Fefakatau'aki: M l 'aupito Sea. Tapu mo e Feitu'ú na kae 'uma' e Hou'eiki M mipá ko u fie fokoutua hake p ki 'olunga 'o vahevahe atu 'a e pou pou mo e malanga faka'ofa'ofa na'e fai 'e he Fakafofonga Ha'apai 12 mei Ha'apai pea ko u muimui'i atu p 'a e fakakaukau ko iá. Te u 'oatu p ki'i fakakaukau ko ení 'a e taimi ko na'e ma'u ai 'a e tokoni 'a Siaina he 33 miliona. Lahi e ngaahi fiema'u ka koe'uhí ko e hanga he Pule'anga 'o fakamu'omu'a e fiema'u vivili 'a e kakaí kau ai 'a e hala ke tanu mo valitaa'i na'e tuku kotokotoa 'a e ngaahi fakakaukau ki he 'omai ha me'a ki he ngaahi *ministry* kae feinga'i ke fakatau mai ha me'ang ue he ko e *capital investment* lahi taha ia. Ko ia ai na'e fakakakato 'a e fo'i 33 miliona kotoa ko ki he ' me'ang ue pea ko e ngaahi seti ko iá kuo pau ke tau tofuhia kotoa ai. 'Oku 'i ai mo 'etau Patiseti mahalo 'oku ki he 10 miliona 'oku 'omai ia ki he fo'i maka mo e valit mo e *human resources* mo e kakaí, kau faka'ulí kau ng ue pea ko e taumu'a ng ue 'a e *priority* ta'u 'e tolu ko ení 'oku kau e hala 'i he me'a fika 'uluaki ke 'ikai ngata p hono tanu kae lava ke valitaa'i. Pea 'i he'ene peh 'e Sea ko u fakam l atu ki he ngaahi malanga 'oku fakahoko 'io ko e *priority* ia pea 'oku mahu'inga ai ki ha Pule'anga ke ne hanga 'o *identify* p ko e h ko 'ene *priority* ka he 'ikai ke lava 'o fa'u ha *priority* ha Pule'anga 'o kapau he 'ikai ke makatu'unga ia 'i he fiema'u vivili. 'Oku 1000 e fiema'u ka ko f me'a 'e fika 'uluaki mo fika ua mo fika tolú ko e 'uhinga ia na'e 'ikai to e 'ai ai ha seniti ke 'alu ki ha feitu'u mei he 33 miliona ko ení ka ko e 'omai kotoa e me'ang ue ko e *commitment* 'a e Pule'anga ke tanu e hala. Pea 'e peh p ki he toenga 'o e ngaahi hoko atu ko eni ke fakamu'omu'a ke valitaa'i hotau ngaahi hala kae fiefia e kakaí he ko e taha ia e me'a 'oku nau fiema'u vivili. M l .

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai Fakafofonga 'Eua 11.

T vita Lavemaau: Tapu ...

<002>

Taimi: 1555-1600

Tevita Lavemaau: Tapu mo e K mikti Kakato Sea. 'Uluaki p Sea. Ko u fakam l atu heni ki he 'Eiki Minisit Pa'anga. Kae 'uma' 'a 'ene kau *CEO* mo e kau ng ue, 'i hono fakakakato 'a e fatongia lahi fakata'u ko eni. Ko hono teuteu 'a e siate folau mo e mape folau hono vahevahe 'a e ivi fakapa'anga 'o e fonua ke feau'aki 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga pea mo e fiema'u 'a e kakai. Pea ko u fakam l atu heni ki he Minisit ki he malanga m lie 'i he ongo fo'i 'aho 'e ua ko eni. Pea ko u tui hang ko e kaveinga ng ue kuo nau fokotu'u. Ko e tangata 'o e fonua p ko e fonua 'a e tangata. Pea ko u tui 'oku tau 'uhinga foki ia, m lie 'a hono fakam 'opo'opo . Neongo kotoa 'a e ngaahi me'a kotoa ko eni. Kapau he 'ikai ke tau tu'u 'o ng ue. Pea ko u tui, he 'ikai ke 'i ai hano ola 'e fakafiem lie mo vave ange.

'Eiki Sea. 'Oku ou nofo p 'eku tokanga ki he ngaahi me'a lahi 'i he fakamalanga ko eni 'i he 'aho 'e ua ko eni kuo hili. Ka kimu'a ke u hoko ki ai 'Eiki Sea, koe'uhi ko e taimi. Ko u 'uluaki kole atu p Sea p 'e laum lie lelei 'a e 'Eiki Minisit ke 'omai mei he 'ene pepa malanga ko ena na'e malanga ai ke tufa ki he Hou'eiki M mipa. He 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakat t m lie ai. Ki he faiva kilikiti 'i he anga 'a e t 'a e teka mo e t , kae to e 'amo ange 'a e puhi pula ia Sea. Ko u tui 'oku

fiema'u p 'e he Hou'eiki. Ke nau me'a atu he efiafi ni 'o laulau fakalongolongo. He ko e ...'oku m lie 'a e ngaahi 'analaiso ko 'oku fai 'e he...

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea! Ki'i fakatonutonu 'a e Fakafofonga Fika 11. Ko u kole atu ko e Miniti eni 'e 'omai 'apongipongi 'i he me'a pea ke me'a ki ai. Ko e me'a ia ko 'oku lekooti pea ko e me'a ia ko 'oku mo'oni. M l Sea.

Tevita Lavemaau: M l 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e fo'i pula kehe eni ia 'oku ke tokanga ki ai?

Tevita Lavemaau: M l 'Eiki Sea. M l 'Eiki Minisit Pa'anga. 'Oku 'ikai ke u tui au ko e fakatonutonu eni ia Sea. Ko 'eku 'uhinga p 'aku Sea. He ko e malanga ko eni 'a e Toket 'oku 'osi *reference* lelei. Ko 'eku 'uhinga p 'a'aku ia ke me'ang ue 'aki 'e he Hou'eiki. Ko e taimi p 'oku me'a ai ki he *Monetary Policy*. Ko e ngaahi fokotu'utu'u eni 'a e Pangik Pule, kamata mei he *inflation* peseti 'e 5 ta'ofi ai mo e h fua. Pea 'alu mei ai ki he ngaahi ' takai 'analaiso *fundamental* pea mo e tekinokolo. Ko e 'uhinga ko e taimi ko te tau hoko ai ki he *Statement*. Vave 'a e tipeiti. He kapau te te nofo p kita ki he ngaahi mo'oni'i me'a ko eni 'oku 'omai 'e he 'Eiki Minisit . Ko u tui au 'Eiki Sea, 'oku l loa 'a e uike 'e ua kuo tau tali 'etautolu 'a e 'Esitimetri. Fai 'aki p ha'ane laum lie lelei. Ko e me'a mahu'inga foki 'etau ng ue 'atautolu Sea. Ko e laum lie lelei. He ko e motu'a ni ia m lie'ia au 'i he puhi pula. He ko mautolu foki ko eni, na'a mau puhi pula p mautolu 'i he'emaui kei leka. He taimi toli 'akau Kilisimasi pea 'osi. Ko e Hou'eiki ia ko eni. 'Oku nau kei puhi pula p nautolu he taimi ni. Hang 'oku 'alu 'enau vaivai mo e to e f lalahi ange 'enau puhi 'enautolu 'a e pula, 'Eiki Sea. M l Sea.

Tokanga 'oku 'ikai mo'oni peh 'oku vahevahe taau e 'Esitimetri

Ka u foki mai p au 'o tokanga si'i ...ko e 'uhinga ko e taimi 'Eiki Sea. Ko e vahevahe ko 'o e 'Esitimetri. 'Oku 'i ai 'etau manatu 'ofa kotoa p ki he ngaahi fofonga ko 'o 'etau fa' . 'A e anga 'etau tutupu hake mo e fakalalakala 'oku a'u ki ai hotau kuonga. Ko e h 'a e ki'i me'a 'oku ma'u 'e he famili. Pea tangutu hifo 'o vahe ke 'inasi tatau p . Tau fanongo he vahe ko eni 'oku fai he 'aho ni. 'A e tautaukave'i 'a e vahevahe taau, pea mo e hake'i 'o e masiva. Lahi 'a e ngaahi me'a 'oku 'asi mai 'oku 'ikai ke ne fakamo'oni'i mai ko e mo'oni'i me'á ia. Te u tokanga p ki ha ki'i me'a 'e taha. Hang ko ia na'e 'ohake 'e he Fakafofonga Ha'apai.

'Eiki Sea. Fakam l atu 'Eiki Sea K miti Kakato. Ki'i tonu ange ho'o faifatongia ...'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 'E Fakafofonga 11. K taki tau toki hoko atu 'apongipongi. Ka tau liliu 'o Fale Alea.

Tevita Lavemaau: Ho'o fo'i 3 kilu ia 'a koe 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M l ho'omou laum lie Hou'eiki. Na'a ku fanongo mai na'e fai 'a e feme'a'aki pea mo e Tokoni Sea, fekau'aki pea mo e tu'unga 'oku 'i ai. Ko u kole atu Hou'eiki ke tau faka'apa'apa'i 'a e ngaahi lakanga pea mo e Sea, 'i he taimi ko 'oku me'a mai ai. Ko u fie fakamatala atu p na'e 'i ai 'a e fiema'u ke u a'u atu ki he Fakamaau'anga pea 'oku fiema'u p ke tau faka'apa'apa'i neongo 'oku tau mo'ua mo lahi 'etau ng ue. Koe'uhi ko e ng ue mamafa pea

'oku tuku mai ki he Fale 'eiki ni, ke fakakakato ko 'etau 'Esitimeti ko eni 'a e Pule'anga. Hou'eiki, 'e toki fai 'a e talanoa mo e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato fekau'aki pea mo hono feinga'i ke fakapolokalama'i 'etau ng ue. Ko e anga p 'etau sio atu ki he toenga taimi 'oku tuku mai ke 'alom lie p 'etau ng ue. To e 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai ha taha? Tolo'i 'a e Fale ki he taimi hongofulu 'apongipongi. Mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai 'a e Fale 'e he 'Eiki Sea)

<004>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea